

socialno delo

S

Fakulteta za socialno delo, Univerza v Ljubljani

letnik 54 – april 2015 – št. 2

Izdajatelj
Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani
Vse pravice pridržane

Glavni urednik
Bogdan Lešnik

Odgovorni urednik
Borut Petrovič Jesenovec

Uredniški odbor
Lena Dominelli, Srečo Dragoš
Tamara Rape Žiberna
Mojca Urek, Darja Zaviršek

Uredniški svet
Gabi Čačinovič Vogrinčič, Bojan Dekleva
Vito Flaker, Andreja Kavar Vidmar, Zinka Kolarič
Anica Kos, Blaž Mesec, Zdravko Mlinar
Marija Ovsenik, Jože Ramovš, Tanja Rener
Bernard Stritih, Nada Stropnik

In memoriam
Jo Campling

Naslov
Topniška 31, 1000 Ljubljana
tel. (01) 2809260, faks 2809270
socialno.delo@fsd.uni-lj.si

Spletne strani
www.fsd.uni-lj.si/sd

Subvencije
Javna agencija za knjigo Republike Slovenije

Tisk
Tiskarna Pleško, Ljubljana

Naročnina (cena letnika)
za pravne osebe € 75,00
za fizične osebe € 36,22 (študentje € 31,69)

Vključenost v podatkovne baze
International Bibliography of the Social Sciences
Linguistics & Language Behavior Abstracts
Mental Health Abstracts
Social Planning/Policy & Development Abstracts
Sociological Abstracts
Studies on Women Abstracts

Revija izhaja dvomesečno, začenši s februarjem.

Smernice, kako pripraviti in predložiti prispevek za objavo, se nahajajo na spletnih straneh revije.

Majda Hrženjak

DELO KOT VSAKO DRUGO IN HKRATI KOT NOBENO DRUGO Strategije urejanja skrbstvenega dela na domu

Potem ko je v Evropi po drugi svetovni vojni z vzponom sistemov blaginje neformalno plačano skrbstveno delo v zasebnih gospodinjstvih skoraj povsem izginilo, se v zadnjih desetletjih izrazito povečuje, ker se s prestrukturiranjem vloge države v družbeni reprodukciji to delo znova individualizira in privatizira. Takšno delo ima številne specifičnosti, kot so: izvajanje v zasebni sferi gospodinjstev; fragmentacija, fleksibilizacija in informalizacija; feminizacija in etnizacija; družbena razurednotenost, hkrati pa nima jasnega statusa v moderni delovni zakonodaji. Članek analizira izbrane transnacionalne in nacionalne strategije, tudi slovensko, ki promovirajo regulacijo plačanega skrbstvenega dela v zasebnih gospodinjstvih z vidika kakovosti zaposlitev in skrbstvenih storitev.

Ključne besede: staranje, skrbstveni režimi, neplačano delo, spol, trg dela, politike, siva ekonomija.

Dr. Majda Hrženjak, sociologinja, deluje kot višja znanstvena sodelavka na področju socialnih politik, študij spolov in študija kulture na Mirovnem inštitutu v Ljubljani. Kontakt: majda.hrzenjak@guest.arnes.si.

WORK LIKE ANY OTHER, WORK LIKE NO OTHER – REGULATION STRATEGIES OF HOME BASED CARE WORK

While after the World War II, paid care work in private households has almost disappeared because of the rising welfare systems, in last decades it is again in steep increase all over the Europe given the restructuring of the role of state in social reproduction which leads to individualization and reprivatisation of care work. This work is marked by multiple peculiarities such as: location in private sphere of households; fragmentation, flexibilisation and informalization; feminization and ethnicization; social devaluation, and at the same time it has no clear status in modern labour legislation. The article analyzes selected transnational and national strategies, including the Slovenian one, which promote regulation of home based care work from the perspectives of quality of employments and care services.

Keywords: care regimes, unpaid work, gender, labour market, policies, grey economy.

Majda Hrženjak, PhD., a sociologist, is a research fellow in the fields of social policies, gender studies and cultural studies at the Peace Institute, Institute for Contemporary Social and Political Studies, Metelkova 6, 1000 Ljubljana. Contact: majda.hrzenjak@guest.arnes.si.

Uvod: položaj in spremembe skrbstvenega dela v kapitalizmu

Z vzponom industrijskega kapitalizma v 19. stoletju je družbena reprodukcija¹ organizirana na podlagi spolne pogodbe, ki predpostavlja dve ločeni sferi življenja: sfero hranitelja družine, ki služi družinsko plačo in svobodno deluje v javni sferi politike in ekonomije, ter sfero skrbnice družine, gospodinje in vzgojiteljice otrok, ki izvaja neplačano nujno delo družbene reprodukcije v kontekstu nuklearne heteroseksualne družine, morda na trgu dela pridobiva sekundarno plačo in je upravičena do socialnega državljanstva prek moža. Za produktivno delo velja le mezдно delo, ki proizvaja presežek in dobiček za delodajalca, zato je opredeljeno kot družbeno priznано delo, ki ustvarja novo vrednost, v nasprotju s tem pa je nemezdno skrbstveno delo znotraj doma, ki ni vključeno v sistem trga in dobička, ovrednoteno kot neproduktivno nedelo, prosti čas in potrošnja (Burcar 2009). Ideološki mehanizem, ki legitimizira tako delitev, je naturalizacija skrbstvenega dela, ki predpostavlja, da ženske to delo opravljajo po svoji naravni funkciji in iz ljubezni (Federici 2012).

Ta model razmerja med produktivnim in reproduktivnim delom, ki je ustrezal fordističnim pogojem produkcije, se je po drugi svetovni vojni spreminjal. Vzpon sistemov blaginje, v katerih država delno prevzema zagotavljanje javnih skrbstvenih storitev, je omogočil delno transformacijo neplačanega dela žensk v plačano delo. Delna socializacija in poblagovljenje

¹ Z družbeno reprodukcijo označujemo dnevno in medgeneracijsko reprodukcijo ljudi, ki vključuje zadovoljevanje fizičnih, psiholoških in socialnih potreb ljudi, s posebno pozornostjo do tistih, ki si jih ne morejo zagotoviti sami, kot so otroci, starejši obnemogli, bolni in hendikepirani.

skrbstvenega dela vodi v vzpostavljanje (feminiziranih) delovnih mest v sektorju socialnih storitev in v vse večje vključevanje žensk na trg dela. To je z vidika enakosti spolov opredeljeno kot prioriteta, saj plačano delo ženskam omogoča socialno državljanstvo.

Glede na različne blaginjske sisteme v Evropski uniji države različno strukturirajo delitev skrbstvenega dela med državo, trgov in družino. Ne glede na to pa se od osemdesetih let 20. stoletja v večini držav obseg plačanega skrbstvenega dela v zasebnih gospodinjstvih povečuje (Angermann, Eichhorst 2013). To lahko označimo kot procese vnovične individualizacije, refamilizacije in reprivatizacije skrbstvenega dela. Razloge za to je na strani povpraševanja treba iskati v vse večjih skrbstvenih potrebah, povezanih s staranjem prebivalstva, v spremembah postmoderne družine, povečevanju vključenosti žensk na trg dela in odsotnosti učinkovitih politik integracije reproduktivnega in produktivnega dela, ki bi ženske razbremenile »dvojnega delovnega dne«. Na strani ponudbe so poglavitni razlogi večanje strukturne brezposelnosti ter lokalnih in globalnih ekonomskih neenakosti in z njimi povezana feminizacija migracij.

Kot poudarja Morel (2013), povečanje plačanega reproduktivnega dela v zasebnih gospodinjstvih strukturira tudi država s socialnimi in zaposlovalnimi politikami, ki vplivajo na povpraševanje in ponudbo. Vloga države v družbeni reprodukciji se spreminja od zagotavljanja javnih skrbstvenih storitev k podeljevanju delnih denarnih nadomestil (*cash-for-care*), s katerimi si uporabnik sam zagotovi potrebno storitev na trgu (Ungerson, Yeandle 2007).

Hkrati s tem implementirajo specifične politike, ki z različnimi shemami javnih subvencij (vavčerske sheme, davčne oprostitve in spodbude za nakup storitev) aktivno promovirajo povpraševanje predvsem na področjih otroškega varstva, pomoči starejšim in gospodinjjskih del z motivi ustvarjanja novih delovnih mest, zmanjševanja sive ekonomije in odzivanja na nove reproduktivne potrebe sodobnih družb, zlasti na potrebe po usklajevanju dela in družine (Farvaque 2012). Strukturne spremembe sistemov blaginje, ki težijo k omejitvi javnih stroškov za socialno reprodukcijo, vpeljujejo premestitve odgovornosti za zagotavljanje skrbstvenih potreb prebivalstva od njihove socializacije k privatiziranim tržnim rešitvam. Čeprav država z vzpostavljanjem javnih storitev družbene reprodukcije neplačano delo žensk delno socializira in skrb vzpostavlja kot javno dobro posebnega družbenega pomena, pa uvajanje tržnih mehanizmov (to predpostavlja, da avtonomni posamezniki na trgu samostojno izbirajo svoje rešitve) potisne to delo nazaj v zasebno sfero družine in individualne odgovornosti, skrbstvene storitve pa vzpostavlja kot tržne potrošne dobrine (Mahon, Robinson 2011).

Povečanje plačanega skrbstvenega dela v zasebnih gospodinjstvih poleg vnovične marginalizacije in privatizacije področja skrbi pomeni tudi vrnitev »starih« izključenosti iz socialnega državljanstva, vezanega na participacijo na formalnem trgu dela tistih, ki to delo opravljajo. V Evropi so to v vse večjem številu migrantke in lokalne brezposelne ali revne ženske, ki jim neformalni trgi skrbstvenega dela pomenijo strategijo preživetja. Delo neformalnih plačanih skrbstvenih delavk v zasebnih gospodinjstvih je namreč ilegalno, kriminalizirano, ne omogoča socialne varnosti na podlagi delovne dobe in pokojnine, povečuje tveganje revščine v starosti in ekonomske odvisnosti od partnerja ter utrjuje trdovratni vzorec feminizacije in privatizacije skrbstvenega dela. Globalizacija skrbstvenega dela, ki smo ji v Evropi priče v zadnjih desetletjih, razkriva, da so evropske družbe za svojo reprodukcijo odvisne od (globalnih) strukturnih neenakosti glede na spol, etničnost/raso in razred. Te neenakosti še krepijo evropski migracijski in zaposlovalni režimi, ki proizvajajo negotove državljske in delovne statuse.

Probleme konfliktnega razmerja med organizacijo produktivnega in reproduktivnega dela poskušajo reševati aktualne transnacionalne in nacionalne strategije, in sicer na presečišču socialnih in zaposlovalnih politik. Namen članka je analizirati izbrane transnacionalne in nacionalne strategije, ki promovirajo regulacijo plačanega skrbstvenega dela v zasebnih gospodinjstvih z vidika (de)segmentacije trga dela.

V prvem delu članek analizira plačano skrbstveno delo v gospodinjstvih v kontekstu študij o procesih fragmentacije, fleksibilizacije in prekarizacije sodobnega trga dela ter pokaže, da se takšno delo po številnih merilih umešča v nestandardne, fleksibilne in negotove oblike dela. V

drugem delu članek analizira, kako se diskurzi in strategije Evropske komisije in Mednarodne organizacije dela (ILO) s spodbujanjem regulacije tega področja odzivajo na to situacijo: katere probleme rešujejo, s kakšnimi motivi in rešitvami ter potencialnimi posledicami za kakovost delovnih razmer in skrbstvenih storitev. V tretjem delu članek predstavi primere praks v EU, v sklepu pa je refleksija o aktualnih spremembah regulacije osebnega dopolnilnega dela kot »slovenskega poizkusa« zmanjšanja sive ekonomije na tem področju, implicitno pa tudi regulacije plačanega skrbstvenega dela v gospodinjstvih.

»Delo kot vsako drugo in hkrati kot nobeno drugo«

Opredelitve plačanega skrbstvenega dela v gospodinjstvih se od države do države razlikujejo (številne države pa definicije sploh nimajo) in vključujejo širok razpon opravil: od skrbstvenih aktivnosti, kot so varstvo otrok, nega bolnih, pomoč starejšim, asistenca hendikepiranim, dolgotrajna nega, do gospodinjskih opravil, kot so čiščenje, kuhanje, nakupovanje, pospravljanje, vrtnarjenje; nekatere države v definicijo vključujejo tudi inštrukcije na domu, domača popravila in računalniško podporo. Evropska komisija opredeljuje takšno delo kot »osebne storitve in storitve za gospodinjstva (*personal and household services-PHS*), ki obsegajo širok nabor aktivnosti, ki pripomorejo k blaginji družin in posameznikov na domu« (European Commission 2012), in vključuje vse naštete aktivnosti. Kljub širini opredelitve pa študije kažejo, da se večina teh del nanaša na gospodinjenje in skrb za odvisne člane družine (Tomei 2011). Širina in nacionalna raznovrstnost definicij in pa dejstvo, da takšno delo pogosto nima svoje kategorije v statistikah, pač pa je del širših kategorij, onemogočajo oblikovanje natančne kvantitativne ocene o obsegu.

Po oceni Evropske komisije² je bilo leta 2011 v EU v sektorju »osebne storitve in storitve za gospodinjstva« formalno zaposlenih 7,5 milijona oseb (European Commission 2012). Ker se večina teh storitev izvaja v sivi ekonomiji (npr. v Španiji in Italiji ocenjujejo, da je obseg sive ekonomije 70 %, v Nemčiji pa kar 90 % – Farvaque 2012), je mogoče predvidevati, da je število oseb, ki delujejo v tem sektorju, občutno večje. To kaže, da takšno delo kljub svoji številčnosti nima jasnega statusa v moderni delovni zakonodaji in je *de facto* izključeno iz formalnih regulacij in mehanizmov njihovih uveljavitev.

Zaposlovalne oblike in statusi na tem področju dela so zelo raznovrstni: delodajalec je lahko bodisi neposredno gospodinjstvo bodisi javna ali zasebna agencija, prek katere gospodinjstvo najame delavko. V drugem primeru gre za triangularni zaposlitveni odnos; delavka ima lahko status samozaposlene ali opravlja to delo prek javnih del ali je vključena v kakšno drugo obliko priložnostnega dela; glede na visok delež sive ekonomije pa je večina delavk brez zaposlitvenega statusa, delovne pogodbe in socialnih pravic iz dela.

Pri neposrednem zaposlovanju delavke je ureditev dela, tudi kar zadeva vprašanja počitka, dopusta, bolniške, porodniške ipd., fleksibilna, negotova in stvar medsebojnega dogovora, pri tem pa je razmerje moči med gospodinjstvom in delavko izrazito asimetrično. Zato se triangularni zaposlitveni odnos prek agencije kaže kot bolj regulirana opcija, čeprav študije pričajo tudi, da agencije velikokrat kršijo delovno zakonodajo (Tomei 2011). Tudi položaji in statusi delavke so raznovrstni: lahko je državljanica, upokojenka ali brezposelna ali to delo opravlja poleg rednega dela; sicer pa na tem področju v Evropi prevladujejo migrantke, bodisi z dokumenti bodisi brez njih. Ni naključje, da se v to delo rekrutirajo številne migrantke brez dokumentov, saj njihova izključenost iz socialnih pravic pomeni cenejšo delovno silo tako za gospodinjstva kot za agencije (Vosko 2010). Delavka lahko dela za več gospodinjstev hkrati ali je zaposlena v enem gospodinjstvu, kjer lahko dela polni ali krajši delovni čas ali pa je pri gospodinjstvu nastanjena in je njen delovni dan raztegnjen na 24 ur.

² V oceni so bile upoštewane kategorije NACE, ki merijo: 97 – »zaposlitve neposredno v zasebnih gospodinjstvih«; 88 – »socialne storitve brez namestitve«; 96 – »druge osebne storitve«; 82 – »druge podporne storitve« in 78 – »aktivnosti, povezane z zaposlovanjem«.

To kaže na visoko stopnjo fleksibilnosti in fragmentacije takšnega dela, ki ju narava skrbstvenega dela, ki zahteva razpoložljivost in aktivnost ob različnih delih dneva ter opravljanje številnih aktivnosti hkrati (npr. varstvo, nega in čiščenje), še intenzivira. Delovni čas je zato bodisi predolg bodisi prekratek in fragmentiran. Opredelitve dela so lahko zelo široke, nedefinirane in spremenljive. Delavka je npr. zaposlena kot varuška, hkrati pa ji gospodinjstvo naloži tudi čiščenje, ali pa je zaposlena za nekajurno pomoč starejšim, to pa se občasno raztegne v nočno varstvo in nego. Čeprav so delavke v zasebni sferi gospodinjstva izpostavljene zlorabam, saj opravljajo težaška fizična dela (dvigovanja bremen, dela na višini in dela s kemikalijam), in to celo v času nosečnosti, po porodu in v starosti, je varstvo pri delu na tem področju izrazito neurejeno (ILO 2010 a).

Kot poseben problem se kaže dejstvo, da delo poteka v zasebni sferi gospodinjstva. Zaradi tega je delavka v ranljivem položaju izoliranosti in odsotnosti kolektivnega organiziranja. Delovna inšpekcija ima omejena pooblastila za nadzor delovnih razmer v zasebni sferi, zato je delavka prepuščena arbitrarnostim delodajalcev. Odnos med delavko in delodajalcem je obremenjen z napetostmi, ki jih povzročajo socialne razlike med delavko in člani gospodinjstva ob hkratni tesni fizični bližini in intimnosti, ki je v naravi skrbstvenega dela. Pogosto ima delavka v gospodinjstvu ambivalenten status »članice družine«, s katerim delodajalec vpliva na njeno razpoložljivost, skrbnost, pripravljenost na žrtvovanje in brezplačne usluge (Bakan, Stasiulis 1997). Enopomenske razmejitve med javnim in zasebnim, domom in delovnim mestom ter delodajalcem in zaposlenim so na tem področju dela razrahljane. Poleg tega je neformalno skrbstveno delo večkratno družbeno stigmatizirano: kot družbeno nepriznано nedelo, ki ga ženske v družini opravljajo brezplačno, kot nekvalificirano delo, kot neformalno, »ilegalno« delo ter kot feminizirano in etnizirano delo z reminiscencami na služabništvo.

Mednarodni diskurzi o regulaciji skrbstvenega dela v zasebnih domovih: ILO in Evropska komisija

Na to področje posegata dva mednarodna akterja, Evropska komisija in ILO. Z različnimi priporočili in predlogi politik spodbujata regulacijo skrbstvenega dela v zasebnih domovih.

Na podlagi večletnega pritiska mednarodnih organizacij migrantskih skrbstvenih delavk, ki so delovale v koaliciji z raziskovalkami s področja dela, migracij in spolov, je ILO leta 2011 sprejela *Konvencijo 189: Dostojno delo za skrbstvene delavke* (ILO 2010 b). Konvencija nedvoumno opredeljuje skrbstveno delo v zasebnih domovih kot vsako drugo delo, in osebe, ki to delo opravljajo, kot delavke. Predvideva specifično zaščito, temeljne pravice in minimalne standarde za to delo, ki se nanašajo na informacije o pogojih zaposlitve, število ur dela, plačilo v skladu z regulacijami o minimalni plači, prepoved plačevanja v naravi, varnost in zdravje pri delu, socialno zaščito, tudi na pravice iz materinstva, možnosti kolektivnega organiziranja in pritožbe ter prepoved otroškega dela. Posebej obravnava tudi položaj live-in³ in migrantskih delavk ter zasebnih agencij. Poseg ILO je osredotočen na zaščito delavk in učinkovito regulacijo področja dela z njegovim vključevanjem v delovno zakonodajo ob prepoznavanju njegove kompatibilnosti z zaposlitvenim odnosom in hkrati njegovih specifičnosti.

ILO promovira zaščito skrbstvenih delavk, motivi Evropske komisije pa so: spodbujanje sektorja »osebne storitve in storitve za gospodinjstva«, ustvarjanje novih delovnih mest z razvojem nizko kvalificiranih zaposlitev v storitvenem sektorju ob hkratnem prestrukturiranju javnega sektorja socialnih storitev. Predvideva rast mikropodjetij in samozaposlovanje v formalni ekonomiji (European Commission 2012).

³ Pojem live-in skrbstvene delavke je uveljavljen v literaturi o skrbstvenem delu v zasebnih domovih in se nanaša na tisto obliko dela, v kateri skrbstvena delavka živi v družini, v kateri dela. Ker v slovenščini ni mogoče najti ustreznega prevoda, uporabljamo ta izraz v angleškem originalu.

Spodbujanje razvoja sektorja »osebne storitve in storitve za gospodinjstva« je bilo prvič mogoče zaslediti leta 1993 v dokumentu *White Paper »Growth, competitiveness, employment«*,⁴ ki se osredotoča na problem brezposelnosti, ki je bila že takrat ocenjena kot visoka, zlasti med nizko izobraženimi. Evropska komisija poleg fleksibilizacije trga dela priporoča omejitve predpisanih stroškov dela za delodajalce, ki so po oceni Evropske komisije ključni dejavnik omejevanja ustvarjanja novih delovnih mest, zlasti v delovno intenzivnem, nizko kvalificiranem servisnem sektorju, hkrati pa visoki stroški dela spodbujajo sivo ekonomijo. Ta priporočila so bila namenjena zlasti Danski, Nizozemski, Belgiji, Franciji in Nemčiji – vse te države so v naslednjih letih v različnih oblikah vzpostavile mehanizme državnega subvencioniranja in spodbujanja sektorja »osebne storitve in storitve za gospodinjstva«.

Dokument identificira potencialna področja ustvarjanja novih delovnih mest za nizko izobražene v »lokalnih storitvah« za otroke, starejše, hendikepirane, dolgotrajno nego in gospodinjstva opravila. Ta področja definira kot področja »novih socialnih potreb«, ki nastajajo zaradi intenzivnega zaposlovanja žensk, ki niso več razpoložljive za opravljanje neplačanega dela doma. Dokument izpostavlja, da je EU pred izzivi naraščanja populacij, starejših od 65 in 80, skrb in dolgotrajna nega v neformalni obliki pa zaradi zaposlenosti žensk nista mogoči. To pomeni velik pritisk na javne socialne storitve in stroške. Poleg tega je v dokumentu zapisano, da se trg ne more ustrezno odzvati na nove socialne potrebe, ker to na strani povpraševanja preprečujejo visoki stroški dela, na strani ponudbe pa odpor do takšnega dela zaradi njegove degradacije. Zato, sklene Evropska komisija v *White paper*, »je razvoj teh storitev prepuščen bodisi sivi ekonomiji bodisi je javno financiran, to pa je drago« (European Commission 1993: 19). Dokument poziva države članice k razvoju pobud, ki bi spodbujale povpraševanje: »pobud, kot so davčne olajšave in izdajanje lokalnih vavčerjev namesto zagotavljanja socialnih storitev bodisi delodajalcev bodisi lokalnih oblasti« (*ibid.*).

Evropska zaposlovalna strategija (European Commission 1997) in Lizbonska strategija (European Commission 2000) pomenita obrat k rekomodifikaciji vseh delovnih družbe in zlasti spodbujanju zaposlovanja žensk. Pri tem ima razvoj sektorja »osebne storitve in storitve za gospodinjstva« dvojno vlogo: ženskam omogoča skrbstvene storitve, da se lahko vključijo v plačano delo, in pomeni vir novih delovnih mest za ženske, saj so prav ženske, ki še niso vključene v trg dela, posebej predvidene kot delavke v tem sektorju. Vprašanje kakovosti dela v tem izrazito fleksibilnem, fragmentiranem ter spolno in etnično segregiranim področju dela ni obravnavano; kot tudi ne dejstvo, da sektor »osebne storitve in storitve za gospodinjstva« vpliva na ženske zelo različno, odvisno od njihovega socialno-ekonomskega položaja, in da utrjujejo spolne stereotipe o skrbstvenem delu.

Nacionalne regulacije

V Evropi je mogoče prepoznati različne modele regulacije skrbstvenega dela v zasebnih gospodinjstvih. Francija, Belgija in Avstrija so vpeljale vavčerski sistem. Francija, ki je regulacijo uvedla že leta 1987, z oprostitvijo plačevanja socialnih prispevkov in dodatno davčno olajšavo za najem varuške subvencionira direktno zaposlitev skrbstvene delavke (zaposli jo gospodinjstvo). Nizko izobražene in starejše brezposelne ženske ter migrantke so bile posebej predvidene za ta dela. Dva milijona ljudi je zaposlenih v tem sektorju, od tega 91 % žensk; 21 % migrantk v Franciji dela na tem področju in samo 3,8 % domačink (Morel 2013). Evalvacije kritično opozarjajo, da približno 70 % zaposlenih dela za skrajšan delovni čas, večina med njimi za majhno število ur (v povprečju za 12 ur na teden), pri tem pa so

⁴ Za namene analize smo pregledali tele dokumente Evropske komisije: *White Paper »Growth, competitiveness, employment«* (European Commission 1993), *White Paper »European social policy – A way forward for the Union«* (European Commission 1994), *The European Employment Strategy: recent progress and prospects for the future* (European Commission 1995) in »Commission staff working document on exploiting the employment potential of the personal and household services« (European Commission 2012).

v francoskem sistemu socialne varnosti zaposleni za kratek delovni čas upravičeni samo do omejene socialne zaščite. Plače so zelo nizke in 85 % žensk direktno zaposlujejo gospodinjstva, posledici tega pa sta izoliranost in nezaščitenost delavk. Evalvacije opozarjajo tudi, da je skrbstveno delo, ki so ga v javnem sektorju opravljale izobražene delavke, s to regulacijo defprofesionalizirano (*ibid.*).

V Belgiji so uvedli vavčerski sistem leta 1994, da bi ustvarili delovna mesta za dolgotrajno brezposelne. Prek vavčerja država subvencionira plačo delavke, dodatno so leta 2004 uvedli davčno olajšavo na nakup vavčerjev. Evalvacije kažejo, da je od 149.827 zaposlenih v tem sektorju 97 % žensk. Samo 12 % jih dela za polni delovni čas, 64 % jih dela za skrajšan delovni čas in 24 % za zelo kratek delovni čas. Kritiki poudarjajo, da se s takimi subvencijami javna sredstva prenesejo v prid bogatejših slojev, ki so na strani uporabnikov, ne pa npr. k delavki ali delodajalcu, ki bi tudi prevzemal odgovornost za zagotavljanje kakovostnih delovnih mest (Morel 2013).

Skandinavske države – Danska, Finska in Švedska – so vpeljale model davčnih olajšav. Dansko shemo, ki je s subvencijami zmanjšala stroške dela za 50 %, so vzpostavili leta 1994 in z njo so hoteli omejiti sivo ekonomijo, ustvariti delovna mesta za migrantke in nizko izobražene ter izboljšati blaginjo družin z otroki in starejših. Leta 2004 so shemo, razen za starejše uporabnike, opustili, ker se je pokazalo, da gre razdelitev javnih subvencij predvsem v prid bogatejšim slojem (Kvist *et al.* 2012). Z novo shemo, uvedeno leta 2013, subvencionirajo obnovitvena dela in gospodinjsko pomoč na domu v višini tretjine stroškov.

Finska je leta 1997 poskusno in na nacionalni ravni leta 2001 s podobnimi cilji z davčnimi oprostitvami znižala stroške dela do 45 % za skrbstvene delavke, ki so zaposlene v javnih ali tržnih agencijah, in za 15 % v primeru direktnih zaposlitev v gospodinjstvu. Poleg skrbstvenega dela shema vključuje tudi obnovitvena dela in popravila. Ugotavljajo, da shemo uporabljajo zlasti starejši od 75 let, podjetniki, lastniki nepremičnin, dvostarševske družine in visoko izobraženi ter da 48 % uporabnikov pripada višjemu razredu.

Švedska je leta 2007 uvedla 50-odstotno davčno oprostitvev za zaposlitev skrbstvene delavke na domu, vendar samo, če gre za davčno registriranega ponudnika storitev. V evalvaciji ugotavljajo, da je med ponudniki storitev 40 % samozaposlenih (Kvist *et al.* 2012).

Nemčija je v devetdesetih letih družinam z dvema otrokoma, mlajšima od 10 let, omogočala oprostitvev plačila davka za redno in polno zaposleno skrbstveno delavko. Leta 1997 so umaknili pogoj dveh otrok, pozneje pa opustili tudi pogoj zaposlitve delavke za polni delovni čas. Da bi ustvarili nove zaposlitve in zmanjšali sivo ekonomijo, so s Hartzovo reformo leta 2002 uvedli regulacijo majhnih del (*mini jobs*), ki ne smejo presegati določene višine dohodka na mesec. Ta dela so povsem oproščena plačevanja socialnih prispevkov tako za delavca kot za delodajalca, vendar delavci od malega dela tudi nimajo zavarovanja za brezposelnost ter zdravstvenega in pokojninskega zavarovanja. Ena od kategorij malih del se neposredno nanaša na zaposlitev skrbstvenih delavk v zasebnih gospodinjstvih, za katero gospodinjstvo dobi 10 % davčne olajšave od stroškov najema. To pomeni, da je jedro reforme finančna subvencija povpraševanja, hkrati pa so umaknjeni vsi pogoji, pod katerimi lahko gospodinjstva zaposlujejo skrbstvene delavke. Hkrati država vpelje tudi shemo, po kateri gospodinjstva dobijo 20-odstotno davčno olajšavo za stroške najema delavke, ki je zaposlena pri agenciji (Jaehrling 2004). Motiv uvedbe malih del je imel izrazito spolno dimenzijo, saj sta bila namena z nizkimi javnimi stroški omogočati usklajevanja dela in družine za zaposlene ženske in spodbujati ženske k vnovičnemu vstopu na trg dela.

Položaj in aktualne regulacije plačanega skrbstvenega dela v zasebnih gospodinjstvih v Sloveniji

Tako kot drugod po Evropi se tudi v Sloveniji gospodinjstva spopadajo s skrbstvenim primanjkljajem s strategijo plačane pomoči na domu, predvsem na področju sive ekonomije.

Empirična raziskava⁵ je pokazala, da je leta 2009 uporabljalo storitve plačane pomoči na domu 5 % ali 34.251 gospodinjstev,⁶ od tega kar 81 % za gospodinjstva dela in čiščenje, 23 % za oskrbo ostarelih in 10 % za varstvo otrok (Hrženjak 2010).⁷ Ker večina tega dela poteka na področju sive ekonomije in je sankcionirano, je verjetno, da je pojav bolj razširjen, vendar ga kriminalizacija potiska v nevidnost. Najmanjši delež gospodinjstev uporablja tržne čistilne in skrbstvene servise (7 %), saj so dragi in dostopni premožnim. Dvaindvajset odstotkov storitev zagotavlja javni sistem pomoči na domu, ki omogoča storitve samo starejšim od 65 let in kronično bolnim. Kar 71 % storitev pa se izvaja na področju sive ekonomije. V tem segmentu v 44,2 % gospodinjstev storitve izvaja upokojenka, v 24,4 % gospodinjstev to delo poleg redne službe opravlja zaposlena oseba, v 17,4 % gospodinjstev pa brezposelna oseba. Gre torej za družbene skupine, ki so strukturno izpostavljene velikemu tveganju revščine. To kaže, da siva ekonomija skrbstvenega dela akterkam pomeni strategijo preživetja (*ibid.*). Za posameznice obstajajo možnosti legalizacije neformalnega plačanega skrbstvenega dela na domu v obliki samozaposlitve in osebne dopolnilnega dela.

Leta 2014 je država intervenirala z novim Zakonom o preprečevanju dela in zaposlovanja na črno (2014). Ta predvideva zaostrene sankcije in mehanizme pregona delavk in gospodinjstev, ki na tak način rešujejo svoje eksistenčne in skrbstvene potrebe. Hkrati pa z uvedbo vrednotnic, ki v okviru instituta osebnega dopolnilnega dela (ODD), kamor se poleg številnih drugih priložnostnih neskrbstvenih del umeščajo tudi »dela pomoči v gospodinjstvu in njim podobna dela«, kot so »občasna pomoč v gospodinjstvu in pomoč pri vzdrževanju stanovanja, hiše, počitniške hiše in podobno«, »občasno varstvo otrok in pomoč starejšim, bolnim in invalidom na domu«⁸, predvideva uveljavljanje socialne varnosti delavke in jasneje določena razmerja med gospodinjstvom in delavko. Kot je argumentirano v utemeljitvi zakona⁹, nova regulacija upošteva načelo »vsako delo šteje«, se pravi, da je treba od vsakega dela, tudi od ODD, ki je bilo do zdaj izjema, plačevati prispevke za pokojninsko in zdravstveno zavarovanje. Mesečno vrednotnico v vrednosti 9 evrov (od tega je 7 evrov namenjenih prispevku za pokojninsko, 2 evra pa za zdravstveno zavarovanje) bodo z letom 2015 za tiste, ki opravljajo skrbstvena dela v zasebnih gospodinjstvih, plačevala gospodinjstva, za druge oblike ODD pa izvajalci sami. Omejitev, da prihodek iz naslova ODD v polletju koledarskega ne sme presegati dveh mesečnih povprečnih plač, in omejena socialna varnost iz naslova te oblike dela umeščata ODD v nemški model malih del.

Razprava

Tako priporočila Evropske komisije kot nacionalne sheme regulacije skrbstvenega dela na domu doživljajo številne analize in kritike (Jaehrling 2004, Farvaque 2012, Morel 2013). Vsem nacionalnim shemam je skupno, da subvencionirajo potrošnjo. S shemami subvencioniranja potrošnje država strukturira trg in ureja pogodbeno razmerja na trgu. To vpliva tako na trg dela kot na socialne storitve. Evalvacijske študije kažejo, da se s privatizacijo skrbstvenega dela na domu, še zlasti v primerih, ko omogoča, da gospodinjstvo neposredno postane delodajalec, država umika od odgovornosti za nadzor nad delovnimi razmerami, regulacijo dela s

⁵ Center za javnomnenjske raziskave na Fakulteti za družbene vede UL je marca 2009 izvedel telefonsko anketo na statistično reprezentativnem vzorcu 2677 gospodinjstev. V anketi smo poleg demografskih vprašanj in odnosa gospodinjstev do plačane pomoči na domu spraševali, ali gospodinjstva uporabljajo takšno pomoč, katero obliko, za katero storitev, v kolikšnem obsegu, zakaj, koliko plačujejo, kakšna je etnična, starostna in zaposlitvena struktura zaposlenih, kako so našli delavko in kakšen je odnos med njimi. Raziskava je potekala v okviru temeljnega raziskovalnega projekta *Neformalno plačano reproduktivno delo: Trendi v Sloveniji in EU* (J6-0958).

⁶ Po podatkih popisa prebivalstva iz leta 2002 je bilo v Sloveniji 685.023 gospodinjstev.

⁷ Ker se nekatere storitve medsebojno kombinirajo (zlasti pomoč starejšim in čiščenje), seštevek odstotnih deležev presega sto odstotkov.

⁸ Pravilnik o osebnem dopolnilnem delu (2014).

⁹ Predlog Zakona o preprečevanju dela in zaposlovanja na črno (2014).

kolektivnimi sporazumi, zaščito delavk, varovanjem instituta minimalne plače, definiranjem izobrazbenih pogojev dela, omogočanjem sindikalnega predstavništva ipd.

Subvencioniranje potrošnje se tako kaže kot aktivna deregulacija trga dela za specifične družbene skupine, kot so nizko izobraženi, dolgotrajno brezposelni, migrantke in ženske, to pa ustvarja neenakosti na trgu dela za visoko in nizko kvalificirana dela. Država s tem tudi omeji svoja pooblastila za zagotavljanje standardov kakovosti skrbstvenih storitev in dopušča neenakosti v geografski dostopnosti skrbstvenih storitev. Eden od pomembnih očitkov je, da logika subvencioniranja potrošnje namesto vzpostavljanja javnih, vsem dostopnih skrbstvenih kapacitet in prepoznavanja področja oskrbe kot javne dobrine, prerazdeljuje javna sredstva v prid premožnejšim uporabnikom (Morel 2013).

Kot še poudarja Morel (*ibid.*), ta logika regulacije kaže specifične družbene izbire: povečuje dohodkovne razlike, promovira socialno strukturo, utemeljeno na distinkciji med produktivnim in neproduktivnim delom, visoko in nizko izobraženimi, institucionalizira vse večji dualizem trga dela in legitimizira neenakosti v dostopu do skrbstvenih storitev. Tomei (2011) dodaja, da vse sheme perpetuirajo podobo skrbstvenega dela kot slabo plačanega, nizko kvalificiranega, fleksibilnega ženskega in migrantskega dela, torej kot nekvalitetnega področja dela.

Regulacija plačanega skrbstvenega dela na domu v Sloveniji, zlasti aktualne spremembe instituta ODD, ki jih implicitno lahko razumemo tudi kot delno regulacijo tega področja, kažejo pomembno odstopanje od prevladujočih regulacij v Evropi. Evropske nacionalne sheme predpostavljajo, da uporabnik plača subvencionirano ceno storitve, ki dosega raven cene na črnem trgu, država pa uporabniku subvencionira preostanek, ki najpogosteje obsega socialne dajatve od dela, nasprotno pa Slovenija ubere drugo pot: skrbstvene delavke v ODD sicer izvzame iz dajatev od ODD, vendar te dajatve preloži na uporabnika. Z vidika socialnih storitev taka ureditev ne zadovoljuje skrbstvenih potreb gospodinjstev z vzpostavljanjem raznovrstnih, alternativnih, vendar reguliranih mehanizmov, pač pa legitimizira privatizirane tržne rešitve v okviru ODD, saj država ni odgovorna za kakovost storitev in zaščito delavk.

Z vidika regulacije trga dela si država prizadeva zmanjšati sivo ekonomijo in delno omogočati omejen obseg socialnih pravic iz takšnega dela, ker pa ne subvencionira potrošnje (z izjemo starostnikov, ki lahko ob zdravniškem potrdilu prejema dodatek za pomoč in postrežbo), pač pa jo še dodatno obremenijo, tudi zamudi priložnost za ustvarjanje novih delovnih mest na področju skrbstvenih storitev, na katerem se kažejo velike potrebe.

Namreč, da subvencioniranje skrbstvenega dela na domu ne vodi nujno v ustvarjanje prekarnih delovnih mest in redistribucijo javnih sredstev k premožnim, kaže prav slovenski primer državnega sofinanciranja storitev pomoči na domu za populacijo, starejšo od 65 let, ki jo izvajajo javni zavodi in podjetja s koncesijo. V tem primeru država oz. občina subvencionira približno dve tretjini stroška ure dela, razliko pa plača uporabnik. Evalvacijsko poročilo kaže, da je bilo leta 2013 93,9 % socialnih oskrbovalk redno zaposlenih, 5 % jih je bilo zaposlenih prek javnih del in samo 0,8 % prek drugih pogodbenih razmerij (samostojni podjetniki, ODD, pogodbeno delo). Delež zaposlitev za nedoločen čas se je povečal s 73,6 % v letu 2011 na 88,7 % v letu 2013 (Nagode *at al.* 2013).

Pomembna razlika v primerjavi s predstavljenimi primeri iz držav EU je ta, da v Sloveniji subvencije ne prejme potrošnik, pač pa javni zavod ali zavod s koncesijo, ki vstopa z občino v pogodbeno razmerje, v katerem prevzema odgovornost za organiziranje in kakovost storitev, profesionalne standarde (zaposleni imajo poklicno kvalifikacijo socialne oskrbovalke) in kakovost zaposlitve. To kaže, da ima državna subvencija skrbstvenega dela na domu povsem drugačne učinke na kakovost tako ustvarjenih delovnih mest, profesionalizacijo in ugled dela ter standarde in dostopnost storitev, če država oz. občine same prevzemajo odgovornost za zagotavljanje teh storitev v primerjavi s subvencioniranjem potrošnje in spodbujanjem tržnih mehanizmov. V tem primeru je del neplačanega skrbstvenega dela žensk socializiran in transformiran v plačane zaposlitve, skrbstvena storitev pa dobi status javne dobrine.

Ključen, vendar rešljiv problem obstoječega sistema v Sloveniji je, da so skrbstvene potrebe prebivalstva precej večje, kot so kapacitete sistema. Zato se postavlja vprašanje: zakaj država ne prepozna možnosti sinergijskega učinkovanja skrbstvenih politik, politik enakosti in politik trga dela ter potencialov skrbstvenih storitev na domu za zmanjševanje sive ekonomije, ustvarjanje kakovostnih delovnih mest in odziv na vse večji skrbstveni primanjkljaj prek razširitve obstoječega sistema z razširjenim naborom uporabnikov in večjim obsegom skrbstvenih storitev?

Viri

- Angermann, A., Eichhorst W. (2013), *Who cares for you at home? Personal and household services in Europe*. Bonn: IZA.
- Bakan, B. A., Stasiulis, D. (ur.) (1997), *Not one of the family: foreign domestic workers in Canada*. Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press.
- Burcar, L. (2009), Od socialistične k (neoliberalni) kapitalistični družbenoekonomski ureditvi: redefinicija državljanstva žensk. *Borec*, 61, 657/661: 296–331.
- European Commission (1993), White Paper »Growth, Competitiveness, Employment«. Dostopno na: http://www.cvce.eu/en/obj/commission_white_paper_on_growth_competitiveness_and_employment_1993-en-b0633a76-4cd7-497f-9da1-4db3dbbb56e8.html (10. 12. 2014).
- (1994), White Paper European Social Policy – A way forward for the Union. Dostopno na: <http://aei.pitt.edu/11119/> (12. 12. 2014).
- (1995), The European Employment Strategy: Recent progress and prospects for the future. Dostopno na <http://aei.pitt.edu/11119/> (12. 12. 2014).
- (2000), Lisbon Strategy. Dostopno na: <http://aei.pitt.edu/11119/> (12. 12. 2014).
- (2012), Commission Staff Working Document on Exploiting the Employment Potential of the Personal and Household Services. Dostopno na: <http://csdle.lex.unict.it/docs/labourweb/Commission-Staff-Working-Document-accompanying-the-document-COM-2012-173-Exploiting-the-employment-p/3215.aspx> (10. 12. 2014).
- Farvaque, N. (2012), *Developing personal and household services in the EU. A focus on housework activities*. Brussels: DG Employment, Social Affairs and Social Inclusion.
- Federici, S. (2012), *Revolution at point zero: housework, reproduction, and feminist struggle*. Oakland: PM Press.
- Hrženjak, M. (2010), (Neformalno) skrbstveno delo in družbene neenakosti. *Teorija in praksa*, 47, 1: 156–171.
- ILO (2010 a), *Convention No. 189*. Dostopno na: http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::p12100_instrument_id:2551460 (20. 10. 2014).
- (2010 b), *Decent work for domestic workers*. Dostopno na: http://ilo.org/ilc/ILCSessions/99thSession/reports/WCMS_104700/lang-en/index.htm (20. 10. 2014).
- Jaehrling, K. (2004), Political reforms in the domestic service sector – aims and impact. V: Favue-Chamoux, A. (ur.), *Domestic service and the formation of European identity: understanding the globalization of domestic work, 16th-21st century*. Berlin: Peter Lang (235–247).
- Kvist, E., Carbin, M., Harjunen, H. (2012), Domestic services or maid? Discourses on gender equality, work, and integration in Nordic policy debate. Dostopno na: <http://search.iminent.com/SearchTheWeb/v6/1033/toolbar/Result.aspx?q=Kvist%2C%20Elin%20Policy%20Reforms%20encouraging%20Paid%20Domestic%20Work.%20A%20Challenge%20or%20Necessity%20for%20Gender%20Equality&cs=web&p=1> (10. 12. 2014).
- Mahon, R., Robinson F. (ur.) (2011), *Feminist ethics and social policy: towards a new global political economy of care*. Vancouver, Toronto: UBC Press.
- Morel, N. (2013), Servants for the knowledge-based economy? The political economy of domestic services in Europe. Dostopno na: http://www.sociology.su.se/polopoly_fs/1.180661.1403008694!/menu/standard/file/Morel-The%20political%20economy%20of%20domestic%20work%20in%20Europe.pdf (9. 10. 2014).
- Nagode, M., Lebar, L. Jakob Krejan, P. (2013), *Izvajanje pomoči na domu: analiza stanja v letu 2013*. Ljubljana: IRRSV.

- Pravilnik o osebnem dopolnilnem delu (2014). *Ur. l. RS*, št. 94/14. Dostopno na: <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=PRAV12251> (26. 3. 2015).
- Predlog zakona o preprečevanju dela in zaposlovanja na črno (2014). Dostopno na: <http://www.uradni-list.si/1/content?id=117354> (9. 10. 2014).
- Tomei, M. (2011), Decent work for domestic workers: an achievable goal or wishful thinking? V: Shangeon, L., McCann, D. (ur.), *Regulating for decent work: new directions in labour market regulation*. New York: Palgrave Macmillan (255–291).
- Ungerson, C., Yeandle, S. (ur.) (2007), *Cash for care in developed welfare states*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Vosko F, L. (2010), *Managing the margins: gender, citizenship, and the international regulation of precarious employment*. Oxford: University Press.
- Zakon o preprečevanju dela in zaposlovanja na črno (2014). *Ur. l. RS*, št. 12/07 – uradno prečiščeno besedilo, 29/10, 57/12, 21/13 – ZUTD-A in 32/14 – ZPDZC-1. Dostopno na: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO1555> (26. 3. 2015).

Klavdija Kustec

POTENCIALNI DEJAVNIKI TVEGANJA PRI DELU Z IZRAZNO-USTVARJALNIMI MEDIJI

Uporaba izrazno-ustvarjalnih medijev v poklicih, katerih namen sta podpora in pomoč, se vse bolj uveljavlja. Namen raziskave je osvetliti ne samo pozitivne učinke dela z izrazno-ustvarjalnimi mediji, ampak tudi njihove morebitne negativne učinke oz. potencialne dejavnike tveganja, ob tem pa nakazati varovalne dejavnike dela s temi mediji. Rezultati kvalitativne raziskave so pokazali, da se v praksi strokovne delavke, ki se poklicno ukvarjajo s podporo in pomočjo, ne srečujejo z negativnimi učinki dela z izrazno-ustvarjalnimi mediji, da pa se zelo zavedajo morebitnih dejavnikov tveganja. Zato so razvile številne strategije, s katerimi bi omilile potencialne dejavnike tveganja, če se jih že ne bi pousem odpravile.

Ključne besede: kvalitativna raziskava, tveganje, umetnost, strokovne delavke, varovalni dejavniki, umetnostna terapija.

Klavdija Kustec je asistentka s področja osebnega svetovanja in skupinskega dela na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani. Njeno ožje področje razvojno-raziskovalnega in praktičnega zanimanja je usmerjeno v delo z izrazno-ustvarjalnimi mediji v socialnem delu oz. pri zagotavljanju psihosocialne podpore in pomoči. Kontakt: klavdija.kustec@fsd.uni-lj.si.

POTENTIAL NEGATIVE EFFECTS OF EXPRESSIVE-CREATIVE MEDIA

The use of expressive-creative media in the professions of help and support has been gaining grounds. The aim of the research study is to shed light both on the positive effects of the work with expressive-creative media and their potential negative effects or risk factors, with indicating some of the safety factors of work with expressive-creative media. The results of the qualitative research show that in practice professional workers of related helping professions have not encountered any negative effects in their work with expressive-creative media, while being very much aware of possible risk factors. Accordingly, they developed numerous strategies of alleviating, if not completely avoiding, potential risk factors.

Keywords: qualitative research, risks, art, expert workers, safety factors, art therapy.

Klavdija Kustec is an Assistant Lecturer in personal counselling and group work at the Faculty of Social Work, University of Ljubljana. Her specific research-development and practical area of work focuses on work with expressive/creative media in social work and in giving psychosocial help and support. Contact: klavdija.kustec@fsd.uni-lj.si.

Uvod

Izrazno-ustvarjalni medij¹ je izraz, ki je v splošni rabi v Združenem kraljestvu, Nemčiji in Združenih državah Amerike. Obsega na primer risanje, slikanje, ples, gib, lutke, gledališče, knjige, fotografijo, video (Petzold 1990, Rubin 2010).

O specifičnih pristopih, metodah in tehnikah uporabe izrazno-ustvarjalnih medijev pišejo številni avtorji², na primer Liebmann (1986), Levy (1988), Payne (1992), Case in Dalley 1992, Warren (1993), Petzold (1990) in Rubin (2010). Po njihovem so značilnosti in vplivi dela z izrazno-ustvarjalnimi mediji, med drugim: sprostitvev, ugodje, igra, veselje; zmanjševanje stresa; priložnosti za socializacijo in razvoj; razvijanje ustvarjalnega mišljenja; socialna integriranost posameznika, pripadnost skupini; večanje občutka osebne kompetentnosti, samopotrjevanje; lažje delo z domišljijo, z nezavednim; lažje razumevanje težko razumljivih snovi; morda edini razpoložljivi ali najprimernejši jezik za začetek komunikacije. Vsak se lahko pridruži – pomemben je proces, ne pa končni rezultat dejavnosti, čeprav obstojnost rezultatov omogoča poznejše raziskovanje.

¹ Obstajajo različna poimenovanja (npr. umetnostna terapija, kreativna umetnostna terapija, pomoč z ustvarjalnostjo, pomoč z umetnostjo, socialno kulturno delo, kreativni mediji, izrazna terapija), a vsa označujejo eno dejavnost – ustvarjalno dejavnost. Različno jo poimenujejo zaradi različnih vsebinskih kontekstov (npr. uporaba umetnosti za terapevtske ali pa doživljajsko namene) in zaradi posebnosti znotraj posameznih profesionalnih področij (v zdravstvu govorijo o terapiji; v socialnem delu o socialnih problemih in pomoči; v vzgoji in izobraževanju o učnih in vzgojnih težavah; v skladu s tem v zdravstvu uporabljajo termin umetnostna terapija, v socialnem delu socialno kulturno delo, v vzgoji in izobraževanju pa socialne igre, delavnice ipd.).

² Omenila sem samo nekatere vidnejše avtorje.

Ker večina avtorjev navaja predvsem pozitivne učinke dela z izrazno-ustvarjalnimi mediji, sem se ob tem začela spraševati ali se pri delu s temi mediji praktiki srečujejo z negativnimi učinki oz. s potencialnimi dejavniki tveganja, kot so finančni, prostorski, kadrovski, organizacijski (velike skupine in premalo ur), nezaupanje in nenaklonjenost kolegov, podcenjevalni odnos vodstva in nezaupanje uporabnikov ter interpretacije strokovnih delavcev.

Cilj raziskovanja

Čeprav sem pregledala veliko relevantne strokovne literature, nisem zasledila podatkov o raziskavah, ki bi se načrtno ukvarjale z dejavniki tveganja dela z izrazno-ustvarjalnimi mediji. Večina avtorjev piše predvsem o omejitvah oziroma dejavniki tveganja, povezanih s populacijo, pri kateri za namene podpore in pomoči uporabljamo izrazno-ustvarjalne medije, ne pa o tveganjih, povezanih z izrazno-ustvarjalnimi mediji. Malchiodi (2005: 12–13) sicer navaja, da tak način dela ne koristi vsem uporabnikom³, da z uporabo izrazno-ustvarjalnih medijev lahko vzbudimo v njih odpor, da so strokovnjaki, ki nimajo opravljenega usposabljanja za delo z izrazno-ustvarjalnimi mediji, nagnjeni k temu, da interpretirajo to, kar izraža in ustvarja uporabnik, namesto njega. V nadaljevanju poudari, da je en dejavnik tveganja ta, da izvajalec začne uporabljati izrazno-ustvarjalne medije preveč mehanično, tehnično in rutinsko, namesto da bi izhajal iz tega, kaj oziroma kateri izrazno-ustvarjalni medij bi bil najprimernejši za uporabnika glede na njegovo zgodovino, aktualni problem ter potenciale in cilje.

Cilj moje raziskave je torej odgovoriti na vprašanje, ali se strokovne delavke⁴, ki delujejo na področju podpore in pomoči, srečujejo s potencialnimi dejavniki tveganja pri delu z izrazno-ustvarjalnimi mediji in katere načine uporabljajo, da bi se tem dejavnikom izognile.

Uporabljena metodologija

Vrsta raziskave

Izvedena raziskava je empirična (izkustvena), saj je osnovno gradivo izkustveno, zbrano v raziskovalnem procesu s poglobljenim spraševanjem. Je kvalitativna, ker so dobljeni podatki besedni opisi, ki sem jih analizirala z metodo kvalitativne analize (Mesec 1998). Prav tako je eksplorativna (poizvedovalna), saj je šlo v uvodu za spoznavanje morebitnih dejavnikov tveganja pri delu z izrazno-ustvarjalnimi mediji.

Bila sem pozorna na spremenljivke, kot sta: potencialni dejavniki tveganja dela izrazno-ustvarjalnimi mediji in varovalni dejavniki dela z izrazno-ustvarjalnimi mediji.⁵

Merski instrument in viri podatkov

Metoda raziskovanja je delno strukturiran intervju, merski instrument pa je polstrukturiran vprašalnik oz. vprašalnik za delno strukturiran intervju. Za vsako intervjuvanko sem namreč imela vnaprej pripravljena ista vprašanja, vendar pa sem vprašanja glede na smer in temo

³ Pojem uporabnik/uporabnica se je v socialnem delu uveljavil in se uporablja najpogosteje, vendar preveč enostransko opredeli vlogo »uporabnika« in socialne delavke, omeji ju na to, da nekdo nekaj potrebuje, drugi pa to ima in daje (več v Čačinovič Vogrinčič 2006). Na nekaterih mestih zapišem uporabnik/uporabnica, vendar so vsi uporabniki zame sogovornice, sogovorniki, strokovnjaki na podlagi svojih osebnih izkušenj.

⁴ Uporabljam ženski spol, ker so vse intervjuvanke ženske, a imam v mislih tudi moški spol.

⁵ Za namene tega članka sem opisala samo te spremenljivke, čeprav sem bila pozorna tudi še na druge: uporaba izrazno-ustvarjalnih medijev (koliko časa; poimenovanje); izobraževanje za delo z izrazno-ustvarjalnimi mediji; populacija, pri kateri uporabljajo izrazno-ustvarjalne medije; pozitivni učinki oz. prednosti dela s temi mediji; proces, faze dela z njimi; strokovno-teoretski okvir dela z izrazno-ustvarjalnimi mediji; participacija (udeleženosť) sogovornikov v izbiro teme; metoda dela z izrazno-ustvarjalnimi mediji; evalvacija dela, s souporabo teh medijev; »skrb zase« oz. psihohigiena strokovnih delavk.

pogovora med posameznim intervjujem tudi prilagajala in postavljala podrobnejša vprašanja. Populacija oz. vzorec je deset strokovnih delavk: dve socialni delavki, dve delovni terapevtki, dve psihoterapevtki, dve socialni pedagoginji, ena psihologinja in ena umetnostna terapevtka. Viri podatkov so intervjuji in odgovori na vprašanja.

Populacija in vzorčenje

Populacija so socialne delavke, socialne pedagoginje, delovne terapevtke, psihoterapevtke, psihologinje in umetnostne terapevtke, ki pri svojem delu uporabljajo izrazno-ustvarjalne medije.

Vzorec so: dve socialni delavki, dve delovni terapevtki, dve psihoterapevtki, dve socialni pedagoginji, ena psihologinja in ena umetnostna terapevtka, ki so bile od 15. 5. do 16. 7. 2014 pripravljene sodelovati v raziskavi in ki pri svojem svetovalnem delu uporabljajo izrazno-ustvarjalne medije vsaj pet let.

Vzorec je nenaključni, saj vsaka enota populacije ni imela enake možnosti, da pride v vzorec. Šlo je za namenski vzorec in preučila sem le nekaj enot, ki so značilni predstavniki določene populacije. Pomembno je bilo, da strokovne delavke pri svojem delu uporabljajo izrazno-ustvarjalne medije vsaj pet let.

Zbiranje podatkov

Podatke sem zbrala v desetih intervjujih. Pri zbiranju podatkov sem izhajala iz poznanstev. Ena intervjuvanka me je povezala z drugo. Za čas in izvedbo intervjuva sem se z vsemi intervjuvankami dogovorila prek telefona. Intervjuje sem izvedla osebno z neposrednim spraševanjem, bodisi pri njih v službi, bodisi doma, zunaj. Intervjuji so trajali od 20 do 40 minut, vse pa sem s predhodnim dovoljenjem posnela z diktafonom.

Obdelava in analiza podatkov

Za obdelavo in analizo podatkov sem uporabila metodo kvalitativne analize. Najprej sem zbrane intervjuje po zvočnem posnetku zapisala na računalnik. Intervjuje sem pretipkala dobesedno, kot je potekal pogovor. Pri zapisu sem ohranila pogovorni jezik intervjuvank. Po končanem zapisu sem vsak intervju še enkrat prebrala in ga slovnično uredila. Pri tem sem pazila, da besedam nisem spremenila pomena, zato je bil moj poseg v intervjuje minimalen. Intervjuje sem ohranila v dobesedni obliki. Pri zapisu intervjujev sem te večkrat prebrala in podčrtala relevantne izjave za mojo raziskavo. Izbrala sem stavke, odstavke in sklenjene celote in jih potem uporabila za enote kodiranja. Relevantnim izjavam sem pripisala oznake SD1, SD2, PT1, PT2, DT1, DT2, SP1, SP2, P1 in UT1⁶, odvisno od tega, katera intervjuvanka je kaj izjavila.

Tako pridobljene relevantne izjave oz. enote kodiranja sem potem razvrstila po skupinah glede na raziskovalna vprašanja, na podlagi katerih sem oblikovala kategorije. Relevantne izjave sem vnesla v tabele glede na kategorijo besedila. Sledilo je odprto kodiranje. Enotam kodiranja sem v tabeli pripisovala ustrezne pojme, ki so se mi porajali ob prebiranju izjav. Pojmi so bili asociacije, nadpomenke in sopomenke. Pripisane pojme oziroma kode sem v določenih kategorijah uporabila kot podkategorije vnaprej določenih kategorij. V kategorijah, v katerih pa je bilo pripisanih pojmov veliko in so se tudi vsebinsko razlikovali, pa sem vsebinsko podobne kode razdelila v manjše podkategorije. Na podlagi tako dobljene hierarhije sem oblikovala definicije posameznih pojmov. Pri tem sem si pomagala s prej izbranimi enotami kodiranja.

⁶ SD = socialna delavka, PT = psihoterapevtka, DT = delovna terapevtka, SP = socialna pedagoginja, P = psihologinja in UT = umetnostna terapevtka.

Rezultati

Potencialni dejavniki tveganja dela z izrazno-ustvarjalnimi mediji

Pet strokovnih delavk ne opaža negativnih učinkov oz. potencialnih dejavnikov tveganja. Negativne učinke oz. potencialne dejavnike tveganja sem razdelila v pet podkategorij: (1) ne opazijo negativnih učinkov oz. potencialnih dejavnikov tveganja; (2) potencialni organizacijski dejavniki tveganja; (3) potencialni procesni dejavniki tveganja; (4) potencialni dejavniki tveganja, povezani s strokovnimi spretnostmi delavk in njihovimi osebnimi lastnostmi; (5) potencialni dejavniki tveganja, povezani s sogovorniki oz. uporabniki.

1. Ne opazijo negativnih učinkov oz. potencialnih dejavnikov tveganja

Polovica intervjuvank pri svojem delu z izrazno-ustvarjalnimi mediji ni opazila negativnih učinkov, na primer:

Ne, to moram reči, da ne, razen da je s strani pacientov odpor oz. odklonilno. (DT2)

Mislím, da ne, negativnih dejavnikov definitivno nisem opazila, ampak zdi se mi, da uporaba teh ustvarjalnih medijev, kot sta ples, risba, pokrene notranje procese in od tistega, ki jih pač dela, je zelo pomembno, da ve, da se lahko to zgodi, in da ve, da to ni kar nekaj. (SD2)

2. Potencialni organizacijski dejavniki tveganja

SD1 pravi, da je denar lahko dejavnik tveganja, na primer: »Ja (denar), je lahko, a to ne sme biti izgovor, saj se zmeraj lahko znajdeš.« Nadaljuje, da je lahko premajhen prostor tudi dejavnik tveganja, in enako velja za številčno preveliko skupino.

3. Potencialni procesni dejavniki tveganja

Pomanjkanje časa pri končevanju procesa dela je tudi lahko dejavnik tveganja oz. če se nekomu začnejo stvari dogajati na koncu srečanja, tik pred koncem. To nazorneje opiše SP1: »Edino, kar je bilo včasih težko, npr. pri zaključevanju, kadar je prišlo nekaj na dan, pa se je ura zaključevala.«

4. Potencialni dejavniki tveganja, povezani s strokovnimi spretnostmi delavk in njihovimi osebnimi lastnostmi

SP2 je zelo razmišljala o potencialnih dejavnikih tveganja, kot so: prevelika lastna radovednost strokovne delavke in s tem neupoštevanje človekovega osebnega prostora ter zloraba zaupanja in neznanje o delu s čustvi. Tole je povedala:

Ne vem, mogoče na neki ravni že začneš vstopati na osebni nivo posameznika. Mogoče je to tveganje, da se znaš ustaviti, da še vedno delaš strokovno, koliko posežeš v to, koliko ne – toliko, kolikor je potrebno; da opraviš svoje strokovno delo, če grem preveč, lahko posegam že v posameznikovo intimo. Mogoče kaka čustvovanja, če si jih upaš sprovcirati, da potem tudi znaš skomponirati. Drugače ne želim nekaj – po domače povedano – mrcvariti in odpirati neke rane in potem jih ne bom znala zapreti. To je res pomembno.

Potencialna dejavnika tveganja sta lahko tudi neznanje in to, da se strokovna delavka ne zaveda, da izrazno-ustvarjalni mediji sprožijo številne notranje procese.

SP1 je že spoznala dejavnike tveganja. Šlo je za njeno neizkušenosť in neznanje ter nepoznavanje specifik dela z določeno populacijo oz. skupino sogovornikov:

S psihotiki mi je bilo težko delati. To pa je bilo na pedopsihiatriji. Nisem imela izkušenj, tam mi je en velik fant kar padel z zaprtimi očmi – jaz tega nisem vedela prej. Potem pa sem z eno supervizorko, ki je prihajala z Anglije in vsake toliko časa prišla v Ljubljano, govorila in mi je rekla – ja, seveda oni pa ne smejo plesati z zaprtimi očmi, ker izgubijo ravnotežje in niso več koordinirani. Zdelo se mi je rizično, morala bi imeti več znanja.

Na to opozori tudi PT2: »Razen pri ljudeh, kadar gre za hujše duševne motnje, težave, npr. shizofrenijo, ali ko so ljudje zelo destabilizirani. Takrat pa se teh tehnik (meditacije) ne uporablja.«

UT1 je povedala, da je potencialni dejavniki tveganja nešolanost strokovne delavke in njeno neznanje o tem, kaj želi doseči, na primer: »Mislim, da je zaradi tega pomembno, da je človek šolan, da ve, kaj dela, da ve, kaj hoče doseči, in da varuje sogovornike.«

5. *Potencialni dejavniki tveganja, povezani s sogovorniki oz. uporabniki*

DT1 meni, da vidi kot potencialni dejavniki tveganja odpor sogovornikov do dela z izrazno-ustvarjalnimi mediji in njihove doseganje neprijetne izkušnje, na primer:

Je pa seveda pri teh likovnih tehnikah velikokrat odpor, npr. ne znam risati, imel sem slabe ocene. Po navadi imajo izkušnje iz osnovne šole kar slabe. Veliko je poudarka na temu, da tukaj ni treba znati, ampak je prav, da imajo to možnost, da se likovno izrazijo.

DT2 pravi, da je potencialni dejavniki tveganja možnost samopoškodbe z ostrimi predmeti, na primer: »Dobro, ker smo na psihiatriji, moramo priznati, da kakšne materiale, s katerimi bi se lahko poškodovali, damo stran.«

Varovalni dejavniki dela z izrazno-ustvarjalnimi mediji

Varovalni dejavniki dela z izrazno-ustvarjalnimi mediji, ki so mišljeni kot varovalo pred morebitnimi potencialni dejavniki tveganja, sem razdelila v dve podkategoriji: varovalni dejavniki, povezani s strokovnimi spretnostmi delavk in osebnimi lastnostmi, in varovalni dejavniki, povezani z organizacijo in izvedbo procesa dela.

1. *Varovalni dejavniki, povezani s strokovnimi spretnostmi delavk in osebnimi lastnostmi*

Strokovne delavke so navedle zelo veliko varovalnih dejavnikov, ki so povezani z njihovimi spretnostmi in osebnimi lastnosti. Štiri strokovne delavke (DT1, DT2, SD2, UT1) so dejale, da je pomemben varovalni dejavniki, povezan s spretnostjo strokovne delavke, to, da upošteva sogovornikov osebni prostor.

DT1, SD1, SD2 in SP1 so dejale, da je eden izmed varovalnih dejavnikov znanje strokovnih delavk o skupinskem delu in skupinski dinamiki.

Ker se dela v skupini, je pomembno poznavanje skupinske dinamike. (DT2)

Delam zelo na povezanosti skupine. Naučila sem se, kako s pomočjo umetnostne terapije doseči homogeno skupino. (SD1)

Varovalno deluje tudi to, da strokovne delavke razumejo potek dela oz. faze (de)stabilizacije ter namen in smisel dela z izrazno-ustvarjalnimi mediji. »Meni se zdi zelo važno, da vnaprej veš, kakšen je namen uporabe nečesa, to se mi zdi super varovalo.« (SD2)

PT1, PT2 in DT1 menijo, da je predhodno raziskovanje uporabnikove osebnosti, zgodbe, okoliščin, načinov izražanja, ciljev in virov eden izmed pomembnih varovalnih dejavnikov. »Na začetku, prva srečanja, ko se še bolj raziskuje klientova zgodba, vire, kjer dobivam material, da lahko potem uporabim konstruktivno vse te ustvarjalne vire ali kreativne medije.« (PT1)

Po besedah PT2 in DT2 je varovalni dejavniki znanje strokovne delavke o tem, kdaj katere tehnike oz. izrazno-ustvarjalne medije uporabiti in kdaj ne. »Na začetku tega ne uporabljam. Začne pa se to v delovni fazi.« (PT2)

S tem varovalnim dejavnikom sta zelo povezana še dva varovalna dejavniki – poznavanje specifične populacije in znanje o tem, kaj lahko sproži posamezni izrazno-ustvarjalni medij.

DT1 in SP2 sta kot varovalni dejavniki omenili znanje o spodbujanju in vodenju pogovora ter postavljanju vprašanj. Pomembni varovalni dejavniki, ki je povezan z omenjenim, je, da se strokovne delavke ne zadovoljijo z odgovori »dobro, slabo«, ampak postavljajo dodatna, podrobnejša vprašanja.

SD1 je navedla več varovalnih dejavnikov, kot so: upoštevanje sogovornika in njegovih omejitev; sprejemanje različnih čustvenih odzivov; občutljivost in pazljivost na dogajanje v skupini; izražanje v jeziku uporabnikov; priznanje, da vsega ne znaš, a si na voljo; lastna (samo)priprava na morebitne čustvene odzive uporabnikov. DT2 poudarja varovalni dejavnik, ki je povezan s poznavanjem dela z dotikom:

Je pa treba paziti, so ljudje, ki so na našem oddelku – na dotik, saj je to zelo občutljiva stvar. Da smo na to zelo pozorni, to je lahko tudi dejavnik tveganja. Dotik lahko spodbudi nelagodje in je lahko ogrožajoč.

UT2 je izpostavila, da je varovalni dejavnik šolanost strokovnih delavk za delo z izrazno-ustvarjalnimi mediji in poznavanje posameznih teorij: »Mislim, da je zaradi tega pomembno, da je človek šolan, da ve, kaj dela, da ve, kaj hoče doseči, in da varuje uporabnike.«

2. Varovalni dejavniki, povezani z organizacijo in izvedbo procesa dela

Vnaprejšnja priprava prostora in zagotovitev domačega, varnega ozračja sta pomembna varovalna dejavnika, ki so ju omenile SD1, SP2 in UT1.

SD1 in DT2 sta kot varovalni dejavnik omenili vnaprejšnjo pripravo oz. pogovor o željah, pričakovanjih in informacijah (predhodno medsebojno spoznavanje):

Šele, ko jih spoznam – prva ura je namenjena spoznavanju, da se soočimo drug z drugim, da oni povedo, kaj si želijo, da povem, kaj bi si mi želeli, kaj se lahko zgodi v tem procesu pomoči z umetnostjo. Poskušam se izražati v njihovem jeziku, ne toliko strokovno. Sami povedo, česa ne marajo, npr. risanja – pa ne spet to; potem povem, da se bomo sproti dogovarjali, da ne silimo nikogar v nič, ampak da bomo sproti videli, da naj malo počakajo, naj ne rečejo takoj ne, da naj si dovolijo videti, kako in kaj. (SD1)

DT1 in DT2 sta omenili, da je pomemben procesni varovalni dejavnik poudarjanje »neprofesionalizma« sogovornikov oz. uporabnikov pri uporabi izrazno-ustvarjalnih medijev (ni potrebno predznanje; pomemben je proces, ne izdelek): »Veliko je poudarka na tem, da tukaj ni treba znati, ampak je prav, da imajo to možnost, da se likovno izrazijo.«

DT1 in UT1 pravita, da je varovalni dejavnik struktura procesa:

Najbolj pogosto delamo to na začetku, saj je pomembna tudi struktura, da so določeni deli skupine vedno enaki. Da to omogoča eno varnost, tako ljudje približno vedno, kako bo zgedalo.

Prav tako ti dve intervjuvanki pravita, da je pomemben varovalni dejavnik sklenitev delovnega procesa z dobrimi občutki: »Omogočim jim, da imajo možnost izraziti, kako so se počutili, da jih ne pustim same z določenimi občutki.«

SP1 in DT1 pravita, da je varovalni dejavnik številčno majhna skupina: »Tako da je vedno malo bolj mešana skupina. Skupine so od 5 do 8 oseb. Tako lahko z vsakim vzpostaviš kontakt, da ga vidiš, kje je.«

SD2 pa poudarja kot pomemben varovalni dejavnik pomen sovodij in jasno razdelitev vlog ter sprotno odzivanje:

... ena punca je skrbela za te čiste tehnične stvari, npr. kako se izdelek izdelava, dve pa sva bili tam zato, da sva opazovali dinamiko, če je bilo treba odreagirati na kaj. Da takoj reagiraš, da si tam, da opaziš.

Na to se navezujeta DT2 in SP1, ki pravita, da je varovalni dejavnik jasno dajanje navodil. Menita, da je treba spodbujati pogovor, ki je prilagojen uporabniku.

Ko začnemo z eno skupino, je pomembno, kaka navodila damo. V skupini je malo drugače, ker moraš imeti navodila, da cela skupina razume. Ker je več posameznikov, da bodo vsi razumeli. Prilagojeno posameznikom.

Ugotovitve

Strokovne delavke pri uporabi izrazno-ustvarjalnih medijev prepoznajo veliko več pozitivnih učinkov oz. prednosti kot pomanjkljivosti oz. negativnih učinkov.

Potencialni dejavniki tveganja dela z izrazno-ustvarjalnimi mediji se zelo prepletajo z varovalnimi dejavniki.

Potencialni dejavniki tveganj so razdeljeni v pet podkategorij: (1) ne opazijo negativnih učinkov (polovica intervjuvank pri svojem delu z izrazno-ustvarjalnimi mediji do zdaj ni opazila negativnih učinkov; polovica intervjuvank pa je spregovorila o potencialnih dejavnikih tveganja); (2) organizacijsko potencialni dejavnik tveganja (npr. pomanjkanje denarja za izvedbo izrazno-ustvarjalnih delavnic; nepozornost na čas oz. pravočasni konec delovnega procesa; prevelika skupina; pomanjkanje varnega in zaupnega prostora za delo); (3) procesni potencialni dejavniki tveganja (nezadostno poznavanje sogovornikov oz. uporabnikov; prehitra uporaba izrazno-ustvarjalnih medijev; nepozornost na čas oz. pravočasni konec delovnega procesa; konec delovnega procesa brez dobrih občutkov oz. brez zaključenih vsebin); (4) potencialni dejavniki tveganja, povezani s strokovnimi spretnostmi delavk in njihovimi osebnimi lastnostmi (npr. prevelika radovednost strokovnih delavk; neupoštevanje uporabnikovega osebnega prostora; zloraba zaupanja; neznanje o delu s čustvi; neznanje strokovnih delavk o notranjih procesih, ki jih sprožijo mediji; nepoznavanje specifik dela z določeno populacijo in izrazno-ustvarjalnimi mediji; nešolanost strokovnih delavk za delo z mediji; neznanje o tem, kaj želimo doseči s posameznim medijem); (5) potencialni dejavniki tveganja, povezani s sogovorniki oz. uporabniki (npr. odpor sogovornikov do dela z izrazno-ustvarjalnimi mediji in njihove dosedanje neprijetne izkušnje z njim – to pomeni, da se mora strokovna delavka tega zavedati in mora biti previdna pri tem, kateri izrazno-ustvarjalni medij bo izbirala, kajti s tem bo zagotovila dodatni varovalni dejavnik – možnost samopoškodbe z ostrimi predmeti).

V poglobljenih intervjujih so strokovne delavke govorile o številnih varovalnih dejavnikih, ki bi omilili morebitni vpliv dejavnikov tveganja. Tako so se izkristalizirali varovalni dejavniki, povezani s strokovnimi spretnostmi delavk in osebnimi lastnostmi (npr. upoštevanje sogovornikovega osebnega prostora; znanje strokovnih delavk o skupinskem delu in skupinski dinamiki; razumevanje delovnega procesa, namena in smisla dela z izrazno-ustvarjalnimi mediji; predhodno raziskovanje uporabnikove osebnosti, zgodbe, okoliščin, načinov izražanja, ciljev in virov; znanje o tem, kdaj uporabiti izrazno-ustvarjalne medije oz. kdaj jih ne uporabiti in katere notranje procese lahko sprožijo; upoštevanje uporabnika in njegovih omejitev; sprejemanje različnih čustvenih odzivov; izražanje v jeziku uporabnika; priznanje strokovnih delavk, da vsega ne vedo, a so na voljo; priprava strokovnih delavk na različne čustvene odzive; znanje o delu z dotikom; spretnost samoopazovanja dogajanja v skupini; šolanost in poznavanje posameznih teorij); varovalni dejavniki, povezani z organizacijo in izvedbo delovnega procesa (predhodna priprava prostora; ustvarjanje domačega oz. varnega ozračja; predhodni pogovor o željah, pričakovanjih in interesih ter delu z izrazno-ustvarjalnimi mediji; predhodno medsebojno spoznavanje; poudarjanje procesa dela in ne izdelkov; postopno uvajanje v delo z izrazno-ustvarjalnimi mediji; delo v timu; skrbna izbira teme; zagotovitev prostora za umik; struktura poteka delavnice; končamo delovni proces tako, da gre uporabnik domov z dobrimi oz. prijetnimi občutki; zagotovitev ustreznih materialov za delo z izrazno-ustvarjalnimi mediji; če se na koncu srečanja oz. v zadnji fazi odprejo osebne teme, omogočimo pogovor ali ponudimo prehodni predmet ali damo nalogo za domov; pozornost na velikost in sestavo skupine; delo s sovodjo; jasna razdelitev vlog; sprotno odzivanje na dogajanje v skupini; jasno in prilagojeno podajanje navodil).

Ne moremo vnaprej z gotovostjo predvideti, kakšne odzive bodo posamezni materiali oz. mediji sprožili pri sogovorniku. Na to nas opozorita tudi Chapman in Appleton (1999), saj trdita, da lahko napačno razumevanje materiala privede do posledic, ki se kažejo kot povečana dezorganizacija in razdrobljenost uporabnikovega doživljanja in čustvovanja. Različni materiali imajo različne psihološke učinke na ustvarjalca. Avtorica Reddemann (2008: 98) meni:

Za nekatere bolnice predstavljajo obremenjujoči sprožilni dražljaj določeni materiali, na primer glina, škrobno lepilo in barve za slikanje z rokami. Obremenjujoče so lahko tudi določene barve, oblike in simboli ali zvoki kot, na primer, enakomerno praskanje voščenk po papirju.

Zato je toliko pomembneje, da že na začetku dela določimo varovala in vedno znova vzpostavljamo okoliščine za stabilnost odnosov. K temu lahko pripomore dosledna uporaba koncepta delovnega odnosa soustvarjanja (Čačinovič Vogrinčič 2002), krožnega sodelovalnega modela načrtovanja, izvajanja in evalviranja izrazno-ustvarjalne dejavnosti (Šugman Bohinc 1994) in udejanjanje sinergetičnih generičnih načel (Schiepek *et al.* 2005, Šugman Bohinc 2009).

Prispevek in omejitve raziskave

Velika prednost je bila, da sem poglobljene intervjuje izvajala neposredno. Tako sem namreč lahko spremljala tudi neverbalno komunikacijo strokovnih delavk. Tako so si v neposrednem pogovoru iz oči v oči vzele več časa za razmislek in lahko sem postavila več podrobnejših vprašanj. Hkrati se je ustvarilo sproščeno ozračje, ki je še bolj omogočalo poglobljeno odgovarjanje na vprašanja. Vse strokovne delavke so bile podobno zgovorne, razen ene, ki je bila bolj redkobesedna. Trudila sem se manj gostobesedno intervjuvanko z dodatnimi vprašanji spodbuditi k obširnejšim odgovorom, a mi to ni preveč uspelo. Kljub temu menim, da so bili intervjuji med seboj uravnoteženi. Med obdelavo podatkov sem ugotovila, da so ene intervjuvanke na nekatera vprašanja odgovarjale manj poglobljeno kot druge. Mogoče sem vprašanja zastavila preozko oziroma ne dovolj spretno in tako zmanjšala obseg njihovega razmišljanja. Poleg tega nisem jasno določila področij, na katerih so potekale dejavnosti, saj so intervjuvanke odgovarjale na splošno, ne glede na dejavnost, ki jo izvajajo.

Omejitve raziskave je v tem, da je bil zajet številčno majhen vzorec, zato podatkov ne morem posplošiti na vse. Za raziskave v prihodnosti predlagam razširitev vzorca. Prav tako menim, da bi bilo treba v samo raziskovanje vključiti še uporabnike. Tako bi dobili bolj celostno sliko o tem, kako oni doživljajo delo z izrazno-ustvarjalnimi mediji in kje vidijo potencialne dejavnike tveganja.

Sklep

Podobno kot je zapisano v strokovni literaturi, so strokovne delavke tudi iz prakse poročale predvsem o pozitivnih učinkih dela z izrazno-ustvarjalnimi mediji. Večino je presenetilo moje vprašanje o negativnih učinkih dela z izrazno-ustvarjalnimi mediji oz. so menile, da tega pri svojem delu ne opažajo, da pa se zavedajo, da lahko delo z izrazno-ustvarjalnimi mediji sproži številne (nezavedne) notranje procese.

Rezultati kvalitativne raziskave so pokazali, da se v praksi strokovne delavke, ki delajo na področju podpore in pomoči, ne srečujejo z negativnimi vplivi dela z izrazno-ustvarjalnimi mediji, da pa se zelo zavedajo potencialnih dejavnikov tveganja, ki so zlasti povezani s samim materialom, strokovnim znanjem in specifikko sogovornikov. Zato so razvile številne strategije, kako bi omilile potencialne dejavnike tveganja, če jih že ne bi povsem odpravile. Med temi strategijami lahko omenimo: izberejo teme oz. dejavnosti, ki se jim zdijo primerne za sogovornika in skupino, pri tem pa upoštevajo tako potrebe in želje sogovornika kot skupine; popolnoma se osredotočijo na delo; načrtujejo dejavnost in jo postopno uvedejo; sodelujejo še s kom; uporabnike seznanijo z morebitnimi dejavniki tveganja; posameznikov ne izpostavljajo, dokler niso dovolj samozavestni; poudarek je na procesu in ne na produktu; predhodno pridobijo soglasje uporabnikov in če ti sodelovanje odklonijo, to upoštevajo.

Glede na to, da so strokovne delavke spregovorile o potencialnih dejavnih tveganja in da se moramo različnim posameznikom znati približati na različne načine, menim, da delo z izrazno-ustvarjalnimi mediji zahteva strokovno predhodno znanje. Med drugim bi morali kot strokovnjaki vedeti ne samo, kako ustvariti stik s posameznikom in razviti kontekst zaupanja,

v katerem se človek lahko čustveno »odpre«, ampak tudi kako nadaljevati proces dela v smeri dogovorjenih želenih ciljev ob upoštevanju, da je čustveno odprtemu posamezniku zelo pomembno omogočiti, da je po koncu delovnega procesa spet čustveno stabilen.

Viri

- Case, C., Dalley, T. (1992), *The handbook of art therapy*. Tavistock: Routledge.
- Chapman, L., Appleton, V. (1999), *Art in group play therapy*. V: Sweeney, D., Homeyer, L. (ur.), *The handbook of group play therapy: how to do it, how it works, whom it's best for*. San Francisco: Jossey-Bass Inc. (179–191).
- Čačinovič Vogrinčič, G. (2002), Koncept delovnega odnosa v socialnem delu. *Socialno delo*, 41, 2: 91–96.
- (2006), *Socialno delo z družino*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Levy, F. J. (1988), *Dance movement therapy – a healing art*. Reston: The American Alliance for Health, Physical Education, Recreation and Dance.
- Liebmann, M. (1986), *Art therapy for groups: a handbook of themes, games and exercises*. London, Sydney: Croom Helm. Cambridge, Massachusetts: Brookline books.
- Malchiodi, C. A. (2005), *Expressive therapies*. New York, London: The Guilford Press.
- Mesec, B. (1998), *Uvod v kvalitativno raziskovanje v socialnem delu*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
- Payne, H. (1992), *Dance movement therapy: theory and practice*. London: Tavistock, New York: Routledge.
- Petzold, G. H. (1990), Überlegungen und Konzepte zur Integrativen Therapie mit Kreativen Medien und einer intermedialen Kunsttherapie. V: Petzold, G. H., Orth, I. (1990), *Die neuen Kreativitätstherapien*. Paderborn: Handbuch der Kunsttherapie. Bd. 1: 588.
- Reddemann, L. (2008), *Zdravilna moč domišljije: o obravnavi posledic travm s pomočjo miselnih predstav*. Ljubljana: TEMZA.
- Rubin, A. (2010), *Introduction to art therapy: sources & resources*. New York, London: Routledge.
- Schiepek, G., Ludwig-Becker, F., Helde, A., Jagfeld, F., Petzold, E. R., Kröger, F. (2005), Sinergetika za prakso: terapija kot spodbujanje samoorganizirajočih procesov. V: Bohak, J., Možina, M. (ur.), *Četrtri študijski dnevi Slovenske krovne zveze za psihoterapijo, Rogla*. Zbornik prispevkov (25–33).
- Šugman Bohinc, L. (1994), Socialno kulturno delo. *Socialno delo*, 33, 4: 317–324.
- (2009), Sinergetika uspešnega svetovanja v kontekstu zdravljenja in izobraževanja bolnikov s sladkorno boleznijo. V: Klavs, J., Tomažin-Šporar, M. (ur.), *Komunikacija v edukaciji: pomen dobrega razumevanja in doprinos k učinkovitejši edukaciji: zbornik predavanj: strokovni seminar, Ljubljana, 22. 5. 2009*. Ljubljana: Zbornica zdravstvene in babiške nege Slovenije - Zveza strokovnih društev medicinskih sester, bobic in zdravstvenih tehnikov Slovenije, Sekcija medicinskih sester in zdravstvenih tehnikov v endokrinologiji (30–36).
- Warren, B. (1993), *Using the creative arts in therapy: a practical introduction*. London, New York: Routledge.

Ksenija Domiter Protner

VLOGA SOCIALNEGA KAPITALA NA PODROČJU PREPREČEVANJA ZLORABE OTROK IN MLADOSTNIKOV V DRUŽINI

Članek prikazuje povezavo problema zlorabe otrok in mladostnikov v družini z značilnostmi družbenega okolja družine z vidika socialno ekološke perspektive nasilja v družini ter fenomen odpornosti žrtev nasilja v družini v povezavi s socialnim kapitalom. Prikazane so tudi ugotovitve, pridobljene na podlagi sekundarne analize podatkov raziskav, o značilnostih socialnega kapitala slovenskih mladostnikov v povezavi z izpostavljenostjo mladostnikov nasilju v družini. Pomembno je odpravljati in zmanjševati dejavnike tveganja in krepiti varovalne dejavnike, med katerimi ima pomembno vlogo socialni kapital. Avtorica ugotavlja, da je socialni kapital varovalni dejavnik tako pri preprečevanju nasilja kot pri zmanjševanju posledic, ki jih nasilje pusti pri žrtvi.

Ključne besede: nasilje, odpornost, dejavniki tveganja, preventiva.

Dr. Ksenija Domiter Protner je docenta za področje sociologije na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru. Kontakt: ksenija.protner@guest.arnes.si.

THE ROLE OF SOCIAL CAPITAL ON PREVENTION OF CHILD AND ADOLESCENT ABUSE IN THE FAMILY

The article presents the connection between, on the one side, the problem of child and adolescent abuse in the family, and on the other side, the characteristics of the social environment of the family from the viewpoint of social ecological perspective of domestic violence and the phenomenon of resilience of domestic violence victims in relation to social capital. The findings obtained on the basis of secondary analysis of data of the researches are also presented. These findings demonstrate the characteristics of social capital of Slovene adolescents in relation to adolescent exposure to domestic violence. Elimination, reduction and resolution of risk factors appear as important as strengthening of protective factors, among which social capital plays an important role. It is established that social capital is a protective factor both in preventing violence as in reducing the impact which this violence has on the victim.

Keywords: violence, resilience, risk factors, prevention.

Ksenija Domiter Protner, PhD., is an assistant professor for sociology at the Faculty of arts, University of Maribor. Contact: ksenija.protner@guest.arnes.si.

Uvod

Obravnava nasilja v družini je še vedno zelo pogosto omejena na odnos povzročitelja nasilja in žrtve. Problem individualizacije nasilja v družini izhaja iz dejstva, da se to nasilje izvaja v zasebnosti, to pa je pogosto »opravičilo« za zanemarjanje družbenih vidikov tega fenomena, čeprav sociologi že desetletja razkrivajo družbene in kulturne razsežnosti problema nasilja v družini. Pomemben del nasilja v družini je zloraba otrok in mladostnikov v družini.

Posledice izpostavljenosti nasilju v družini so še posebej pri otrocih in mladostnikih številne in potrjujejo jih številne raziskave (glej npr. Kitzmann *et al.* 2003, Finkelhor *et al.* 2005, Edleson 1997, Holt *et al.* 2008, O'Keefe 1996, United Nations 2006, Mikuš Kos 1993, McGee 1997, Mejia *et al.* 2006, Urbanc 2002, Greenhoot *et al.* 2005, Goodman *et al.* 2010). Po drugi strani pa različne raziskave (npr. O'Keefe 1996, Edleson 2006, Kaufman, Zigler 1987, Gelles, Cavanaugh 2005) kažejo, da vsi otroci in mladostniki, ki so bili izpostavljeni nasilju v družini, ne kažejo dolgotrajnih posledic v psihičnem razvoju in socialnem delovanju. Pojavlja se torej vprašanje o varovalnih dejavnikih, ki omogočijo odpornost žrtev nasilja. Različne raziskave, katerih kratek pregled prikazujem v prispevku, v zvezi z odpornostjo žrtev (v pomenu premagovanja možnih posledic nasilja) dokazujejo pomen kakovosti in bogastva socialnih stikov otrok žrtev na različnih ravneh.

Bogastvo in kakovost socialnih stikov in omrežij ter stopnja zaupanja v druge, tj. socialni kapital, pa imajo pomembno vlogo tudi z vidika preprečevanja nasilja v družini, in sicer na ravni staršev, družine in širšega okolja. Največji delež nasilja v družini se zgodi doma, zato je

smiselno na te dejavnike pogledati tudi s perspektive bivališča družine. Tako postane jasno, da imajo pomembno vlogo tudi sosede in na sploh soseska, v kateri družina živi.

Namen članka je prikazati vlogo socialnega kapitala družine in otrok z vidika preprečevanja nasilja v družini in preprečevanja posledic nasilja v družini na različnih socialnih ravneh, tj. od individualnega do družbenega. Članek predstavlja kratek pregled domačih in tujih raziskav, ki kažejo različne povezave med socialnim kapitalom družine in nasiljem v družini oz. zlorabo otrok in mladostnikov v družini.

V prispevku prikažem tudi nekatere značilnosti socialnega kapitala mladostnikov v Sloveniji v povezavi z izpostavljenostjo mladostnikov nasilju v družini. Ugotovitve opiram predvsem na slovenske raziskave mladine (Ule *et al.* 2000 a, Lavrič *et al.* 2011), raziskave omrežij socialne opore prebivalstva Slovenije (Dremelj 2003, Novak 2004) in na raziskavo, ki sem jo izvedla v letu 2011 o izpostavljenosti slovenskih srednješolcev nasilju v družini (Domiter Protner 2014).

Zaradi nujnosti obravnave zlorabe otrok in mladostnikov v družini na družbeni ravni v nadaljevanju prispevka najprej navedem pregled osnovnih značilnosti socialno ekološkega pristopa k obravnavi nasilja v družini. Poudari prav ta širši družbeni vidik obravnave nasilja v družini.

Socialno ekološka perspektiva nasilja v družini¹

Osrednja značilnost te perspektive je širši sociokulturni vidik preučevanja odnosov v družini oziroma holistični pristop, pri katerem družinsko nasilje izhaja iz družbenega nasilja in značilnosti same družbe. Po mnenju Bronfenbrennerja (1979: 230, 231), ki ga številni avtorji (npr. Wolfe 1999, Ghate 2000, Tajima 2002, Freisthler *et al.* 2006, Afifi 2007) pojmujejo kot začetnika ekološke perspektive, spremembe človeškega razvoja vplivajo tudi na družino in med najpogostejšimi spremembami družine, ki so nastale v zgodovini, je poudaril tudi vse več zlorab otrok. Z vidika ekološke teorije so pomembne ugotovitve Jamesa Garbarina (1977: 724), ki je dokazal, da mora biti za obstoj zlorabe otrok in mladostnikov kulturno priznано opravičilo za uporabo sile proti otrokom. Problem modela zlorabe otrok je, kot meni, problem družinske neusklajenosti, ne samo staršev in otrok, ampak tudi družine s sosesčino in skupnostjo (*ibid.*: 721).

V ekološkem modelu zlorabe otrok vidi Belsky (1980: 320), zgodnji avtor tega modela, pomembne sociokulturne ravni podlage, ki vplivajo na zlorabo otrok in mladostnikov v družini, in sicer individualno raven, družino, skupnost in družbeno kulturno raven.

Makrosistem je širša kulturna raven, v katero so vključeni drugi sistemi, individualni, družinski in skupnostni (*op. cit.*: 328). Na tej ravni so pomembne značilnosti širše kulturne strukture, družbeni odnos do različnih oblik nasilja, družbena pričakovanja glede otrokove discipline, stopnja nasilja v družbi, družbeno sankcioniranje nasilja, zakonodaja idr. Na to opozarjajo tudi Little in Kaufman Kantor (2002: 135), Juby (2005: 17) in Kim (2004: 25).

Socialno ekološka perspektiva in socialni kapital

Opredelitve socialnega kapitala so različne (gl. Lin 1999, Putnam 1995, Coleman 1988, Bourdieu 1986), za večino pa je značilno poudarjanje pomena socialnih odnosov ter možnosti in značilnosti socialne strukture oz. socialnih struktur, v katere je posameznik vpet, oziroma širina in kakovost posameznikovih socialnih omrežij. Osrednji vidik socialnega kapitala je zaupanje, na katerem temeljijo socialna omrežja vzajemnosti in socialne menjave pripadnikov določene socialne skupnosti (Galea *et al.* 2002). Tudi obravnava socialnega kapitala v tem prispevku bo temeljila na tem vidiku socialnega kapitala. Zaupanje v druge pa je tudi v mednarodnih raziskavah pogosto uporabljen kazalnik socialnega kapitala (Iglič 2006). Osrednja dejavnika socialnega kapitala, ki ju omenja večina avtorjev, so torej socialni odnosi in stiki oziroma socialna omrežja

¹ Več v Domiter Protner (2013, 2014)

posameznika kot pripadnika socialne skupnosti ter medsebojno zaupanje, na katerem temeljijo ta socialna omrežja. Tudi v tem prispevku bom socialni kapital obravnavala z vidika teh dveh vidikov socialnega kapitala, tj. z vidika širine in kakovosti socialnih omrežij ter medsebojnega zaupanja.

Z vidika socialno ekološke razlage nasilja je za razumevanje socialnega kapitala pomembno razlikovanje med družinskim socialnim kapitalom in socialnim kapitalom zunaj družine. To je značilno tudi za Colemanovo (1988) razlago socialnega kapitala. Coleman namreč razlikuje dve osrednji sestavini socialnega kapitala: socialni kapital znotraj družine (odnosi med starši in otroki; struktura in organizacija družine) in socialni kapital zunaj družine (kakovost in širina socialnega omrežja in zaupanje v skupnost).

Razlaga vzrokov in posledic nasilja v družini je s socialno ekološke perspektive nasilja v družini širša in v določenih segmentih tudi nasprotujoča trditvam za ta problem pogosto uporabljene teorije socialnega učenja. Razlage nasilja v družini z vidika socialnega učenja in intergeneracijskega prenosa (Akers *et al.* 1979, Kearney 1999, Straus, Savage 2005, Briere, Jordan 2009, Mejia *et al.* 2006) dokazujejo pogostost in možnost prenosa izkušnje in posledic nasilnega vedenja v otroštvu v odraslo dobo oziroma, da otroci in mladostniki, ki so doživljali nasilje v družini, pogosto v odrasli dobi uporabljajo nasilne vzorce vedenja in so tudi kot starši in partnerji nasilni. Kljub potrjeni povezavi med izpostavljenostjo nasilju v otroštvu s poznejšim nasilnim vedenjem v odrasli dobi, pa te raziskave kažejo na pomemben delež otrok in mladostnikov, izpostavljenih nasilju v družini, ki ne postanejo nasilni starši in partnerji². Različne raziskave (npr. O'Keefe 1996, Edleson 2006) so dokazale tudi, kot sem zapisala že v uvodu, da vsi otroci in mladostniki ne kažejo dolgotrajnih posledic v svojem psihičnem razvoju in socialnem delovanju. To seveda ne pomeni, kot pravi A. Mikuš Kos (1996: 77), da ob slabem ravnanju ne trpijo, da to ne ostane v njihovem spominu in da ne sooblikuje njihove podobe sveta. Razloge in dejavnike, ki vplivajo na to, da se pri številnih otrocih in mladostnikih žrtvah nasilja ne zgodi »prenos« nasilnega vedenja v odraslo dobo, pojmujemo kot varovalne dejavnike, ki vplivajo na odpornost³ žrtev na nasilje. V nadaljevanju predstavljam nekaj značilnosti fenomena odpornosti žrtev nasilja, ki je v zadnjih desetletjih deležen vedno večje pozornosti raziskovalcev.

Socialni kapital kot varovalni dejavnik preprečevanja zlorabe otrok in mladostnikov v družini in odpornost žrtev

Pri obravnavi varovalne vloge socialnega kapitala pri problemu nasilja v družini je prav tako smiselno razlikovanje med socialnega kapitala v družini in socialnim kapitalom v širšem socialnem okolju. Ob tem pa se socialni kapital lahko kaže kot dejavnik odpornosti žrtev in kot dejavnik vpliva na preprečevanje ter pojav nasilja v družini. To predstavljam v nadaljevanju prispevka.

Odpornost žrtev zlorab v družini in socialni kapital

Pojav odpornosti otrok in mladostnikov žrtev nasilja v družini, pri katerih ni izraženih posledic, je od leta 1970 (Masten, Obradović 2006) deležen znanstvenoraziskovalne pozornosti. Glede na pogosto poudarjeno pomembno vlogo varovalnih dejavnikov iz ožjega in širšega otrokovega okolja najdemo korelacije s socialno ekološko razlago nasilja v družini, ki poudarja nujnost upoštevanja vseh ravni – od individualne do družbene pri preprečevanju tega problema.

Pri preučevanju posledic izpostavljenosti nasilju v družini namreč zaznamo pomemben vpliv različnih dejavnikov (Edleson 2006: 4, Jaffe *et al.* 2007), ki jih ni možno zreducirati samo na

² Na primer Kaufman in Zigler (1987) sta na podlagi pregleda različnih raziskav (tako lastnih kot drugih avtorjev) ocenila, da je najpogosteje ugotovljen delež »intergeneracijskega prenosa« družinskega nasilja 30 odstotkov z odstopanjem 5 odstotkov; enak delež sta nekaj let pozneje navajala tudi Gelles in Cavanaugh (2005).

³ Ang. »resilience«.

individualno in družinsko raven. Raziskave odpornosti žrtev nasilja (gl. Klika, Herrenkohl 2013) ta pojav obravnavajo iz različnih perspektiv in ugotavljajo, da na odpornost žrtev nasilja vplivajo varovalni dejavniki tako na individualni ravni kot na ravneh družine, skupnosti in celotne družbe. Na individualni ravni lahko predstavljajo varovalno vlogo značilnosti posameznega otoka, kot so inteligenca, pozitivni temperament, osebnostne značilnosti. Med značilnostmi otrokovega okolja oziroma drugih ravni, kot kažejo rezultati raziskav (Klika, Herrenkohl 2013, Jaffe *et al.* 2007, Luthar *et al.* 2000), še posebej izstopajo dejavniki s področja družine, šole, vrstniških skupin ter soseske, ki kažejo visoko stopnjo povezanosti z odpornostjo žrtev.

Na ravni družine, v kateri se dogaja nasilje, ima lahko varovalno vlogo že primeren čustveni odnos z vsaj eno osebo v ožji ali širši družini (Mikuš Kos 1996: 78, Little, Kaufman Kantor 2002: 139). Šola ima z vidika varovalnih dejavnikov še pomembnejšo vlogo, saj v nasprotju z nasilnim domačim okoljem lahko pomeni okolje varnosti ter zagotavlja pomoč in zaščito. Med drugim ponuja različne možnosti za socialne interakcije, razvoj posameznikove identitete, formiranje samopodobe in zaupanja na poti do prihodnjih zaposlitvenih priložnosti. To je sicer pomembno za vse otroke in mladostnike, še posebej pa za tiste, ki so izpostavljeni nasilju v družini, saj imajo tako lahko ob možnostih drugačnih socialnih stikov tudi priložnost za razvoj drugačne identitete in samopodobe, kot jo razvijajo v domačem okolju (Domiter Protner 2011). Učitelji imajo ob poučevanju pomemben vpliv tudi na splošni razvoj otrok in mladostnikov, še posebej na razvoj zlorabljenih (Venet *et al.* 2007). Šola tako ob razvijanju socialnih spretnosti in spodbujanju šolske uspešnosti lahko pomeni varovalni dejavnik za zlorabljene otroke in mladostnike (Domiter Protner 2011). Wilcox in sodelavci (2004: 345) navajajo različne raziskave, katerih rezultati so pokazali, da velika šolska uspešnost v povezavi s široko vrstniško mrežo pripomore k pozitivni samopodobi žrtev, to pa povečuje možnost za premagovanje škodljivih posledic zlorabe.

Z vidika ekološke perspektive je tudi soseska, v kateri otrok oziroma mladostnik živi, pomemben dejavnik, ki zmanjšuje ali povečuje možnost trpinčenja in odpornost otrok in mladostnikov (Coulton *et al.* 1999). V zadnjih desetletjih je bila soseska kot možni varovalni ali rizični dejavnik v povezavi z nasiljem v družini deležna precejšnje pozornosti raziskovalcev. Soseska je fenomen, ki ga avtorji študij zelo različno opredeljujejo⁴, zato je primerjava rezultatov problematična, kot v pregledni študiji o vplivu soseske na trpinčenje otrok in mladostnikov poudarjajo tudi Coulton in sodelavci (2007).

Ne glede na razlike v pojmovanju soseske pa raziskave potrjujejo pomen soseske za otroke in mladostnike (gl. Sampson *et al.* 2002, Molnar *et al.* 2003). Čeprav je soseska polje, ki vsebuje tudi številne dejavnike tveganja, bom glede na to, da se v tem prispevku osredotočam predvsem na odpornost žrtev, na kratko pregledala predvsem varovalne dejavnike, sosesko pa obravnavala predvsem na ravni sosesčine oziroma odnosov in stikov med sosedi.

V soseskah, ki so socialno organizirane oziroma kjer so prebivalci ustvarili sosedске socialne mreže, se starši pogosteje pogovarjajo o problemih in si tako zagotavljajo čustveno pa tudi instrumentalno podporo (npr. pomoč pri varovanju otrok) ter preživljajo vsaj del prostega časa v medsebojnem druženju družin (Freisthler, Holmes 2012). Socialna podpora v soseski je, kot kažejo raziskave (*ibid.*), povezana z nižjo stopnjo zanemarjanja in zlorabe otrok v družini. Otrokom žrtvam nasilja omogoča ne samo socialno in čustveno podporo, ampak tudi možnost, da so manj časa doma (Little, Kaufman Kantor 2002), to pa pomeni tudi več možnosti za razvoj odpornosti na nasilje.

Na vseh omenjenih področjih (družina, šola, vrstniške skupine, soseska) se kaže skupna značilnost, ki varovalno vpliva na odpornost žrtev nasilja v družini, in sicer socialni kapital.

Na odpornost žrtev nasilja torej lahko vpliva, kot sem že omenila, socialni kapital znotraj družine (na primer že omenjeni zaupen in varovalni odnos z enim družinskim članom) in socialni kapital zunaj družinskega okolja, na primer v soseski, šoli. Socialni kapital, ki ga družini

⁴ Ob številnih razlikah v pojmovanju soseske je pomemben dejavnik opredeljevanja tudi obseg soseske in s tem povezano vključevanje institucij ali samo prebivalcev.

oziroma predvsem staršem lahko pomeni širša socialna struktura zunaj družine, pa lahko ima varovalno vlogo tudi pri preprečevanju nasilnega vedenja storilcev (staršev).

Socialni kapital staršev kot varovalni dejavnik za preprečevanje nasilja v družini

Različne raziskave (npr. Zolotor, Runyan 2006, Xu *et al.* 2000, Freisthler, Holmes 2012) dokazujejo, da je povezava med zlorabo otrok oziroma mladostnikov v družini in socialnim kapitalom staršev oziroma družine zelo pomembna. V povezavi z nasiljem v družini pogosto kot pomemben dejavnik socialnega kapitala omenjajo sosesko⁵. Ta povezava je zapletena in odvisna od različnih socialnih mehanizmov. Novejše raziskave (npr. Freistadt, Strohchein 2013) kažejo, da je vpliv soseske na družino odvisen tudi od strukture družine, in podobno kot je ugotovil že Coleman (1988), kažejo, da je socialni vpliv soseske na enostarševske družine manjši kot na preostale. Po drugi strani pa je zelo pomembna socialna organiziranost soseske. Freisthler in Holmes (2012) navajata študije, ki dokazujejo povezavo med socialno organiziranostjo soseske in zlorabo otrok. Višja kot je stopnja socialne dezorganizacije soseske, višja je pojavnost zlorabe otrok in mladostnikov v družini (*ibid.*). Pri tem je še posebej pomembna stopnja podpore, ki jo ima družina v soseski. Starši, ki zlorablajo svoje otroke, imajo namreč pogosto zelo ozke socialne mreže in malo stika ter podpore (*ibid.*). Posameznikom in družinam lahko pomanjkanje formalne in neformalne podpore v soseski vzbuja občutek socialne izoliranosti. To je kot rizičen dejavnik za zlorabo in zanemarjanje otrok v družini poudaril že Belsky (1980), pozneje pa so to potrdile še številne druge raziskave (npr. Guterma 2004, Freisthler *et al.* 2006, Little, Kaufman Kantor 2002, Martin *et al.* 2012).

Večji socialni kapital oziroma možnost in kakovost stikov staršev v soseski so torej eden izmed možnih dejavnikov, ki lahko vplivajo na manjšo pojavnost zlorabe in zanemarjanja otrok in mladostnikov v družinskem okolju. Sosedske mreže so v Sloveniji različne, vendar se druženje in povezanost sosedov, še zlasti v večstanovanjskih stavbah v mestih, zmanjšujeta in pogosto se stanovalci se med seboj le pozdravljajo, kot ugotavlja Mlinar (2008), redki pa se tudi družijo. Pri tem Filipovič Hrast (2009) ugotavlja pomen vpliva odnosa ljudi do dela na pogostost stikov s sosedi. Posamezniki, ki večji pomen pripisujejo delu, čutijo večjo odtujenost v soseski, in nasprotno, tisti posamezniki, ki večji pomen v življenju pripisujejo družini, prijateljem in prostemu času, čutijo manjše nezaupanje do sosedov (*ibid.*). Na sploh pa se v Sloveniji že dalj časa kaže negativni trend deleža opore v sosedskih omrežij in tudi zmanjševanje zaupanja v ljudi v soseski ter njihove pripravljenost pomagati (*ibid.*).

To kaže, da imamo Slovenci v soseski manjši vir socialnega kapitala, kot prikazujejo tuje raziskave, in manjšega, kot smo ga imeli v preteklosti. Seveda so ob socialnem kapitalu, ki ga zagotavlja soseska, zelo pomembni tudi drugi viri socialnega kapitala staršev. Na primer socialna omrežja na sorodstveni ravni, ki so v Sloveniji razmeroma dobro razvita in se, kot ugotavlja Iglíč (2014), po letu 2008, tj. v letih ekonomske krize, še krepijo. Vir socialnega kapitala staršev pa so lahko tudi različni družinski centri, ki so nastali za podporo starševanju. V Sloveniji so to javni in predvsem zasebni zavodi in društva (npr. Sezam, Family Lab), ki so nastali za podporo družinam in za varstvo otrok (Kuhar *et al.* 2011). Problem pa je, da so večinoma osredotočeni na Ljubljano in njeno okolico, v drugih delih Slovenije pa je takšna ponuba (z izjemo nekaterih večjih mest) redka (*ibid.*).

Socialni kapital slovenske mladine in nasilje v družini

Pomemben dejavnik socialnega kapitala je ob medosebnih stikih in odnosih medsebojno zaupanje (Coleman 1988, Putnam 1995). Iglíč (2004, 2006) ugotavlja, da je v Sloveniji raven socialnega kapitala (merjenega kot stopnje zaupanja v druge) razmeroma nizka, še posebej v

⁵ Pomen soseske navajam tudi v zgornjem delu teksta v povezavi s socialnim kapitalom žrtve.

primerjavi z drugimi državami EU (Iglič 2004, 2006). To pa je tudi na področju preprečevanja nasilja v družini možen problem. Poglejmo, kako je socialnim kapitalom slovenskih mladih. V Sloveniji imamo razmeroma malo raziskav o socialnem kapitalu mladih in tudi obstoječe obravnavajo socialni kapital mladih predvsem posredno oziroma samo posamezne kazalnike socialnega kapitala. Seveda je ob tem spet treba omeniti, da obstajajo različne opredelitve socialnega kapitala. Če ugotavljamo socialni kapital na podlagi zaupanja v druge, lahko na primeru raziskave Mladina 2010 (Lavrič *et al.* 2011) vidimo, da je za slovensko mladino značilna nizka stopnja zaupanja v druge. V raziskavi (*ibid.*) so namreč mlade spraševali tudi o zaupanju v druge. Če na podlagi rezultatov izračunamo povprečno stopnjo zaupanja v druge, ugotovimo, da je bila na 10-stopenjski lestvici (prva stopnja je pomenila »Z ljudmi moramo biti previdni«, deseta pa »Ljudem lahko zaupamo«) ta samo 4,4⁶. Zaupanje slovenske mladine v druge je sicer višje od odrasle slovenske populacije vseh starosti⁷, a je nižje od povprečne stopnje zaupanja v državah EU.

Ob stopnji zaupanja v druge sodita med pomembne izvore socialnega kapitala tudi kakovost in širina socialnih omrežij. Glede na ugotavljanje socialnega kapitala mladih kot varovalnega dejavnika v primeru izpostavljenosti nasilju v družini so še posebej pomembna omrežja socialne opore mladih, kadar se znajdejo v stiski.

Socialna omrežja opore slovenskih mladostnikov in izpostavljenost nasilju v družini

V Sloveniji je področje omrežij socialne opore mladih, ki so izpostavljeni nasilju v družini, slabo raziskano. Vpogled v ta omrežja mladih nam lahko delno omogočijo ugotovitve raziskave o izpostavljenosti slovenskih srednješolcev nasilju v družini (Domiter Protner 2014), raziskav in analiz socialnih omrežij opore prebivalstva Slovenije (Dremelj *et al.* 2004, Novak 2004, Dremelj 2003) ter raziskave mladine (Ule *et al.* 2000 a, Lavrič *et al.* 2011).

Raziskava o izpostavljenosti slovenskih srednješolcev nasilju v družini (Domiter Protner 2014) je bila izvedena leta 2011. V strukturno izbranem vzorcu 1200 srednješolcev 1. in 2. letnika različnih srednješolskih programov (polovica gimnazijskih in polovica strokovnih in poklicnih programov) iz vseh slovenskih regij je bilo anketiranih oziroma v končnem vzorcu 1087 srednješolcev. Uporabila sem metodo pisnega izpolnjevanja ankete ob navzočnosti anketarja. Eden temeljnih ciljev raziskave med srednješolci je bil ugotoviti obseg izpostavljenosti srednješolcev nasilju v družini⁸ ter izpostavljenost različnim oblikam nasilja v družini.

Pri ugotovitvah te raziskave (*ibid.*) se bom ob rezultatih obsega izpostavljenosti srednješolcev nasilju v družini osredotočila predvsem na ugotovite o iskanju pomoči, na podlagi katerih lahko sklepamo tudi o značilnostih socialnih omrežij opore teh mladostnikov.

Rezultati raziskave (*ibid.*) podobno kot številne druge raziskave v svetu (npr. World Report on Violence against Children 2006, McGee 1997) kažejo prikritost izpostavljenosti mladostnikov nasilju v družini, saj se je pokazalo, da je kar 40,2 % anketiranih srednješolcev izpostavljenih različnim stopnjam nasilja v družini, 15 % oziroma 161 anketiranih srednješolcev pa doživlja

⁶ Izračun avtorice tega prispevka.

⁷ Po podatkih European Social Survey za leto 2010 je bilo na enaki lestvici samo 3,94 (izračun avtorice prispevka), tega leta pa je bila po podatkih raziskave ESS povprečna stopnja zaupanja v druge ljudi v evropskih državah 4,8.

⁸ Spremenljivko »izpostavljenost nasilju v družini« sem na podlagi faktorске analize oblikovala s povezavo 8 prekodiranih kazalnikov izpostavljenosti nasilju v družini: »besedno poniževanje v družini«, »klofute v družini«, »grožnje v družini«, »pretepanje v družini«, »poslušanje izjave: nič ne bo iz tebe«, »občutek strahu«, »prejemanje klofut« in »biti pretepen«. Ustreznost uporabe te sestavljene spremenljivke smo potrdili z visoko stopnjo interne konsistentnosti (Chronbachov koeficient alfa je znašal 0,730) in jo prekodirali v 4-kategorično spremenljivko: 0 do 1 = 0 (odsotnost nasilja), 2 do 3 = 1 (nizka izpostavljenost nasilju), 4 do 5 = 2 (visoka izpostavljenost nasilju) in 6 do 8 = 3 (zelo visoka izpostavljenost nasilju) (Domiter Protner 2014).

veliko ali zelo veliko izpostavljenost nasilju⁹. Izpostavljenost nasilju v družini je neodvisna od spola žrtve, srednješolskega programa, ki ga obiskuje, in regije, v kateri živi (*ibid.*). Med oblikami nasilja, ki so jim anketirani srednješolci izpostavljeni v svoji družini, prevladuje psihično nasilje.

Glede navzočnosti nasilja v družini oziroma posredne izpostavljenosti srednješolcev nasilju v družini¹⁰ kot priče nasilja¹¹ se je izkazalo, da so kar v 46 % družin anketiranih srednješolcev opazne različne oblike nasilja. Izpostavljenost srednješolcev različnim oblikam nasilja v družini je, kot so potrdili rezultati raziskave (*ibid.*), opazna v družinah vseh socialno-ekonomskih kategorij. Srednješolci so izpostavljeni nasilju v družini ne glede na izobrazbo staršev, saj se ta pri večini oblik nasilja v družini ni pokazala kot statistično pomemben dejavnik.

V zvezi z ugotavljanjem omrežij socialne opore srednješolcev pa so pomembni predvsem rezultati o iskanju pomoči. Na vprašanje, kje bi poiskali pomoč, če bi se jim dogajalo nasilje v družini, je kar 76 % srednješolcev odgovorilo, da ne bi zaupali nikomur, drugi pa bi pomoč poiskali v sorodstvu (15 %), pri prijateljih (8 %) in samo 1 % bi jo poiskal pri drugih v socialni mreži (sosedih, trenerjih, duhovniku). Le en anketiranec v vzorcu 1087 srednješolcev bi poiskal pomoč na centru za socialno delo. Te ugotovitve še dodatno podkrepijo rezultati o dejanskem iskanju pomoči zaradi dogajanja v družini. Na vprašanje, ali so že kdaj poiskali pomoč zaradi dogajanja v družini, je pritrnilno odgovorilo samo 31 srednješolcev oziroma 2,9 %. Med temi 31 srednješolci, ki so odgovorili, da so pomoč že iskali, jih je največ iskalo pomoč pri prijateljih (8 srednješolcev) in sorodnikih (5 srednješolcev), sledi prijava na center za socialno delo (6 srednješolcev), potem pa prijava v šoli (4 srednješolci) in policiji (3 srednješolci).

Iskanja pomoči v primeru nasilja v družini torej večina mladih sploh ne načrtuje (in kot so pokazali rezultati v primeru izpostavljenosti nasilju, pomoči tudi ne išče). To kaže na več problemov. Pogosta ugotovitev raziskav (prim. McGee 1997, Grenhoot *et al.* 2005, Domiter Protner, Lavrič 2012) je tj. (ne)senzibilnost mladih za nasilje (še posebej psihično in posredno) v njihovih družinah, druge raziskave (npr. World Report on Violence against Children 2006) pa zaznavajo strah pred stigmatizacijo in posledicami prijave. Tisti, ki pa bi nasilje prijavili oziroma so ga in bi poiskali pomoč, pa bi to zadržali med sorodniki in prijatelji. To potrjuje problem prikritosti nasilja v družini¹² in ujetost nasilja v zasebnost.

Po drugi strani pa ne smemo zanemariti, da imajo ti mladi v sorodstvenih in prijateljskih mrežah oporo in s tem tudi socialni kapital, ki je, kot je že bilo omenjeno, možen varovalni dejavnik, ki povečuje odpornost mladih oziroma lajša premagovanje posledic nasilja.

Tudi raziskava o omrežjih socialne podpore prebivalstva Slovenije (Dremelj *et al.* 2004) je pokazala, da je delež sorodnikov v omrežju socialne opore največji, saj znaša v vseh starostnih skupinah (tudi pri mladih) skoraj 60 %. Socialna omrežja na sorodstveni ravni so v Sloveniji na sploh, kot kažejo tudi druge raziskave (npr. Igljč 2004, 2006, 2014, Dremelj 2003, Renner *et al.* 2008), razmeroma dobro razvita in lahko zagotavljajo podporo staršem pri skrbi za otroke. Na sorodstveni ravni pa je še zlasti pomembna in pogosta podpora (skrbstvena, materialna ...)

⁹ Ob upoštevanju, da je bilo leta 2010 v 1. in 2. letniku v slovenskih srednjih šolah 40.655 srednješolcev (Statistični urad Republike Slovenije), bi pomenilo 15 odstotkov kar 6098 srednješolcev. Zakon o preprečevanju nasilja v družini (2008) predpisuje, da mora policija o primerih nasilja v družini obvestiti centre za socialno delo. Po podatkih raziskave Murgel (2011: 165–170) pa so centri za socialno delo v Republiki Sloveniji leta 2010 obravnavali kot žrtev nasilja v družini samo 196 mladostnikov v starostni skupini med 14. in 18. letom. To potrjuje problem prikritosti izpostavljenosti mladostnikov nasilju v družini.

¹⁰ Posredno izpostavljenost srednješolcev nasilju v družini (kot priče nasilju) sem ugotavljala z vprašanji o navzočnosti pojavov nasilnih oblik vedenja v družini: prepiranje med starši, besedno poniževanje, klofute, grožnje, pretepanje, spolno nasilje. Oblikovala sem 3-stopenjsko lestvico odgovorov (»1 = tega ni v moji družini, 2 = to je redko, 3 = to je pogosto«). Vse spremenljivke iz tega sklopa smo s prekodiranjem dihotomizirali ter z uporabo faktorske analize oblikovali posebno spremenljivko »priče nasilja v družini« (Chronbachov koeficient alfa je znašal 0,641)« (*ibid.*).

¹¹ Vprašalnik za srednješolce ni ugotavljal, kateri družinski člani izvajajo nasilje (Domiter Protner 2014).

¹² Ustrezni instituciji (policiji, centru za socialno delo ali šoli) so nasilje prijavili samo 3 % anketiranih srednješolcev, ki so po ugotovitvah te raziskave izpostavljeni nasilju v družini.

starih staršev (Černigoj Sadar 2004, Humer *et al.* 2011). To se sicer v raziskavi o izpostavljenosti srednješolcev nasilju v družini (Domiter Protner 2014) ni pokazalo kot pomembno pri preprečevanju izpostavljenosti nasilju v družini. Res pa je, da tuje raziskave (npr. Martin *et al.* 2012) ugotavljajo pozitiven vpliv sorodstva na zmanjšanje pojavnosti zlorabe otrok v družini. Po drugi strani pa je možno, da je močno sorodstveno omrežje tudi dejavnik tveganja, saj lahko omogoča zaprtost nasilja v sfero zasebnosti in s tem manjše možnosti za preprečevanja nasilja, kot kaže tudi raziskava iz leta 2011 (Domiter Protner 2014).

Povprečna velikost omrežja posameznikov v Sloveniji je največja v primeru družjenja (nekaj več kot 4 osebe), sledijo pa omrežja manjše materialne opore in čustvene opore (nekoliko manjše od dva) (Dremelj *et al.* 2004). Omrežja opore torej niso velika in največje omrežje čustvene opore mladih, ki so stari med 18 in 24 let, in poglobitni vir te opore so partnerji, prijatelji in sorodniki (*ibid.*).

Prijateljsko socialno omrežje je za mlade zelo pomembno in kot kaže raziskava Dremelj in sodelavk (2004), je med vsemi starostnimi skupinami pri mladih prijateljsko omrežje socialne opore tudi največje. Zato lahko predvidevamo, da je občutek osamljenosti mladih, kljub subjektivnosti doživljanja, lahko eden izmed možnih pokazateljev slabo razvitega oziroma »nekakovostnega« *»prijateljskega socialnega omrežja. Tako je v raziskavi Mladina 98 (Ule et al. 2000 b), v kateri je sicer kar 95,8 % deklet in 93,3 % fantov navedlo, da imajo med sošolkami in sošolci tudi dobrega prijatelja, tudi kar 22 % mladih navedlo, da je zanje »osamljenost velik problem« (ibid.). Osamljenost mladih je posledica različnih individualnih in družbenih razlogov, a zanemariti ne smemo niti subjektivnega zaznavanja tega stanja. A glede na to, da je osamljenost pogosta posledica izpostavljenosti nasilju v družini (gl. npr. Kearney 1999, Venet et al. 2007), ni zanemaljivo, da se je tudi v raziskavi Mladina 98 pokazala statistično pomembna povezava z različnimi kazalniki izpostavljenosti nasilju v družini. Na primer s poniževanjem, ki ga izvajajo odrasli (r = 0,130; p < 0,01), z alkoholizmom in drugimi odvisnostmi v družini (r = 0, 223; p < 0,01), s fizičnim nasiljem (pretepanjem) staršev (r = 0,089; p < 0,01) in s strahom pred starši (»Zelo se bojim svojih staršev«) (r = 0,082; p < 0,01) (Ule et al. 2000 b).*

V raziskavi Mladina 2010 (Lavrič *et al.* 2011) je potrdilo problem osamljenosti občutno manj mladih kot v raziskavi Mladina 98 (Ule *et al.* 2000), in sicer 8 % mladih, 19,8 % pa se pri tem vprašanju ni popolnoma opredelilo, saj so na 5-stopenjski lestvici odgovorov izbrali srednjo možnost oziroma so navedli, da problem osamljenosti zanje »srednje velja«. Problem osamljenosti sta torej leta 2010 izključili dobri dve tretjini mladih; to je za to starostno skupino, kljub prevladujočem deležu, razmeroma malo. Tudi v raziskavi Mladina 2010 (Lavrič *et al.* 2011), v kateri so sicer preverjali precej manj kazalnikov nasilja kot v raziskavi Mladina 98, se je pokazala kot statistično pomembna povezava problema izkušnje mladih s fizičnim kaznovanjem v družini (»Če se nisem ustrezno obnašal/a, sem večkrat dobil/a klofuto ali sem bil deležen/na podobne telesne kazni«) in občutkom osamljenosti (r = 0,079; p < 0,01).

Sklep

Zloraba otrok in mladostnikov v družini in nasilje v družini na sploh sta problem, ki ga, kot kažejo tudi slovenske raziskave (gl. npr. Sedmak *et al.* 2006, Leskošek *et al.* 2010, Domiter Protner 2014), zelo neuspešno preprečujemo in rešujemo, saj je obseg žrtev izjemno velik. Obstoj vsakega družbenega pojava in problema in zato tudi nasilja v družini mora imeti družbeno podlago, priznavanje in opravičilo. Obravnava nasilja v družini zgolj na individualni ravni posameznih žrtev ter posameznih storilcev otežuje učinkovito reševanja te problematike na širši ravni. Preprečevanje in reševanje problema nasilja v družini sta lahko učinkovitejši samo, če ga vidimo in torej obravnavamo na vseh ravneh, od individualne do družbene, kot poudarja tudi socialno ekološki pristop, ki ga predstavljam v članku.

Problematika nasilja v družini in zlorabe otrok ter mladostnikov v družinskem okolju je zelo kompleksna, zato jo je treba nujno reševati na različnih ravneh. Pomembno se kaže odpravljanje,

zmanjševanje in reševanje dejavnikov tveganja in krepitev varovalnih dejavnikov, med katerimi ima pomembno vlogo socialni kapital otrok in mladostnikov oziroma žrtev ter tudi staršev oziroma storilcev nasilja. Socialni kapital otroka ali mladostnika v družini (na primer zaupen in varovalni odnos z enim družinskim članom) in socialni kapital zunaj družinskega okolja, na primer v soseski, šoli, lahko vplivata na odpornost otrok, ki so žrtve nasilja, kot je tudi predstavljeno v tem prispevku.

Socialni kapital je lahko varovalni dejavnik tako pri preprečevanju nasilja kot pri zmanjševanju posledic, ki jih to nasilje pušča pri otroku in mladostniku – žrtvi. Pri tem ne smemo zanemariti posebne vloge ter možnosti šole in soseske, ki ju v tem prispevku tudi opišem. Spodbudno je, da so v Sloveniji začele nastajati formalno in neformalno organizirane dejavnosti in institucije, kot so urbani vrtovi, družinski centri, različni novi mladinski centri, ki na lokalni ravni ponujajo priložnost socialnih stikov in socialne opore.

V prispevku sem že omenila na primer družinske centre. Tam so še možnosti za širjenje, možno pa je še povečati ponudbo v obstoječih družinskih centrih, lahko pa bi nastali tudi novi zunaj večjih mestnih središč. Avtorice analize ujemanja dejavnosti družinskih centrov z dejanskimi potrebami družin in staršev (Boškič *et al.* 2012) ugotavljajo, da je to ujemanje v že obstoječi ponudbi družinskih centrov precejšnje. Z vidika socialnega kapitala in razreševanja različnih problemov ter potreb staršev in družin je še posebej pomembna ugotovitev o zadovoljevanju potrebe po druženju, povezovanju in občasnem varstvu otrok v družinskih centrih (*ibid.*).

Res je, da socialni kapital ne more preprečiti nasilja, a varovalnega pomena, ki ga dokazujejo tudi različne raziskave (npr. Wilcox *et al.* 2004, Freisthler, Holmes 2012, Martin *et al.* 2012), tudi ne gre spregledati. Socialni kapital Slovencev, merjen kot raven medsebojnega zaupanja, je razmeroma majhen, še posebej v primerjavi z drugimi državami EU (Iglič 2004, 2006). Zaupanje Slovencev v institucije, še posebej politične, se je v zadnjih letih še zmanjšalo, ohranilo in še povečalo pa se je zaupanje v sorodstvene mreže (Iglič 2014).

Tudi za mlade v Sloveniji so sorodstvene in prijateljske mreže še vedno poglobilni vir čustvene opore (Dremelj *et al.* 2004, Domiter Protner 2014). To je lahko varovalni dejavnik, lahko pa se pojavi tudi problem nadaljnega prikrivanja nasilja v družini. Na splošno pa tudi za mlade ni značilna visoka stopnja zaupanja drugim oziroma velik socialni kapital. Na področju preprečevanja zlorabe otrok in mladostnikov v družini ter nasilja v družini na sploh se majhen socialni kapital otrok in drugih družinskih članov ob številnih problemih na področju preprečevanja nasilja v družini (npr. stereotipi in stališča o družini, neučinkovito izvajanje zakonodaje na področju preprečevanja nasilja v družini, prikritost nasilja v družini) lahko kaže kot še en možen problem.

Viri

- Afifi, T. (2007), Child abuse and adolescent parenting: developing a theoretical model from an ecological perspective. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 14, 3: 89–105.
- Akers, R., Krohn, M. D., Lanza Kaduce, L., Radoshevich, M. (1979), Social learning and deviant behavior: a specific test of a general theory. *American Sociological Review*, 44: 636–655.
- Belsky, J. (1980), Child maltreatment: an ecological integration. *American Psychologist*, 35, 4: 320–335.
- Bourdieu, P. (1986), The forms of capital. V: Richardson, J. (ur.), *Handbook of theory and research for the sociology of education*. Westport, CT: Greenwood (241–258).
- Boškič, R., Rakar, T., Kuhar, M., Nagode, M. (2012), Potrebe sodobnih družin in državni vidik družinskih centrov v Sloveniji. *Socialno delo*, 51, 4: 259–270.
- Briere, J. E., Jordan, C. (2009), Childhood maltreatment, intervening variables, and adult psychological difficulties in women: an overview. *Trauma, Violence & Abuse*, 10, 4: 375–388.
- Brofenbrenner, U. (1979), Reality and research in the ecology of human development. V: Gil, D. G. (ur.), *Child abuse and violence*. New York: The American Orthopsychiatric Association, AMS PRESS INC. (230–273).
- Coleman, J. S. (1988), Social capital in the creation of human capital. *The American Journal of Sociology*, 94: 95–120.

- Coulton, C. J., Crampton, D. S., Irwin, M., Spilsbury, J. C., Korbin, J. E. (2007), How neighborhoods influence child maltreatment: a review of the literature and alternative pathways. *Child Abuse & Neglect*, 31: 117–1142.
- Coulton, C. J., Korbin, J. E., Su, M. (1999), Neighborhoods and child maltreatment: a multi-level study. *Child Abuse & Neglect*, 23, 11: 1019–1040.
- Černigoj Sadar, N. (2004), Delovanje neformalnih socialnih omrežij pri zadovoljevanju potreb družin. V: Novak, M. (ur.), *Omrežja socialne opore prebivalstva Slovenije*. Ljubljana: Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo.
- Domiter Protner, K. (2011), Vloga šole pri prepoznavanju izpostavljenosti otrok nasilju v družini. *Socialno delo*, 50, 5: 317–327.
- (2013), Socialnoekološki model preventivne dejavnosti na področju izpostavljenosti otrok in mladostnikov nasilju v družini. *Socialno delo*, 52, 4: 251–260.
- (2014), *Zloraba otrok v družini. Možnosti ukrepanja*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Domiter Protner, K., Lavrič, M. (2012), Izpostavljenost psihičnemu nasilju v družini in pripravljenost na ukrepanje med dijaki in dijakinjami slovenskih srednjih šol. *Socialna pedagogika*, 16, 1: 1–19.
- Dremelj, P. (2003), Sorodstvene vezi kot vir socialne opore posameznikov. *Družboslovne razprave*, 19, 43: 149–170.
- Dremelj, P., Kogovšek, T., Hlebec, V. (2004), Omrežja socialne opore prebivalstva Slovenije. V: Novak, M. (ur.), *Omrežja socialne opore prebivalstva Slovenije*. Ljubljana: Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo (47–60).
- Edleson, J. (1997), *Children's witnessing of adult domestic violence*. Dostopno na: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.308.1330&rep=rep1&type=pdf> (1. 7. 2010).
- (2006), *Emerging responses to children exposed to domestic violence*. Dostopno na: <http://www.vawnet.org> (5. 10. 2010).
- Filipovič Hrast, M. (2009), Spremembe sosedskih odnosov kot odziv na zahteve delovnega življenja. *Teorija in praksa*, 46, 4: 484–505.
- Finkelhor, D., Ormrod, R., Turner, H., Hamby, S. L. (2005), The victimization of children and youth: a comprehensive, national survey. *Child Maltreatment*, 10, 1: 5–25.
- Freisthler, B., Holmes, M. R. (2012), Explicating the social mechanisms linking alcohol use behaviors and ecology to child maltreatment. *Journal of Sociology & Social Welfare*, 34, 4: 25–48.
- Freisthler, B., Merritt, D., LaScala, E. (2006), Understanding the ecology of child maltreatment: a review of the literature and directions for future research. *Child Maltreatment*, 11, 3: 263–280.
- Freistadt, J., Strohchein, L. (2013), Family structure differences in family functioning: interactive effects of social capital and family structure. *Journal of Family Issues*, 34: 952–974.
- Galea, S., Karpati, A., Kennedy, B. (2002), Social capital and violence in the United States, 1974–1993. *Social Science & Medicine*, 55: 1373–1383.
- Garbarino, J. (1977), The human ecology of child maltreatment: a conceptual model for research. *Journal of Marriage and the Family*, 39, 4: 721–735.
- Ghate, D. (2000), Family violence and violence against children. *Children & Society*, 4: 395–403.
- Gelles, R. J., Cavanaugh, M. M. (2005), Violence, abuse, and neglect in families and intimate relationships. V: McKenry, P. C., Price, S. J. (ur.), *Families and change: coping with stressful events and transitions*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Goodman, G. S., Quas, J. A., Ogle, C. (2010), Child maltreatment and memory. *Annual Review of Psychology*, 61: 325–351.
- Greenhoot, A. F., McCloskey, L., Glisky, E. (2005), A longitudinal study of adolescent's recollections of family violence. *Applied Cognitive Psychology*, 19, 6: 719–743.
- Guterman, N. B. (2004), Advancing prevention research on child abuse, youth violence, and domestic violence: emerging strategies and issues. *Journal of Interpersonal Violence*, 19: 299–321.
- Holt, S., Buckley, H., Whelan, S. (2008), The impact of exposure to domestic violence on children and young people: a review of the literature. *Child Abuse & Neglect*, 32: 797–810.
- Humer, Ž., Švab, A., Žakelj, T. (2011), Družinski centri kot odgovor na spremenjene značilnosti in zahteve družinskega življenja. *Teorija in praksa*, 48, 2: 454–472.

- Iglič, H. (2004), Dejavniki nizke stopnje zaupanja v Sloveniji. *Družboslovne razprave*, 46–47: 149–175.
- (2006), Socialni kapital kot razvojni izziv slovenske družbe. V: Toš, N. (ur.), *Pogledi na reforme. Družboslovne refleksije na predlog reform Slovenija 2005–2006*. Ljubljana: Znanstvena knjižnica FDV (157–170).
- (2014), The crumbling or strengthening of social capital? The economic crisis' impact on social networks and interpersonal trust in Slovenia. *Družboslovne razprave*, 30, 77: 7–26.
- Jaffe, S. R., Caspi, A., Moffitt, T. E., Polo-Tomas, M., Taylor, A. (2007), Individual, family, and neighborhood factors distinguish resilient from non-resilient maltreated children: a cumulative stressors model. *Child Abuse & Neglect*, 31, 3: 231–253.
- Juby, C. (2005), *Using a structural equation model to examine child maltreatment potential across ecological systems in a population of families in poverty: dissertation*. Arlington: The University of Texas.
- Kaufman, J., Zigler, E. (1987), Do abused children become abusive parents? *American Journal of Orthopsychiatry*, 57, 2: 186–92.
- Kearney, M. (1999), The role of teachers in helping children of domestic violence. *Childhood Education*, 75, 5: 290–296.
- Kim, S. B. (2004), *Neighborhood effects on the etiology of child maltreatment: a multilevel study: dissertation*. Austin: The University of Texas.
- Kitzmann, K., Gaylord, N. K., Holt, A. R., Kenny, E. D. (2003), Child witnesses to domestic violence: a meta-analytic review. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 71, 2: 339–352.
- Klika, B. J., Herrenkohl, T. I. (2013), A review of developmental research on resilience in maltreated children. *Trauma Violence Abuse*, 3, 14: 222–234.
- Kuhar, M., Žakelj, T., Razpotnik, Š. (2011), Pregled delovanja družinskih centrov v izbranih evropskih državah in okviri razvoja družinskih centrov v Sloveniji. *Teorija in praksa*, 48, 2: 433–453.
- Lavrič, M., Flere, S., Tavčar-Krajnc, M., Klajnsšek, R., Musil, B., Naterer, A., Kirbiš, A. D. (2011), *Mladina 2010: družbeni profil mladih v Sloveniji*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov.
- Leskošek, V., Urek, M., Zaviršek, D. (2010), *Nacionalna raziskava o nasilju v zasebni sferi in v partnerskih odnosih. Končno poročilo 1. faze raziskovalnega projekta*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo.
- Lin, N. (1999), Building a Network Theory of Social Capital. *Connections*. (22) 1: 28–51.
- Little, L., Kaufman Kantor, G. (2002), Using ecological theory to understand intimate partner violence and child maltreatment. *Journal of Community Health Nursing*, 19, 3: 131–145.
- Luthar, S. S., Cicchetti, D., Becker, B. (2000), The construct of resilience: a critical evaluation and guidelines for future work. *Child Development*, 71, 3: 543–562.
- Martin, A., Gardner, M., Brooks-Gunn, J. (2012), The mediated and moderated effects of family support on child maltreatment. *Journal of Family Issues*, 7, 33: 920–941.
- Masten, A. S., Obradović, J. (2006), Competence and resilience in development. *Annals New York Academy of Science*, 1094: 13–17.
- McGee, C. (1997), Children's experience of domestic violence. *Child and Family Social Work*, 2: 13–23.
- Mejia, R., Kliwer, W., Williams, L. (2006), Domestic violence exposure in Colombian adolescents: pathways to violent and prosocial behavior. *Journal of Traumatic Stress*, 19, 2: 257–267.
- Mikuš Kos, A. (1996), Psihosocialni vidiki trpinčenja otrok. V: Satler, A. (ur.), *Trpinčen otrok: kako prepoznati in preprečevati fizično in duševno trpinčenje otrok*. Ljubljana: Meridiana.
- Mlinar, Z. (2008), *Življenjsko okolje v globalni informacijski dobi. 1. knjiga. Prostorsko-časovna organizacija bivanja: raziskovanje na Koprskem in v svetu*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Molnar, B. E., Buka, S. L., Brennan, R. T., Holton, J. K., Earls, F. (2003), A multilevel study of neighborhoods and parent to child physical aggression: results from the project on human development in Chicago neighborhoods. *Child Maltreatment*, 8, 2: 84–97.
- Murgel, S. (2011), Delo centrov za socialno delo na področju preprečevanja nasilja v družini. V: Filipič, K. (ur.), *Delo institucij pri obravnavanju nasilja v družini. Pojavnost nasilja in odzivnost na nasilje v zasebni sferi in partnerskih odnosih*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani.
- Novak, M. (ur.) (2004), *Omrežja socialne opore prebivalstva Slovenije*. Ljubljana: Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo.
- O'Keefe, M. (1996), The differential effect of family violence on adolescent adjustment. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 13, 1: 51–68.

- Putnam, R. D. (1995), Bowling alone: America's declining social capital. *Journal of Democracy*, 1: 66–78.
- Rener, T., Humer, Ž., Žakelj, T., Vezovnik, A., Švab, A. (2008), *Novo očetovstvo v Sloveniji* (Knjižna zbirka Psihologija vsakdanjega življenja). Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Sampson, R. J., Morenoff, J. D., Gannon-Rowley, T. (2002), Assessing "neighborhood effect": social processes and new directions in research. *Annual Review of Sociology*, 28: 443–478.
- Sedmak, M., Kralj, A., Simčič, B., Medarič, Z. (2006), *Nasilje v družinah v Sloveniji. Rezultati raziskave*. Koper: Univerza na Primorskem. Znanstveno-raziskovalno središče Koper.
- Straus, M. A., Savage, S. (2005), Neglectful behavior by parents in the life history of university students in 17 countries and its relation to violence against dating partners. *Child Maltreatment*, 10, 2: 124–135.
- Tajima, E. A. (2002), Risk factors for violence against children: comparing homes with and without wife abuse. *Journal of Interpersonal Violence*, 17, 2: 1450–1477.
- Ule, M., Rener, T., Mencin Čeplak, M., Tivadar, B. (2000 a), *Socialna ranljivost mladih*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Urad RS za mladino, Aristej.
- Ule, M., Rener T., Mencin Čeplak, M., Tivadar, B. (2000 b), *Mladina '98: socialna ranljivost mladih [datoteka podatkov]*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Arhiv družboslovnih podatkov.
- Urbanc, K. (2002), *Emocionalno nasilje u obitelji adolescenta*. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Studijski centar socialnog rada.
- United Nations (2006), *Rights of the child. General Assembly Secretary – General*. Dostopno na: http://www.unicef.org/violencestudy/reports/SG_violencestudy_en.pdf (11. 3. 2010).
- Venet, M., J.-F., B., Gosselin, C., Capuano, F. (2007), Attachment representations in a sample of neglected preschool-age children. *School Psychology International Copyright*, 28, 3: 264–293.
- Wilcox, D. T., Richards, F., O'Keefe, Z. C. (2004), Resilience and risk factors associated with experiencing childhood sexual abuse. *Child Abuse Review*, 13: 338–352.
- Wolfe, D. A. (1999), *Child abuse: implications for child development and psychopathology*. Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE Publication.
- World Report on Violence against Children (2006). *An end to violence against children*. Dostopno na: <http://www.unicef.org/violencestudy/reports.html> (1. 3. 2010).
- Xu, X., Tung, Y.-Y., Dunaway, G. R. (2000), Cultural, human, and social as determinants of corporal punishment: toward an integrated theoretical model. *Journal of Interpersonal Violence*, 15: 603–630.
- Zakon o preprečevanju nasilja v družini (2008). *Ur. l. RS*, št. 16/2008.
- Zolotor, A. J., Runyan, D. K. (2006), Social capital, family violence, and neglect. *Pediatric*, 117: 1124–1131.

Maša Avsec, Nino Rode

PRAVLJICE KOT SREDSTVO V SOCIALNEM DELU Z OTROKI

Pravljice lahko socialni delavki pomagajo premostiti mišljenjske razlike med otrokom in njo samo ter lajšajo komunikacijo med njima. Za otroke imajo pomembno razvojno in zdravilno moč, zato so koristne pri svetovanju in psihoterapiji. V socialnem delu je pravljica pomembna predvsem kot sredstvo za vzpostavljanje stika in soustvarjanje rešitev. V varnih hišah in materinskih domovih je veliko priložnosti za uporabo pravljič. Te organizacije pomagajo predvsem ženskam, a v njihovo delo sodijo tudi varstvo otrok, učna pomoč ter pomoč pri negi, oskrbi in vzgoji otrok. Ko socialne delavke delajo z otroki, uporabljajo pravljice tako pri delu s posameznikom (npr. vzpostavljanje stika) kot tudi s skupino (npr. delavnice). Pripoveduje jih lahko socialna delavka ali otrok, obstajajo pa tudi druge oblike uporabe pravljič. Raziskava je pokazala, da se večina intervjuvanih socialnih delavk počuti kompetentne za uporabo pravljič, a bi se hotele dodatno usposobiti. Uporaba pravljič je ustvarjalna kulturna dejavnost, za katero so poleg splošne usposobljenosti za socialno delo potrebna dodatna znanja in sposobnosti za delo z otroki, sposobnost uporabe različnih tehnik pripovedovanja pa tudi določen občutek za delo s pravljičami. Zato je pomembno dodatno izobraževanje za takšno delo.

Ključne besede: varne hiše, materinski domovi, smernice, kompetence.

Maša Avsec je univerzitetna diplomirana socialna delavka. Zanimajo jo zgodbe in pripovedovanje. Kontakt: masha.avsec@gmail.com. Doc. dr. Nino Rode na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani predava statistiko in metodologijo raziskovanja. Ukvarja se predvsem z metodami raziskovanja v socialnem delu, evalvacijo socialnovarstvenih programov, uporabo multivariatnih metod in merjenjem. Kontakt: nino.rode@fsd.uni-lj.si.

FAIRYTALES AS A TOOL IN SOCIAL WORK WITH CHILDREN

Fairytales can help a social worker to bridge the gap between the child's and her way of thinking and facilitate the communication between them. For the child they have important developmental and healing powers. That is why stories are useful in counseling and psychotherapy. In social work they are useful principally as a mean of contact and mutual co-creation of solutions. Safe houses and maternity homes are the places where numerous opportunities exist for the use of fairytales. These organizations help mainly mothers, but working with their children is also important. When working with children, the fairytales are used in individual work (e.g. making first contact) as well as group work (e.g. workshops). They are told by a social worker or by a child, but there are also other modes of story use. Most of the interviewed social workers stated that they feel competent for the use of fairytales in their work, but they also expressed a need for further training. Story use is a creative cultural activity which besides general social work competencies requires some additional knowledge and abilities for working with children, ability to use different storytelling techniques and an overall feeling for working with fairytales. That is why additional training and education for this kind of work is needed.

Keywords: safe houses, maternity homes, guidelines, competencies.

Maša Avsec graduated at the Faculty of Social Work, University of Ljubljana. She is interested in stories and storytelling. Contact: masha.avsec@gmail.com. Nino Rode, an assistant professor, is a lecturer of the statistics and research methodology at the Faculty of Social Work, University of Ljubljana. He is interested mainly in the social work research methods, evaluation social security programmes, use of the multivariate methods and measurement. Contact: nino.rode@fsd.uni-lj.si.

Uvod

Socialne delavke si pri skupnem delu z uporabniki prizadevajo za želene izide. Pri tem se opirajo na vsa svoja znanja, lastnosti, spretnosti ter na različne metode in sredstva. Naloga vsake socialne delavke je, da se na različne potrebe uporabnikov odzove na različne načine. Pri tem lahko načrtno pripoveduje zgodbe. V socialnem delu so zgodbe pomembne predvsem kot priložnost za ozaveščanje, za »reprezentacijo« njegovega preteklega doživetja, torej za umestitev doživetja v nov pomenski kontekst (Šugman Bohinc 2003: 382). Ko uporabljamo zgodbe pri delu z otroki, so to pogosto pravljice, ki so otrokom posebej blizu. Napisane so na način in v jeziku, ki ga otrok razume, zato imajo velik vpliv na različnih področjih otrokovega življenja. To je razlog, da jih uporabljajo pri delu z otroki v psihoterapiji, igralni terapiji in biblioterapiji. Pravljice so lahko pomembno ustvarjalno sredstvo tudi v socialnem delu z otroki.

V članku prikazujeva, kako lahko pravljice pripomorejo k uspešnemu delu socialne delavke, ki se pri svojem delu srečuje z otroki, da bi proces pomoči stekel lažje in učinkoviteje. V prvem

delu članka pokaževa, zakaj so pravljice lahko uporabne v socialnem delu z otroki, v drugem delu pa na podlagi podatkov, zbranih z intervjuji, predstaviva ugotovitve raziskave o tem, kako socialne delavke uporabljajo pravljice v praksi. Osredotočava se na socialne delavke, zaposlene v varnih hišah in materinskih domovih. Te se namreč pri svojem delu srečujejo z otroki v zelo specifični situaciji; tu ima uporaba pravlji posebno mesto in prinaša več zelenih izidov. Varne hiše in materinski domovi pomagajo predvsem ženskam, a v njihovo delo sodi tudi varstvo otrok in učna pomoč ter pomoč pri negi, oskrbi in vzgoji otrok. Tu so tudi delavnice in prostočasne aktivnosti za otroke stanovalk; torej veliko priložnosti za uporabo pravlji. V tretjem delu sva nakazala smernice pri uporabi pravlji v socialnem delu, predstavila potrebno znanje za uporabo pravlji in poudarila pomembnost dodatnega izobraževanja na tem področju.

Vpliv pravlji na psihosocialni razvoj otroka

Uporabnost pravlji pri delu z otroki izhaja iz tega, da je pravljica ena redkih, če ne edina literarna zvrst, ki nagovarja otrokovo osebnost v celoti: spodbuja njegovo domišljijo, neguje otrokovo potrebo po domišljijem svetu, razvija njegov intelekt, pokaže rešitev problema, priznava njegove težave, je zdravilna za plašne, zapostavljene ali fizično šibkejšee otroke, v njih otrok spozna konkretne življenjske razmere ljudi, pojasnjujejo mu njegove občutke in je v skladu z njegovimi strahovi in željami (Zalokar Divjak 2002: 93–95).

Pravljice s svojimi metaforami premoščajo mišljenjske razlike med otrokom in odraslim ter lajšajo komunikacijo med njima. Zaradi razmeroma preproste delitve vlog junakov v njih in zaradi jasnih moralnih sporočil lajšajo otroku razumevanje, razlago in osmišljanje svojega sveta in sveta odraslih ter dogajanja v njiju. Pravljice vse situacije poenostavijo, hkrati pa osnovno sporočilo ostane jasno. Rutar (2008: 299–300) vzgojno-izobraževalni vpliv pravlji pojasni s tem, da pravljica otroka vzgaja in poučuje, ob njej otrok čustveno, intelektualno, moralno in socialno dozoreva, brez moraliziranja, ocenjevanja in izključevanja. Nagovarja vse dele otrokove osebnosti na način, ki ga otrok razume. Pravljice usmerjajo otroka, da najde svojo identiteto in poslanstvo. Otrokovi domišljiji dajejo novo razsežnost, v njih otrok spozna smisel vrednot. Pravljice otroka socializirajo in ga učijo vedenja v določenih situacijah.

Prav v pravljici otrok med drugim spozna smisel vrednot, kot so pravica, duhovnost, ljubezen, dobrot, pogum, pa tudi negativnih lastnosti, kot so sovraštvo, prevara, napuh. S pripovedovanjem pravlji otroku že zgodaj spodbujamo veselje do življenja in življenjskega smisla (Milčinski, Pogačnik-Toličič 1992: 16).

Pravljice imajo za otroka tudi pomembno razvojno in zdravilno moč. Zaradi identifikacije z liki v pravljici lahko otrok vadi različne vloge. Šibkejši otrok se lahko istoveti z močnim likom (npr. z lovcom, ki je močnejši od volka). Z razrešitvijo konflikta v pravljici se razrešujejo tudi otrokovi notranji konflikti. Otroka pravljica sprošča, neposredno uči, osvobaja tesnobe in strahov (*op. cit.*: 19). Otrok lahko skozi identifikacijo tudi izzivi svoje travme. Ni nujno, da se identificira samo z dobrohotnimi junaki. Če je v družini pod pritiskom, npr. zaradi avtoritarnosti svojega očeta, si včasih zaželi, da bi bil »krokodil ali volk« iz pravlji in bi očeta požrl. Tako se v svoji notranjosti očetu na določen način maščuje in doseže določeno trenutno olajšanje. S tem se osvobodi tudi strahu pred očetom (*op. cit.*: 18).

Pravljica je zdravilna, ker otrok najde lastne rešitve s premišljevanjem o tem, kar zgodba, kot se zdi, posredno pripoveduje o njem in o njegovih notranjih konfliktih v nekem določenem obdobju njegovega življenja. (Bettelheim 1999: 34.)

Poskrbi za tisto, kar otrok najbolj potrebuje: začne se natančno tam, kjer otrok čustveno je, ter mu pokaže, kam mora iti in kako naj to naredi. To stori samoumevno, v obliki domišljijskega gradiva, iz katerega otrok črpa, kakor se mu zdi najprimerneje, in v podobah, ki mu olajšujejo dojetje tistega, kar je zanj bistveno (*op. cit.*: 176). Kot poroča Zalokar Divjak (1996: 51), je eden od bratov Grimm nekoč napisal: »Pravljične osebe so simboli iz otrokovega okolja.

Palčki, zmaji, čaravnice, steklene gore, govoreča drevesa in živali otroka na podzavesten način rešujejo grobih, a realnih stisk.«

Pravljica je za otroka lahko zelo tolažilna. Ko je otrok žalosten ali bolan, ga s pravljico veliko bolje potolažimo kot z besedami, da bo kmalu ozdravel ali se bolje počutil (Zalokar Divjak 2002: 52).

Pravljica, zgodba in pripovedovanje v socialnem delu

Zdravilno moč pravljič s pridom uporabljajo psihoterapevti. Tako Mojca Kucler (2002: 21) izhaja iz zdravilnega učinka pravljič in poudari njeno vlogo pri reševanju težav, zato se uporablja v terapiji. Pri tem govori o terapevtski zgodbi, ki pomaga najti otroku pot iz težav v varnem fantazijskem svetu, v katerem ni izpostavljen pridigam, nasvetom in ukazom. Priporoča t. i. personalizirane pravljič (Brett 1993), ki prikazujejo junake z enakimi značilnostmi in prav takšnimi problemi, kot jih ima otrok, v zgodbi pa ta najde rešitev za te probleme.

Rutar (2008: 306) pri tem opozori, da si otrok lahko pojasni čustva, ki se mu ob poslušanju porajajo, le če je pravljica uglasena z njegovimi strahovi in prizadevanji, če priznava njegove težave in hkrati nakazuje rešitve problemov, ki ga mučijo. Pravljič otroku s preprostimi in neposrednimi podobami pomaga razumeti njegova zapletena in včasih tudi protislovna čustva. Seveda tako, da smo ves čas poti (pravljice) z otrokom in na koncu tudi naredimo sklep, mu zagotovimo varnost, ki jo na tej poti potrebuje.

V socialnem delu je pravljica pomembna predvsem kot medij komunikacije med otrokom in odraslim, prek katerega lahko vzpostavimo stik in soustvarjamo rešitve. Pravljič v socialnem delu lahko primerjamo tudi z zgodbami v socialnem delu. Pravljič so nekakšne življenjske zgodbe, še posebej ko jih otrok podoživlja na način, ki smo ga pravkar prikazali. Življenjske zgodbe pa so, kot opozori Urek (2003: 179), v središču socialnega dela. Socialne delavke in raziskovalke v socialnem delu ves čas poslušajo, interpretirajo, zapisujejo, spreminjajo in posredujejo življenjske zgodbe ljudi, s katerimi delajo. Pri tem opozori:

Socialnim delavkam in delavcem poklicni položaj omogoča, da v življenja ljudi praviloma tudi neposredno posegajo in bistveno vplivajo na potek njihove zgodbe. Ta podrobnost jih [...] ločuje od pisateljic in pisateljev literarnih zvrsti. Ko slednji napišejo zgodbo, to dejanje načeloma ne vpliva na življenje likov, med tem ko se lahko z zapisom (pravzaprav šele branjem) strankine zgodbe v socialnem delu drugo življenje lika (resnične osebe) šele začne. (*ibid.*)

Ta položaj socialnih delavk in pravzaprav vseh strok, ki se ukvarjajo z ljudmi, je sicer lahko vir nelegitimne moči, je pa po drugi strani učinkovito sredstvo, eno redkih učinkovitih, ki so na voljo socialnim delavkam. Zato je pomembno, kako ga uporabljati. Treba je znati zgodbe in pravljič uporabljati tako, da koristijo uporabniku in ljudem v njegovem okolju.

Med zgodbami in pravljičami obstaja pomembna razlika. Rutar (2008) zgodbo razume kot življenjsko, konkretno zgodbo posameznega človeka. Tudi zgodba, o kateri govorimo, ko poudarjamo pomen zgodb v socialnem delu, je zgodba človeka; nekaj, kar ta človek neposredno živi. Vendar pa je tudi pravljica zgodba. Gre za dve vrsti zgodb. Eno je zgodba, ki jo živimo, življenje; druga zgodba pa je pravljica, ki ponazarja življenje, da ga lahko razumemo. Personalizirane pravljič vzpostavljajo most med tema dvema vrstama pripovedi. Preskok od življenjske zgodbe otroka do pravljič kot zgodbe, ki je lahko sredstvo za doseg želenih sprememb v otrokovi življenjski zgodbi, v svojem članku naredi tudi Rutar (2008). Prav tako drugi avtorji (prim. Kucler 2002, Brett 1993, Thompson, Rudolph 1992, Reščič Rihar, Urbanija 1999, Chesley *et al.* 2008: 403, 404) razumejo pravljico kot sredstvo, s katerim ustvarjamo ugoden kontekst za spremembe v otrokovi življenjski zgodbi.

Šugman Bohinc v svojem članku (2003: 381) razlikuje tri rekurzivne rede pripovedovanja zgodbe v svetovanju in terapiji. Prvi je, da vsakdo, vsak hip, tudi socialna delavka in uporabnik, živi in s tem pripoveduje svojo zgodbo. Drugi je, ko socialna delavka strokovno načrtno uporablja

zgodbe o mogoči spremembi odnosov med ljudmi, o uresničenju zelenega razpleta in si z njimi prizadeva sprožiti uporabnikovo spremembo dosedanjih neuspešnih vzorcev reševanja problema v smeri večje učinkovitosti. Zadnji red je, da socialne delavke v skladu z epistemologijo, na kateri temelji njihov pristop k pomoči, pripovedujejo različne zgodbe o uporabnikovih zgodbah.

Za ta prispevek je pomemben predvsem drugi red, tisti, v katerem socialna delavka uporablja osebne zgodbe, pa tudi splošne, mitske zgodbe ali zgodbe, preoblikovane za posameznega uporabnika.

Pri socialnem delu z otroki imajo pravljice poseben pomen. So most med življenjsko zgodbo otroka in pravljico, ki s ponazarjanjem življenja omogoča zelene spremembe v njegovi življenjski zgodbi.

Metodologija

Vpogled v uporabo pravljic v varnih hišah in materinskih domovih sva dobila na podlagi intervjujev s po eno socialno delavko iz štirih varnih hiš ter štirih materinskih domov po Sloveniji. Šlo je za priročni vzorec. Intervjuje je soavtorica opravila prek telefona, trajali pa so od 30 do 45 minut. Intervjuje je po predhodnem dovoljenju intervjuvank posnela, potem pa jih dobesedno prepisala in slovnično uredila. Pri tem je pazila, da ni spremenila pomena povedanega. Zbrane empirične podatke sva analizirala kvalitativno. Transkripciji intervjujev je sledil izbor za raziskavo relevantnih izjav, ki sva jih opremila z oznako socialne delavke, ki je izjavo izrekla, in zaporedno številko izjave v intervjuju in jih razvrstila po temah. Sledilo je odprto kodiranje: pripisovanje ustreznih pojmov, ki so označevali pomene, izražene v izjavah. Nekateri od njih so bili že sami kategorije za razlago tem, drugi pa so bili podlaga za nove kategorije, ki sva jih dobila po združevanju vsebinsko podobnih pojmov. Na podlagi tako dobljene hierarhije pojmov sva oblikovala definicije kategorij in iz njih konstruirala gosti opis uporabe pravljic.

Izkušnje socialnih delavk v varnih hišah in materinskih domovih z uporabo pravljic

Najprej naju je zanimalo, kako pogosta je uporaba pravljic. Izmed osmih socialnih delavk, zaposlenih v različnih varnih hišah in materinskih domovih po Sloveniji, je le ena odgovorila, da pravljic pri delu z otroki ne uporablja. Šest jih je uporabo pravljic opredelilo kot pogosto, ena pa redko. Na pogostost uporabe pravljic vplivajo zanimanje, število in starost otrok, ki stanujejo v varni hiši ali materinskem domu.

Socialne delavke pravljice uporabljajo tako pri delu s posameznikom kot tudi s skupino: »Lahko je ena na ena ali pa tudi, kadar je več otrok na kupu.« Uporaba pravljic v skupini je malo pogostejša. Večinoma socialne delavke uporabljajo pravljice, da bi navezale stik z otrokom. Tako želijo z njim vzpostaviti osebni odnos ali pa jih uporabijo kot premostitveni začetek pri prilagajanju otroka na novo, neznano okolje. Pogosto socialne delavke uporabljajo pravljice za večanje kakovosti življenja v hiši: za druženje, krepitev medsebojnih odnosov in spodbujanje povezovanja skupine stanujočih v skupnost.

Uporaba pravljic je dobrodošla tudi zato, ker s tem socialne delavke dobijo vpogled v doživljanje otroka ter mu s pomočjo njih omogočijo izražanje izkušenj, misli in čustev. Skušajo mu omogočiti stik z lastnimi čustvi in mu pomagati, da jih predela: »Tako lažje pridejo v stik s čustvi in jih predelajo, tudi jezo ali žalost.« Ena socialna delavka uporablja pravljice, da se otrok razbremeni občutka osamljenosti, pridobi občutek varnosti in zaupanja ter se osvobodi strahu. Trudi se, da otrok po zaslugi poslušanja pravljic pridobi občutek pomembnosti: »Otrokom želimo povedati, da so tudi oni zelo pomembni. Ampak če jim samo rečemo 'ti si pomemben', je mnogo premalo. [...] Pravljica je en od načinov, kako jim pokazati, da so pomembni.« Skoraj vse socialne delavke so kot namen uporabe pravljic naštele tudi umiritev in sprostitvev otroka,

ena pa je rekla, da želi s pomočjo pravlji zagotavljati splošno psihično in čustveno varnost ter zdravje otrok. »[...] Da bi to dosegli, si pomagamo tudi s pravljičami.«

S pomočjo pravlji si socialne delavke prizadevajo otroke učiti in vzgajati. Cilj je tudi socializacija otroka, saj: »Dosti pravlji govori o vrednotah in to s pravlji posredujemo otroku.« Socialne delavke uporabljajo pravljice, da okrepijo odnos med mamo in otrokom, saj: »mama in otrok vzpostavita nov, drugačen odnos v primerjavi s prejšnjim življenjem, ko zaradi nasilja doma to ni bilo mogoče. [...] dobita dober feedback ter se bolje povežeta.« Ena intervjuvanka je na ta način skušala pomagati mamam pri vzgoji otrok: »... kot neka oblika učenja staršev oziroma mam, da znajo s pravljičami uspavati otroka ali da se na nek nov način posvetijo otroku.« Druga pa pravljice uporablja tudi, da spozna in bolje razume odnos med mamo in otrokom, to pa ji pomaga pri nadaljnjem delu z družino.

Socialne delavke s pomočjo pravlji na način, prijazen za otroke, načenjajo pomembne teme. Skušajo jim osvetliti težko razumljive situacije, jih razbremeniti stisk in potolažiti: »Pravljica naj bi bila namenjena predvsem temu, da se razbremenijo stisk, vsaj pri nas, glede na to, iz kakšnih družin prihajajo.« Uporabljajo jih tudi, kadar želijo spremeniti njihovo razmišljanje: »Včasih pa mogoče odpreš en drug zorni kot.« Ena intervjuvanka pa pravljice uporablja za raziskovanje spodbudnih izjem: »[...] kje je bil dober. Ta čudež, in viri moči, to želim najti prek pravlji.« Kot cilje uporabe pravlji so socialne delavke navedle še pomoč pri razreševanju otrokovih problemov, omogočanje predelave otrokove lastne zgodbe in spodbujanje njegovega razvoja: razvoj domišljije, spodbujanje doživljanja zadovoljstva ob kakovostnem preživljanju prostega časa in pridobivanje pozitivnih izkušenj.

Socialne delavke pravljice uporabljajo na različne načine. Pripovedujejo jih same ali pa jih pripoveduje otrok. Včasih pa »Z mlajšimi mogoče tudi samo gledamo slike.« Tri intervjuvanke pravljice preprosto berejo, vendar le ena izmed njih klasično branje uporablja kot edino tehniko uporabe pravlji. Dve socialni delavki sta povedali, da se pri pripovedovanju pravlji z otroki medsebojno dopolnjujejo, ena uporablja tehniko spreminjanja konca: »Včasih spreminjamo tudi zgodbe pri pravlji.« Druga intervjuvanka je omenila prav tako zanimivo tehniko uprizarjanja pravlji: »Potem pa [...] zaigramo pravljico. In takrat otroci dobijo aktivno vlogo, nastopajo in govorijo besedilo.« Tako pravljico naveže tudi na kreativne delavnice. Način uporabe pravlji je predvsem odvisen od celotne situacije. Na izbiro načina uporabe pravlji med drugim vplivajo še starost otrok, stopnja otrokovega zaupanja, zainteresiranost otrok in poznavanje pravlji.

Socialne delavke pravljice uporabljajo, ko presodijo, da so lahko sredstvo pomoči. Večina intervjuvanih pravlji uporablja v prostem času otrok, ko si otroci sami zaželi pravlji in to izrazijo, nekatere pa imajo pravljice nenehno ob enakem času, na urniku. Ena intervjuvanka pravljice uporablja za vzpostavljanje stika ob začetku otrokovega bivanja v hiši. Pravljice uporabljajo kot uvod v kreativne delavnice. Številne jih uporabljajo vsak dan, pogosto zvečer, pred spanjem otrok, »da se umirijo.« Ena socialna delavka pravljice uporablja predvsem ob slabšem vremenu, »ko otroci ne morejo ven.«

Večina intervjuvanih se zaveda tudi pomembnosti izbora pravlji: »Vsebinsko pravlji [je treba] kar tehtno izbrati. Ni vsaka pravljica primerna za vsakega otroka.« Zaželene lastnosti pravlji so: dobra likovna opremljenost, srečen konec in vsebovanje določenega sporočila ter poznavanje in priljubljenost pravlji pri otrocih. Intervjuvanke skoraj vedno upoštevajo otrokovo izbiro. Uporabljajo veliko tematskih pravlji, saj lahko pomagajo pri reševanju prav določenih stisk in problemov: »Mi zelo dobro poznamo otroke in lahko pravljice tudi tematsko vežemo na posameznega otroka. [Pravljico je] možno prilagoditi otroku točno tam, kjer ga čevlji žuli.« Nezaželene so »problematične« vsebine, »ki bi bile lahko za otroke problem zaradi same situacije, v kateri so.« Izogibajo se tudi nesrečnim dogodkom v zgodbah. Intervjuvanke pri izboru pravlji upoštevajo še situacijo posameznega otroka, značilnosti otrok v hiši, celotno situacijo v hiši, starost otrok in vsebinsko pravlji. V varnih hišah in materinskih domovih imajo predvsem podarjene knjige pravlji in te socialne delavke tudi največ uporabljajo. Nekaj raziskovank pa si pravljice izposoja tudi iz lokalnih knjižnic.

Čeprav samo ena izmed socialnih delavk uporabe pravljic ni nikoli načrtovala, se za uporabo pravljice socialne delavke večinoma odločajo spontano. Načrtovanje je pogostejše predvsem pri organiziranih projektih ali delavnicah in ko se skušajo s pomočjo pravljice približati prestrašenemu in nezaupljivemu otroku ali ko hočejo otroku s pomočjo pravljice kaj pojasniti:

[Obstaja] varianta pravljice v slikanici, ki je prirejena otrokom, ki pridejo v hišo. [...], kjer se jim za njihovo starost primerno razloži, kaj varna hiša je, kakšna so pravila, kako se tukaj živi, kaj sedaj to pomeni, da je on tu.

Po mnenju intervjuvank so prednosti uporabe pravljic veliko številnejše od omejitev. Pravljice pri delu z otroki najprej pomagajo socialnim delavkam samim: »Pravljice mi pomagajo, da boljše opravljam svoje delo.« Socialnim delavkam olajšajo pridruževanje otroku ter sprožanje pomembnih tem: »Skozi pravljico lahko odpiram teme, ne da bi se otrok pri tem počutil, da rineš vanj ali da boš govoril o nečem, kar je njemu zoprno.« Kot pomembno prednost uporabe pravljic so socialne delavke omenile tudi primernost pravljice kot sredstva za delo z otroki: »Mislim, da ni najbolj primerno, da se z otrokom samo pogovarjaš. [...] Za otroka [je] dosti boljše delati prek pravljic.« Poleg tega se s pomočjo pravljic izboljša komunikacija otrok, otroci se naučijo ločiti dobro od slabega ter obogatijo svoj besedni zaklad. Pravljice imajo pomembno vlogo pri vzpostavljanju novega odnosa v varnem okolju med otrokom in mamo; hkrati pa je kot prednost uporabe pravljic prepoznana tudi njihova vloga pri krepitvi medsebojnih odnosov in povezavi skupine v skupnost: »Ko otroci pridejo k nam, se zelo hitro ujamejo med sabo in se zelo hitro sprostijo prek pravljic.« Poleg tega omogočajo aktivno in kakovostno preživljanje prostega časa, to pa pripomore k boljši kakovosti življenja v instituciji.

Ena od omejitev je pomanjkanje pravljic v tujih jeziki: »Imamo zelo malo pravljic v tujih jeziki, otroci pa so različnih narodnosti.« Vendar pa gre za lahko odpravljivo težavo, saj je tujejezične pravljice mogoče pridobiti s pomočjo donacij ali s knjižnično izposajo. Druga omejitev je, da mora otrok biti dovolj zbran, da lahko spremlja zgodbo: »Koncentracije pa otrokom manjka. Knjige zato ne moreš vedno uporabljati tako, kot si zastaviš.« Nekateri otroci imajo tudi odpor do knjig. Nekatere socialne delavke ob tem hitro odnehajo: »Če ima otrok odpor do knjig, ga ne moreš siliti, ker ne bo pravega učinka. Tukaj potem odpade delo s pravljico.« A odpor do knjig, ki jih otroci povezujejo predvsem z učenjem, še ne pomeni odpora do pravljic. Socialna delavka lahko v takšnem primeru pravljico npr. prosto pripoveduje. Dve socialni delavki sta kot slabost pravljic opredelili njihovo nerealnost: »Nekatere pravljice zelo olepšujejo življenje, razne zadeve in stvari prikažejo črno-belo; ne vem, če je to vedno dobro za otroke. Ker življenje ni takšno.« Med navedenimi slabostmi pravljic se je znašla tudi nasilna in »problematična« vsebina zgodb:

Če gre za otroke v zgodnjem starostnem obdobju, ki imajo že tako slabe izkušnje, [...] so [lahko] zelo dovzetni za take krute zadeve, da je nekdo nekoga pojedel, izguba enega ali obeh staršev. Pa neprimerni liki, ki se izživljajo nad pravljicnimi junaki, to pa [otrokom] povzroča določeno stisko. V tovrstne pravljice se otroci lahko [preveč] vživijo.

Nobena intervjuvanka se ni udeležila kakšnega strokovnega usposabljanja o uporabi pravljic: »Na to temo nisem nikjer nič kaj posebej zasledila. [...] Da bi imeli pa kakšno izobraževanje, to pa sploh ne.« V tej smeri se aktivno samoizobražujejo s pomočjo strokovne literature. Dve sta povedali, da sta pomembno znanje o pravljicah in otrocih pridobili tudi z izkušnjo lastnega materinstva, ena socialna delavka se izobražuje pri knjižničarkah: »V naši knjižnici tu v mestu imamo kar nekajkrat na leto tako srečanje [...] o vrstah knjig, o pravljicah, o kulturi branja. [...] In tega se vsako leto udeležujemo.« Pomembno je tudi znanje, ki si ga naberejo na podlagi izkušenj: »Sam vidiš sčasoma, kaj se obnese [in kaj ne], kje je potrebno kaj izboljšati, mogoče kaj dodati in kateri so tisti pravi trenutki, ko je primerno povedati kakšno pravljico.«

Socialne delavke so izrazile potrebo po dodatnem izobraževanju o tem. Dve socialni delavki sta omenili, da jima manjka predvsem znanje o primernih pravljicah: »Največkrat imam težavo, kaj izbrati, še posebej če gre za [posebno] tematiko, če imamo namen s to pravljico razrešiti kakšen problem ali stisko.«

Večina intervjuvanih socialnih delavk se počuti kompetentne za uporabo pravljič pri delu z otroki: »To pa sem prepričana, ker so odzivi [pozitivni]. [...] Feedback je dober.« Le ena o tem ni povsem prepričana: »To bi bilo kar malo preveč, če bi rekla, da se počutim totalno suvereno.« Raziskovanka, ki pravljič ne uporablja, navaja kot enega od razlogov za to prav svojo nekompetentnost na tem področju. Iz intervjujev je razvidno tudi, da je kompetentnost oz. nekompetentnost odvisna od namena uporabe pravljič. Socialne delavke se počutijo kompetentne za uporabo pravljič, kot jih uporabljajo zdaj, se pa zavedajo, da lahko pravljič odprejo tudi najgloblje v otroku, za delo s tem pa se ne počutijo kompetentne:

Kdaj pravljič lahko odprejo tudi [...] neke grozne težave pri otrocih. Teh ran pa nočemo preveč odpirati, ker se mi zdi, da za to vseeno nismo toliko kompetentni. Za to bi potrebovali še kaj dodatnih znanj.

Sodeč po rezultatih raziskave je uporaba pravljič v varnih hišah in materinskih domovih večinoma prepuščena iznajdljivosti socialnih delavk, ki tam delajo. Zato se prakse na tem področju precej razlikujejo. Nekatere, na srečo redke socialne delavke pri delu z otroki pravljič ne uporabljajo, saj se ne počutijo dovolj kompetentne za to. Večina pa pri delu z otroki bolj ali manj uspešno uporablja pravljič. Veliko socialnih delavk ostaja pri najosnovnejši uporabi pravljič, za umirjanje otrok ali za zapolnjevanje njihovega prostega časa. Že na tej ravni dosegajo dobre rezultate. Nekatere socialne delavke pa povzdignejo uporabo pravljič na višjo raven. Uporabljajo jih za vzpostavljanje stika s posameznim otrokom, za odkrivanje otrokovih problemov in virov moči, za pomoč pri razreševanju otrokovih stisk in tudi za obravnavo konceptov, ki so otroku tuji. Tu socialne delavke stopajo na njim neznanu področje, zato se počutijo rnekoliko negotovo, manjkajo jim dodatno znanje in usmeritve pri delu. Zato je smiselno podati nekaj smernic za uporabo pravljič pri delu z otroki.

Smernice za uporabo pravljič

Pravljič je mogoče vključiti v delo vseh sodob, kjer socialne delavke prihajajo v stik z otroki. To so vrtci, osnovne šole, krizni centri za otroke in mladostnike, materinski domovi, varne hiše, četrtini mladinski centri ter svetovalnice za otroke, mladostnike in družine ter tudi centri za socialno delo.

Pri uporabi pravljič je dobro upoštevati, da so najprimernejše za delo z otroki med tretjim in osmim letom starosti. Ti otroci so v t. i. »pravljličnem obdobju« (Zalokar Divjak 1996), v razvojni fazi, ko so zelo dovzetni za pravljič, saj so napisane na način in v jeziku, ki jim je blizu. Pri tem gre lahko za otroke, ki so v stik s socialno delavko prišli zaradi različnih težav (npr. imajo učne, vedenjske težave, so pripadniki marginalizirane družbene skupine ali pa se je celotna družina, v kateri otrok živi, znašla v stiski), ali za skupino otrok, s katerimi socialna delavka dela zaradi preventivnih razlogov.

Namen in način uporabe pravljič je odvisen predvsem od tega, ali socialna delavka dela s posameznim otrokom ali skupino otrok.

Če socialna delavka dela s posameznim otrokom, bo s pomočjo pravljič morda poskusila z njim vzpostaviti delovni odnos in zasnovati izvirni delovni projekt pomoči (Čačinovič Vogrinčič *et al.* 2005). Z uporabo pravljič bo z otrokom lahko vzpostavila dogovor o sodelovanju, raziskala, kaj je njegova instrumentalna definicija problema in kaj rešitev, ter delovni odnos vodila osebno. Pravljič deluje v obe smeri: socialni delavki, ki je v delovnem odnosu z otrokom, pomaga pri uresničevanju njenega dela in nalog (s pomočjo zgodb skrbi, da delovni odnos vodi osebno in da poteka v pravo smer), otroku pa omogoči, da spozna in razvije svoje vire moči, spodbudi ga, da za svoje težave začne iskati rešitve, ali mu pomaga razumeti njegova čustva. Socialna delavka pravljič lahko uporabi kot sredstvo t. i. preokvirjanja. Z njo pomaga otroku pojasniti kakšno zanj težko razumljivo situacijo ali pa ga preprosto sprosti, potolaži in razveseli. S pomočjo pravljič torej otroku lahko pomaga pri reševanju težav ali pa se mu pridruži in pridobi njegovo zaupanje ter pravljič uporabi kot medij za vzpostavljanje trenutkov navzočnosti oz. osebnega

stika. Pravljica lahko socialni delavki pomaga pri sporazumevanju z otrokom. Kot ilustracijo navajava konkreten primer uporabe pravlјice Grdi raček, ki jo je zaupala sodelujoča v raziskavi:

Brala sem jo [...] dečku, ki je kar pet let živel v nasilnem okolju, kjer so ga zaničevali, ni bil pomemben. [Trdili so, da je] najslabši, nič ni vedel pravilno narediti. In potem je prek te zgodbe videl, da se tudi to spremeni. Tudi samega sebe je po teh petih letih že videl [kot takšnega] in se počutil, da je takšen. [...] Na začetku se je poistovetil s tem Grdim račkom in šele skozi to zgodbo, ko sva pravlјico prebrala do konca, je videl, da se zgodi preobrat. Da Grdi raček sam pri sebi vidi, da je postal pomemben, lep, in to pomeni, da ima [torej] tudi on to možnost. [...] Če najdemo dovolj izjem, bo videl, da ni vse grdo in da pride do sprememb. In to je ta deček prek pravlјice in pogovora spoznal. [...] Prišlo je do preobrata, da je tudi otrok spoznal, da tudi on zna narediti stvari, [...] da lahko postane tudi čisto nekaj drugega in ni to, kar so mu drugi govorili. Prek te zgodbe je spremenil svoj pogled nase in drugače videl svojo situacijo in sebe. [...] Identificiral se je s tem račkom, ki je na koncu postal labod.

V skupini je možna uporaba pravlјic na delavnicah – pravlјičnih urah za otroke. Tu se pravlјice dobro obnesejo predvsem kot sredstvo socializacije in učenja. Branje in poslušanje zgodb lahko otroke usmeri h kakovostnemu preživljanju prostega časa, spodbudi njihovo domišljijo in jim omogoči, da spoznajo različne plati življenja. Tako spodbudimo njihovo ustvarjalnost ter jim približamo določene vrednote. Govorimo predvsem o vrednotah strpnosti, miru in nenasilja, ki jim jih lahko predstavimo in približamo s pomočjo zgodb o socialnih tematikah. Pomemben namen uporabe pravlјic v skupini otrok je tudi, da jih lahko med seboj povežemo v skupnost. Primer dobre prakse uporabe pravlјic, v katerem so vidne našete prednosti, je predstavila intervjuvana socialna delavka s pravlјico o Mojci Pokrajculji, ki svoj dom podeli s tistimi, ki so v stiski:

[...] pri Mojci Pokrajculji je bilo zelo luštno, ker so se otroci in mame zelo povezali. [...] Mamice so imele težave, da so se jim eni otroci zdeli problematični, pa so potem svoje otroke stran držale, da se niso preveč družili. Prek tiste pravlјice, ker smo vsi sodelovali in se vsi tlačili v piskerček, ki smo ga tudi izdelali sami, pa so se zelo povezali [...]. Mamice so videle, da tudi tisti otroci, ki včasih imajo neke vedenjske odklone, niso nič drugačni kot njihovi otroci. Tudi tisti otroci so lahko nežni, so lahko ljubeči. In tudi otroci med sabo so izgubili strah. Mogoče je neki otrok, ko je prišel k nam, agresivno reagiral, potem pa so tudi takega otroka lahko videli kot nekega nežnega, malega zajčka, ki je tudi želel priti v hišico. Tu se je pokazal neki preskok. Pogledali so iz drugačne perspektive tudi na takšnega otroka. Šlo pa je tudi za povezovanje, da so vsi v eni hišici. V bistvu v materinskem domu – kot v tisti hišici. Vsi si pomagajo. To pravlјico, v kateri so si živalice med seboj pomagale, smo povezali z našim materinskim domom, kjer si tudi medsebojno pomagamo.

Pravlјico lahko torej uporabljamo na različne načine. Bettelheim (1999: 215) je poudaril, da moramo pravlјico pripovedovati in ne brati, da popolnoma razvije svoje tolažilne potenciale ter svoje simbolične in medčloveške pomene. Če jo beremo, pa jo moramo brati s čustveno vzzivetostjo v zgodbo in v otroka, s soobčutenjem tistega, kar mu zgodba morda pomeni.

Poleg pripovedovanja ali klasičnega branja socialne delavke lahko preizkusijo tudi druge tehnike: v pripovedovanju se z otrokom dopolnjujejo, skupaj berejo zgodbo ali pa pustijo, da otrok pove kakšno pravlјico. Da bi se otroci zares poglobili v poslušanje, lahko zatemnimo prostor ali jim predlagamo, naj poslušajo miže. Ker pravlјica v otrocih porodi najrazličnejša občutja, je priporočljivo, da se po pravlјici z otroki pogovarjamo, jo preoblikujemo, vanjo vnašamo druge like ali jo povežemo z otrokovim življenjem. Na pravlјico lahko otrok riše, skupina otrok pa ima tudi možnost uprizoritve zgodbe. Tako otroci sprostijo napetost, ki so jo doživeli ob zgodbi, vsebino pa lažje razumejo in jo povežejo s seboj.

Izbira pravlјice je pomembna. Socialna delavka mora premisliti, kakšna pravlјica bo najustreznejša za otroka oz. otroke. Ljudska, umetna, z ilustracijami ali brez? Kar nekaj avtorjev (Bettelheim 1999, Černe 2005, Matko Lukan 2004, Zalokar Divjak 1996, 2002) trdi, da je tradicionalna pravlјica za otroke primernejša od novejšje, umetne pravlјice, pa tudi o ilustracijah v

pravlјici naletimo na več različnih mnenj. Socialna delavka mora zgodbe najprej izbrati na podlagi otrokove starosti, potem pa premisliti, kaj želi s pravlјicami doseči. Če dela z enim otrokom in želi pravlјico uporabiti kot sredstvo komunikacije, torej da bi z njim lažje vzpostavila stik in osebni odnos, izbira pravlјice ni tako pomembna. Pomembno je le, da je otroku všeč in da ga pritegne. Če pa namerava z uporabo pravlјice z otrokom vzpostaviti delovni odnos in izvirni delovni projekt pomoči, mora pravlјico tehtneje izbrati. Otroka lahko že vnaprej vpraša, katere pravlјice ima rad, pomemben kriterij izbire pa je tudi možnost poistovetenja otroka s pravlјičnimi junaki. Pravlјica naj ima takšno vsebino, da jo bo otrok lahko povezal s seboj in s svojim življenjem.

Vsebina pravlјice mora ustrezati posameznemu otroku. Tu se zdi pomembno še enkrat omeniti Bettelheima (1999: 25), ki je opozoril, da je pri izboru pravlјice treba upoštevati otroka. Poleg Bettelheima in Irene Matko Lukan (2004) tudi Gregor Hartman (v Černe 2005) bolj poudarja zgodbe ljudskega izročila, ki jih je človek prenašal iz roda v rod, in trdi, da je kakovostnih avtorskih pravlјic manj. Zato se zdi pomembno, da socialna delavka izhaja iz teh predpostavk in morda bolj uporablja tradicionalne, ljudske zgodbe, z malo ilustracij, ki naj bi bile za otroka ustrežnejše kot avtorska dela. V današnjem času pa se pojavljajo tudi drugačne vrste pravlјic (tematske pravlјice), ki naj bi otroku pomagale pri natanko določenem problemu. Psihologinja Gerlinde Ortner (1995, 1997) zgodbe za otroke piše prav z namenom, da bi jim te pomagale pri rešitvi določenih težav. Zgodbe vsebujejo najpogostejše težave, s katerimi se srečujejo otroci. Če socialna delavka naleti na pravlјico, ki je napisana prav za pomoč otrokom, in meni, da bi ustrezala uporabniku, lahko pri delu poskusi tudi s takimi pravlјicami. Primer takšne uporabe pravlјice je podala med intervjujem ena od sodelujočih v izvedeni raziskavi:

Otrok, [...] imel je že več kot 6 let, je imel težave z uhajanjem in je potem skozi eno pravlјico [...] s kahlico povezano, [...] govora je bilo o tem, da je zajčku večkrat [...] ušlo, ampak mama zajkla ni bila jezna na njega. In takrat [...] se je videlo, kako mu je skozi to pravlјico odleglo. Ni bil več sam s temi svojimi občutki strahu in sramu.

Kadar socialna delavka dela s skupino otrok in jih želi s pomočjo pravlјic usmerjati k strpnosti do »drugačnosti«, k nenasilni komunikaciji in jih podučiti o različnih socialnih tematikah, mora biti temu primerna tudi literatura. Pravlјice morajo vsebovati različne teme, kot so revščina, gluhot, slepota, nasilje, istospolne družine, kulturna raznovrstnost ..., pri tem pa je pomembno, da pravlјica razbija stereotipe in preprečuje nastanek predsodkov. »Drugačnost« mora otrokom predstaviti na pozitiven način. Še posebej pomemben je poznejši pogovor o vsebini pravlјice. Še pred nekaj leti bi bilo pravlјice s takšnimi vsebinami težko najti, v današnjem času pa jih je kar nekaj. Znane so na primer pravlјice Francija Rogača (2014), v katerih je glavni junak npr. slep ali gluh, pri tem pa njegove pravlјice sporočajo, da je drugačnost lahko tudi bogastvo. Primer takšne pravlјice je tudi zgodba Beate Akerman (2009) z naslovom *Izabela: pravlјica o princeski, ki je ječjala*. Takšne pravlјice so dobro izhodišče, da otroke na prijeten način učimo in vzgajamo za odprtost. Če pa je namen socialne delavke, da se otroci s pomočjo pravlјice učijo, razvijajo domišljijo, se sprostijo, se razveselijo in kakovostno preživijo svoj čas, je pomembno le, da je pravlјica kakovostna in da jim je všeč. Lahko se odločimo, da bomo z otroki pravlјico tudi uprizorili – to še posebej pripomore k skupinskemu sodelovanju in poveže otroke v skupnost. V tem primeru mora socialna delavka pri izbiri pravlјice pozornost nameniti vprašanju, ali jo bo možno odigrati ali pa je za igranje preveč preprosta ali prezapletena, ali je na voljo dovolj vlog za vse otroke, ravno prav zahtevni morajo biti tudi dialogi.

Uporaba pravlјic je ustvarjalna kulturna dejavnost; v kontekstu socialnega dela govorimo o socialnem kulturnem delu. Šugman Bohinc (1994: 323) navaja, da študentka pri študiju socialnega dela pridobi široko znanje iz socialnega dela, socialne psihologije, psihologije osebnosti in družine, sociologije, sistemske teorije, teorije komunikacije in kibernetike, skupinske dinamike in metod psihosocialne pomoči. Poleg teh znanj pa mora socialna delavka, ki dela s pomočjo ustvarjalnih kulturnih dejavnosti, upoštevati še poklicno etiko in poznati različne psihoterapevtske pristope, ki uporabljajo pripovedovanje zgodb, znati pa mora tudi organizirati in voditi praktične dejavnosti v skupini.

Za uspešno uporabo pravljič v socialnem delu morajo socialno delavko pravljičice in pripovedovanje zanimati. Vedeti mora, kako pravljičice vplivajo na otroke, kako jih otroci doživljajo in kakšne pravljičice so primerne za otroke določene starosti. Seznanjena mora biti z možnostmi, ki jih uporaba pravljič ponuja (npr. pri elementih delovnega odnosa in pri korakih izvirnega delovnega projekta pomoči, pri t. i. preokvirjanju, pri vzgoji za strpnost do drugačnosti), priporočljivo je, da pozna socialno kulturno delo, biblioterapijo in igralno terapijo, blizu pa ji morajo biti tudi druge ustvarjalne dejavnosti, na primer risanje, ustvarjanje z glino in igra z lutkami, saj te dejavnosti lahko spremljajo pravljičico.

Kompetence, ki jih socialna delavka potrebuje, ko dela s posameznim primerom ali skupino in pri tem uporablja pravljičice, lahko razdelimo v skupine.

- *Splošne spretnosti, pomembne za socialno delo*: biti mora spretna pri komuniciranju in sočutna, znati mora dobro poslušati, biti spontana in inovativna, da se otroku lahko pridruži in da skupaj raziskujeta različne možne rešitve.
- *Temeljna znanja socialnega dela*: poznavanje temeljnih konceptov socialnega dela (metode psihosocialne pomoči, delovni odnos, izvirni delovni projekt ...), znanje o socialnem delu z družino, znanje o socialnem delu z mladimi (otroki), znanje o psihologiji družine, znanje o sistemski teoriji in kibernetiki.
- *Znanje, povezano z delom z otroki*: poznavanje psihologije otroka, socialnega kulturnega dela, igralne terapije in biblioterapije, seznanjena mora biti z možnostmi, ki jih delo s pravljičico ponuja, imeti mora znanje o vplivu pravljič na otroke, o tem, kako jih ti doživljajo, kakšne pravljičice so primerne za določeno starostno obdobje in za določenega otroka.
- *»Občutek« za delo s pravljičami*: pravljičice mora doživljati pozitivno, pa tudi ob drugih ustvarjalnih dejavnostih se mora počutiti udobno.

Pri delu s skupino otrok pa socialna delavka poleg omenjenih znanj, lastnosti in spretnosti potrebuje še:

- *splošne spretnosti, pomembne za socialno delo*: spretnost za sodelovanje v skupinah in vodenje, organizacijske sposobnosti, razvito mora imeti spretnost opazovanja,
- *temeljna znanja socialnega dela*: znanje o različnih stilih vodenja, o skupinski dinamiki, sposobnost za obvladovanje konfliktnih situacij, imeti mora znanje o motivaciji, prav pride tudi čim boljše pedagoško znanje,
- *dodatno znanje*: če uporablja pravljičice za ozaveščanje (npr. spodbujanja strpnosti in vzgoje za mir), mora poznati tudi stereotipe in predsodke ter mehanizme njihovega nastajanja in vzdrževanja; pomembno je tudi temeljito poznavanje različnih socialnih problemov, obravnave katerih se loteva s pomočjo pravljičice.

Ob pregledu spretnosti in znanj, potrebnih za uspešno uporabo pravljič v socialnem delu z otroki, se zastavlja vprašanje, ali socialne delavke ta znanja in spretnosti imajo oz. ali jih pridobijo med študijem. Odgovor je pozitiven le na prvi pogled. Predmetnik Fakultete za socialno delo sicer omogoča, da socialne delavke pridobijo velik del znanj in sposobnosti, potrebnih za uporabo pravljič v socialnem delu z otroki. So pa ta znanja razpršena med moduli in izbirnimi predmeti, tako da posamezna študentka ne more absolvirati vseh znanj, ki bi ji pomagala pri uporabi pravljič v socialnem delu z otroki. Manjka torej neka integracija potrebnih znanj in sposobnosti za socialno delo z otroki.

Manjka tudi organiziran način pridobivanja bolj specializiranih znanj o pravljičah, njihovih učinkih in uporabi. Socialna delavka, ki želi v svoji praksi uporabljati pravljičice, se mora izobraziti predvsem o tem, kakšno vlogo in vpliv imajo pravljičice na otroke, kako se izbere primerne pravljičice, zakaj so pravljičice lahko zdravilne in kako in s kakšnimi nameni jih je v socialnem delu mogoče uporabljati. Brez organiziranega izobraževanja o tej dejavnosti se bo morala vsaka socialna delavka pri pridobivanju teh znanj in vsakdanjem delu z otroki zanašati le na svojo intuicijo in graditi zgolj na lastnih izkušnjah, to pa je vsaj zamudno, če že ne težko in frustrirajoče. Poleg tega učenje posameznikov na lastnih napakah zmanjšuje tudi učinkovitost in prilagodljivost socialnega dela z otroki. Zato predlagava, da bi bilo pomembno organizirati dodatna usposabljanja na tem področju ali vsaj posvete in srečanja socialnih delavk, ki uporabljajo pravljičice pri svojem delu.

Sklep

Pravljice so lahko v socialnem delu pomemben prispevek. So kreativni medij, ki pripomore k uspešnejši praksi socialnega dela, k soustvarjanju socialnega delavca in uporabnika ter k bolj raznovrstni praksi socialnega dela. Rezultati raziskave kažejo, da socialne delavke pravljice že prepoznavajo kot orodje, ki lahko pripomore k uresničevanju nalog in ciljev socialnega dela, kljub temu pa manjkajo natančnejše usmeritve in dodatno znanje, ki bi omogočalo kompleksnejšo in bolj suvereno uporabo pravljič. Področje socialnega dela je vsekakor dovolj široko in odprto, da v njem tudi pravljice kot ustvarjalno sredstvo najdejo svoj prostor.

Viri

- Akerman, B. (2009), *Izabela: pravljica o princeski, ki je jecljala*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Bettelheim, B. (1999), *Rabe čudežnega: o pomenu pravljič*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Brett, D. (1993), *Anna zähmt die Monster (therapeutische Geschichten für Kinder)*. Salzhausen: Iskopress.
- Chelsey, G. L., Gillett, D. A., Wagner, W. G. (2008), Verbal and nonverbal metaphor with children in counseling. *Journal of Counseling & Development*, 86, 4: 399–411.
- Čacinovič Vogrinčič, G., Kobal, L., Mešl, N., Možina, M. (2005), *Vzpostavljanje delovnega odnosa in osebnega stika*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Černe, A. (2005), *Pomen pravljič za otroke. Povzetek strokovnega srečanja za starše v sklopu praznovanj v vrtcu H. Andersena*. Dostopno na: http://www.vrtecandersen.si/tl_files/DOKUMENTI/sola-za-starse/povzetki-srecaj/Pomen-pravljič.pdf (21. 10. 2014).
- Kucler, M. (2002), *Pravljica kot socialnopedagoška intervencija*. Dostopno na: <http://www.zzsp.org/revija/2002/02-1-21-46.pdf> (21. 10. 2014).
- Matko Lukan, I. (2014), Premisleki. Pripovedovanje in pravljice danes: "Mora ti bit' gušt, in to je to! Dostopno na: <https://www.dnevnik.si/kultura/knjiga/pripovedovanje-in-pravljice-danes-mora-ti-bit-gust-in-to-je-to> (21. 10. 2014).
- Milčinski, J., Pogačnik-Toličič, S. (1992), *Pravljica za danes in jutri*. Ljubljana: DZS.
- Ortner, G. (1995), *Pravljice, ki so otrokom v pomoč*. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga.
- (1997), *Nove pravljice, ki so otrokom v pomoč*. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga.
- Reščič Rihar, T., Urbanija, J. (1999), *Biblioterapija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za bibliotekarstvo.
- Rogač, F. (2014), Wikipedia, Franci Rogač. Dostopno na: http://sl.wikipedia.org/wiki/Franci_Rogač%C4%8D (21. 10. 2014).
- Rutar, P. (2008), *Pravljica kot socialnopedagoška intervencija*. Dostopno na: http://www.zzsp.org/revija/pdf/Soc_Ped_2008-3%20%28press%29.pdf (21. 10. 2014).
- Šugman Bohinc, L. (1994), Socialno kulturno delo. *Socialno delo*, 33, 4: 317–324.
- (2003), Pripovedovanje zgodb v socialnem svetovanju in psihoterapiji. *Socialno delo*, 43, 6: 377–383.
- Thompson, C., Rudolph, L. (1992), *Counseling children*. Pacific Grove: Brooks/Cole Publishing Company.
- Urek, M. (2003), *Pripovednost socialnega dela*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede (doktorska disertacija).
- Zalokar Divjak, Z. (1996), *Vzgoja JE ... NI znanost*. Ljubljana: Educy.
- (2002), *Brez pravljič ni otroštva*. Krško: Založba GORA.

Blaž Rojko, Nino Rode

POMEN PEVSKIH ZBOROV ZA SKUPNOST

Skupnostni projekti, usmerjeni v »ciljne skupine«, praviloma ne izhajajo iz potreb dejanske skupnosti, zato so v skupnosti praviloma sprejeti kot tujki. Rešitev je v projektih, vezanih na obstoječe skupnosti. Ena od teh so pevski zbori, ki za socialno delo niso pomembni le kot prostor skupnostnih projektov. Skupnostni procesi in socialne interakcije, ki nastajajo v njih, delujejo tudi kot varovalni dejavniki pri osebnih in socialnih stiskah ter omogočajo spontano soustvarjanje rešitev socialnih problemov. V predstavljeni raziskavi sta avtorja določila vrednote in stališča, zaradi katerih so zbori pomembni svojim članom, in ugotovila, kako nekateri socialnodemografski in organizacijski dejavniki vplivajo nanje. Na podlagi faktorske analize sta izdelala štiri lestvice stališč do socialnih procesov v zborih. Pevcem so pomembni medgeneracijski odnosi, odnos do petja, druženje in socialna mreža ter potrjevanje s pomočjo zbora. Na ta stališča vplivajo med drugim njihov spol, zakonski stan in zaposlitveni status, odvisna pa so tudi od ravni, na kateri zbor deluje. Rezultati potrjujejo, da so pevski zbori poleg umetniških in kulturnih organizacij tudi pomembne avtopoetske skupnosti, ki lahko svojim članom zagotavljajo socialno oporo ter občutek pripadnosti in pomembnosti. Kot takšni so pomemben prostor za skupnostno socialno delo, zato bi bilo treba razmisliti o (tudi finančnih) možnostih za spodbujanje tega vidika pevskih zborov.

Ključne besede: skupnostno socialno delo, stališča, petje, socialno-demografski dejavniki, druženje.

Blaž Rojko je skladatelj, zborovodja, svobodni umetnik in diplomant Fakultete za socialno delo Univerze v Ljubljani. Kot zborovodja se ukvarja tudi s socialnimi vidiki zborovskega petja. Kontakt: blaz.rojko@guest.arnes.si. Doc. dr. Nino Rode na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani predava statistiko in metodologijo raziskovanja. Ukvarja se predvsem z metodami raziskovanja v socialnem delu, evalvacijo socialnovarstvenih programov, uporabo multivariatnih metod in merjenjem. Kontakt: nino.rode@fsd.uni-lj.si.

IMPORTANCE OF CHOIRS FOR COMMUNITY BUILDING

Community projects addressing »target groups« mostly miss the needs of a real community, and are therefore not very welcome by the community. To solve this problem it's good to organise the projects in cooperation with the existing communities. The choirs are among such communities. They are important in social work not only as the environment for the community projects, but also as a place where the emerging communal processes and social interactions act as the protective factors for the individual and enable spontaneous collaborative solving of the social problems. In the presented research the values and attitudes of the choir members were ascertained, and the impact of socio-demographic factors on them was explored. Based on the factor analysis, four scales of the attitudes toward the social processes in the choirs were determined. The intergeneration relations, the importance of singing, socializing and social network, and self-affirmation through the choir are the most important concerns for the choir singers. Among others, gender, marital status and employment influence these attitudes. They are also contingent on the choir status. It has been confirmed that besides the cultural organisations the choirs are important avtopoetic communities, which can offer support and feeling of identity to their members. As such they are an important environment for the community social work, and therefore some financial resources dedicated for the social security should be invested in them.

Keywords: community social work, attitudes, singing, socio-demographic factors, socialising.

Blaž Rojko is a composer, a choirmaster, a freelance artist, and a graduate of the Faculty of Social Work, University of Ljubljana. As a choirmaster he is interested in social aspects of the choir singing. Contact: blaz.rojko@guest.arnes.si. Nino Rode, an assistant professor, is a lecturer of the statistics and research methodology at the Faculty of Social Work, University of Ljubljana. He is interested mainly in the social work research methods, social security programmes evaluation, use of the multivariate methods and measurement. Contact: nino.rode@fsd.uni-lj.si.

Uvod

Kot že velikokrat v preteklosti se v času krize znova sproža vprašanje delovanja socialnega dela. Je socialno delo vzvod za uveljavljanje sprememb ali orodje nadzora? V socialnem delu kot vedi ima izboljševanje posebno veljavo, a socialno delo kot praktična dejavnost je bilo v zadnjem desetletju vedno bolj potisnjeno v vlogo razdeljevalca in nadzornika. Posebej pomembno je to vprašanje na področju socialnega dela v skupnosti. Na tem področju se odpirajo nove možnosti, pojavljajo se nova poimenovanja, na primer t. i. direktno socialno delo. Skupnosti so znova tema pogovora in socialno delo bo moralo znova okrepiti svojo skupnostno usmeritev. Znotraj

te usmeritve bo moralo še enkrat razmisliti, ali je možno ustvarjati vedno nove »skupnosti«, ali pa je treba najti svoj prostor znotraj obstoječih skupnosti.

Pevski zbori so po mnenju avtorjev eno od področij, na katerem bi socialno delo v skupnosti lahko našlo svoj prostor. V naslednjem razdelku bomo razmislili o značilnostih in pomenu pevskih zborov kot interesni skupnosti. V naslednjih dveh razdelkih bomo predstavili raziskavo, s katero smo poskusili pokazati nekatere pomembne značilnosti pevskih zborov kot skupnosti in razloge za sodelovanje pevk in pevcev v njih. V prvem razdelku bomo predstavili metodologijo raziskave, v drugem pa dobljene rezultate. V sklepu bomo razmislili o tem, ali bi bilo treba pevske zборе kot skupnosti podpreti, saj so del naravne varovalne socialne mreže in prostora za skupnostno socialno delo.

Pevski zbori kot skupnost

Pevski zbori so moderna interesna skupnost, v kateri lahko zasledimo vse lastnosti takšne skupnosti. Je parcialna skupnost, kot to opisuje Blumer (1987: 67–68), saj ne obvladuje celotnega življenja svojih članov. Tudi navznoter se diferencira na vrhunske tekmovalne zборе na enem polu in ljubiteljske zasedbe na drugem. Vidna je rekurzivna hierarhija skupnosti, na katero opozarja Cohen (1976: 13): osnovne skupnosti so pevski zbori, ki pa se prek zborovodij in glasbenih pedagogov ter različnih pevskih prireditev združujejo v mrežo zborovskega petja kot sestavljeno skupnost. Pevski zbori pa v življenju posameznika pokrivajo več kot le petje. V okviru še posebej lokalnih pevskih društev in zborov potekajo pomembne socialne interakcije, ki vplivajo na kakovost življenja njihovih članov ali članic.

Pevski zbori svojim članom pomagajo že s tem, da jih učijo poslušati in uporabljati svoj glas ter biti ustvarjalni. Eden od vidikov socialne stiske je namreč, da morajo osebe, ki se znajdejo v njej, (so)ustvariti novo rešitev. Stiske pa velikokrat blokirajo prav ustvarjalne potenciale posameznika. Naloga socialnih delavcev je v delovnem odnosu sprožiti proces reševanja problema, ki bo uporabnikom omogočil, da spet vzpostavijo stik s svojo ustvarjalnostjo. Pri tem je vredno uporabiti tudi pristope in tehnike socialno-kulturnega dela, ki črpajo iz konteksta umetnosti: slikarstva, plesa, glasbe ipd. Smisel teh dejavnosti pri socialnem delu je v tem, da se razvija in ohranja sporazumevanje med strokovnjakom in uporabnikom s poslušanjem, pogovarjanjem, občutenjem, pogajanjem, sodelovanjem in razumevanjem. Šele to ustvari premik iz problematičnih in bolečih medosebnih odnosov v skupno iskanje rešitev v sedanjosti za prihodnost. S pomočjo medijev ustvarjalnosti, kakršen je petje, se udeleženci med seboj spoznavajo, izražajo in sporazumevajo. Pri tem je proces pomembnejši od končnega rezultata – izdelka (Šugman Bohinc 1994: 317).

V tem kontekstu je pomembno razločevanje Margaret Boden (1994) med dvema oblikama ustvarjalnosti: psihološko (P-) ustvarjalnostjo posameznika, pri kateri je nepomembno, ali je imel podobno ali enako zamisel že kdo drug in koliko jih je bilo, in zgodovinsko (Z-) ustvarjalnostjo, pri kateri gre za zamisel, ki je pred tem ni imel še nihče in jo okolje sprejema kot originalno. Z-ustvarjalnost vsebuje P-ustvarjalnost, ne pa obrnjeno (Boden 1994: 76). V vsakdanjem življenju smo predvsem očarani z Z-ustvarjalnostjo, z dosežki, ki jih še ni imel nihče drug. Zares pa je pomembna P-ustvarjalnost, saj omogoča posamezniku, da se prilagodi okolju, ali si ga prilagodi tako, da si omogoči (olajša) preživetje. Gre za razvoj in ustvarjanje strategij preživetja, socialnih spretnosti in načinov ravnanja v vsakodnevnih situacijah (Postrak 1995).

Poglavitna naloga socialno-kulturnega dela je, da se posamezniku zopet omogoči stik z lastnimi ustvarjalnimi potenciali, z njegovo P-ustvarjalnostjo. Pri tem je treba izhajati iz želja, potreb, pričakovanj posameznikov, da si bodo lahko spet sami pomagali, torej našli ustvarjalni vidik in navdih v samem sebi. Tako bodo lahko znova obvladovali lastno življenje in živeli, kot si sami želijo. Socialni delavec pa pri tem ni tisti razsodnik, ki bi odločal, kaj je ustvarjalno, temveč to ugotavlja skupaj z uporabnikom, torej s tistim, s katerim dela v ustvarjalnem (delovnem) odnosu.

V pevskih zborih že potekajo procesi, ki jih poskuša spodbuditi kulturno socialno delo. Pevcem je pomembno druženje v zboru, pa tudi kako se glasovi posameznikov zlivajo v harmonično

celoto. Pri tem vsak posameznik izraža svoja čustva in spoznava nove stvari. Tako praviloma ni toliko pomembna zmaga na tekmovanju pevskih zborov kot zunanji dosežek, ampak zadovoljstvo, ki ga pevec občuti, ko da vse od sebe in sodeluje pri ustvarjanju celote.

Poslušanje in posluš stva močni metafori tako v glasbeni stroki kot v socialnem delu. Jasno je, da se moramo najprej naučiti dobro poslušati, če se hočemo dobro sporazumevati z drugimi. Campbell (2004) meni, da so slabe govorne sposobnosti posledica slabih slušnih sposobnosti. Za glasbeno vzgojo obstaja vaja, s katero urimo svoj sluh. Zapremo oči in v sproščenem stanju poskušamo spoznati zvoke, ki nas obdajajo. Kaj slišimo? Vaja se začne s prepoznavanjem konkretnih zvokov: slišimo ljudi, promet, ptice, veter ... Pri naslednjem koraku slišimo različne ritme (katere, kaj se izraža v zvokih, kakšna sta njihova kakovost in barva, kaj zveni tiše, više). Čez nekaj časa zaslišimo tudi hitre, počasne, glasne, tihe, bližnje, daljne, ostre zvoke... in odkrivamo vedno nove. Ko se tako urimo v prisluškovanju in poslušanju, se začnemo bolj zanimati za vse, kar zveni, in slišimo več in bolj diferencirano. »Celo ljudje, ki slabo slišijo, začnejo po takih vajah bolje slišati in v tistem, kar slišijo, bolj uživajo« (Mennen 1999: 31). Glasbena vzgoja potem prehaja od prisluškovanja k uglaševanju, od uglaševanja k petju, od petja tonov k pesmi z besedami.

S slušnim doživetjem človek pridobi znanje o določenem okolju, predmetu, človeku, glasbenem delu. Poleg tega razširja svoj čustveni svet, dobi predstavo o naravi stvari in jo podoživlja. O poslušanem si ustvari mnenje in si tako postopno z izobraževanjem in glasbeno vzgojo gradi svoj vrednotni sistem. Poslušalske izkušnje pa mu ne le omogočajo posredovanje znanih in neznanih občutkov, temveč mu razširjajo vpogled tudi v vrednotne sisteme drugih (Pesek 1997: 34).

Poslušanje je v socialnem delu pomembno, saj moramo strokovni delavci znati poslušati drug drugega. Na prvi pogled gre za popolnoma drugačno poslušanje kot pri glasbeni vzgoji, a refleksivnost, ki jo z vajami posluha razvijamo, je zelo podobna. Če se bolj zavedamo, kaj slišimo, se lažje približamo drugim, jih razumemo in jim lažje sporočamo, da jih imamo radi oziroma da nam je vsaj mar zanje. Ljudje se naučijo slišati drug drugega, pri tem pa sprejemajo lepoto zvoka in zakonitosti glasbe ter se sprostijo. Zlasti starejši se ob ukvarjanju z glasbo lažje otresejo morebitne osamljenosti. Zanje je pomembno, da v melodiji in harmoniji, najbolje z lastnim glasom, ustvarjajo duhovno budnost in duševno toplino. Pri mladih ljudeh pa se lahko s pevsкими vajami postavimo po robu tveganemu vedenju in različnim oblikam zasvojenosti. Pri obojih se z izmenjavanjem vlog in razumevanjem, kdaj govoriti in kdaj poslušati, učimo zadovoljive komunikacije, ki je podlaga za prav vse odnose v življenju. »Pri tem je lahko v veliko pomoč glasba, ker otrok ob njej vadi, kdaj bo 'zvezda', kdaj naj to vlogo prepusti drugim in kdaj naj jo spet prevzame« (Campbell 2004: 186).

Glasbena vzgoja poudarja pomen učenja obvladovanja glasu kot izraznega sredstva. Znano je dejstvo, ki ga potrjujejo raziskave, da ljudje iz vsebine besed v sporočilu razberejo le 7 % celotne vsebine sporočila, približno 38 % vsebine razberemo iz intonacije sporočevalčevega glasu, 55 % pa k dojetanju sporočila pripomore govorica telesa (Bokan *et al.* 2004: 211). Urjenje glasu je torej posredno tudi urjenje natančnega sporočanja. Z urjenjem poslušanja pa v enaki meri izboljšamo razumevanje sporočil drugih. Sčasoma se lahko izurimo, da bomo znali v glasu drugih ljudi še bolje zaznati tisto, kar je neizrečeno, torej tisto, kar se skriva za besedami.

Glas je kot temeljni element v človeški komunikaciji in jeziku vsaj posredno pomemben tudi za socialno delo. Že Georg Herbert Mead (1934) je pokazal, da je glas/zvok edini nosilec komunikacije, pri katerem sporočevalec reagira na gesto/sporočilo enako kot sprejemnik. V nasprotju z drugimi vrstami gest pri verbalni gesti, ki je podlaga za jezika, sporočevalec sliši natančno isto sporočilo kot sprejemnik, zato zagotovo ve, da je sporočilo, ki ga je prejel sprejemnik, enako tistemu, ki ga je sam poslal.

Prek petja in razvijanja pevske tehnike pevec spoznava tudi svoje telo. S petjem postane telo inštrument, iz katerega izvablja zvok. Telesna pripravljenost omogoča pevcu v popolnosti izkoristiti svoj inštrument. Prek različnih vaj pevske tehnike se pevec nauči uporabljati različne mišice, ki so pomembne za zdrav, naraven, kultiviran in stabilen ton. Petje pa nam ponuja še nekaj več: besedilo pesmi. Vsak pevec mora začutiti interpretacijo besedila. Z besedilom se mora srečati v

sebi, ga podoživeti in začeti razmišljati o interpretaciji. Združevanje in prepletanje melodije in besedila dajeta vokalni glasbi veliko moč doživljanja.

Pevski zbor ponuja tudi timsko delo. Razvija sodelovanje med pevci tako v glasbenem kot tudi širšem pomenu. Pri tem gre za združevanje različnosti v en kolektiv za doseg skupnega cilja. Vsak član kolektiva je pomemben in prispeva svoj delež k skupni sliki. Odločiti se za aktivno zborovsko petje pomeni vstopiti v sfero prostočasne dejavnosti s težnjo po kakovostnem in žlahtnem preživljanju prostega časa.

Razen pozitivnega vpliva glasbenih dejavnosti na afektivni, kognitivni in psihomotorični razvoj ter druga področja osebnosti (Denac 2002: 14) lahko predvsem zborovsko petje intenzivno vpliva tudi na vrednostni sistem posameznika, in sicer zaradi specifičnih lastnosti in vplivov na čustva, domišljijo in razum.

Nikakor ne smemo pozabiti stabilizacijskega vpliva pevskega zbora kot organizirane prostočasne dejavnosti na življenje pevk in pevcev. V pevskih zborih se dogajajo pomembne socialne interakcije, ki povečujejo kakovost življenja članom pevskega zasedb. Te interakcije so sestavni del pevskega kolektiva. Kot vsaka prostočasna dejavnost lahko pevski zbor deluje kot pribežališče pred vsakdanjimi problemi in obremenitvami, okolje, ki omogoča sproščanje in obnavljanje moči (rekreacijo), hkrati pa lahko deluje kot varovalna mreža in skupina za samopomoč. Kot takšen je pevski zbor lahko že sam po sebi varovalni dejavnik, ki preprečuje oziroma lajša socialne stiske, s tem pa večja kakovost življenja ter odpornost in zmožnost okrevanja svojih članov, vse to pa je pomembno za socialno delo.

Zborovska dejavnost je za socialno delo lahko pomembna vstopna točka za skupnostno delo. Glede tega velja povedati, da je zborovsko petje v Sloveniji najbolj množična kulturna dejavnost. Po podatkih Javnega sklada za kulturno dejavnost iz leta 2009 je v zborovsko dejavnost vključenih približno 64.000 pevcev ali približno 3,2 % prebivalstva Republike Slovenije. Zborovsko petje je torej najbolj množična kulturna dejavnost, pa tudi ena bolj množičnih društvenih dejavnosti v Sloveniji.¹

Zborovodje imajo v dinamiki pevskega zbora kot skupin izjemen pomen. Po izkušnjah enega od avtorjev, ki je priznan zborovodja, se zborovodje pri delu poleg različnih vidikov strokovnega glasbenega dela srečujejo tudi s problemi, ki sodijo povsem na področje socialnega dela. Tako mora za uspeh zbora obvladati ne le glasbeno stroko, ampak tudi skupinsko dinamiko, znati mora svetovati pevcem ob različnih preizkušnjah in stresnih situacijah. Zagotoviti mora pomoč in svetovanje pri družinskih problemih, imeti mora sočutje pri izgubi partnerja ali pa poskrbeti za skupino ob smrti člana skupine ... Vse to je veliko več, kot zahteva od zborovodje glasbena stroka. Za skupnostno socialno delo pa je pomembno tudi, da zborovodje opravljajo tudi vlogo vratarjev za vstop v zbor kot skupnost.

Pevski zbori vplivajo tudi na svoje družbeno okolje. Pevski zbor je generator kulturnega življenja v določenem kraju. Pa ne samo to. Je tudi katalizator socialnih stikov, to pa odločilno vpliva na kakovost življenja pevcev in njihovih bližnjih in za družbeno okolje na sploh.

Kot področja ljubiteljske ustvarjalnosti ima tudi zborovska dejavnost vedno večje probleme s financiranjem. Od osamosvojitve se je financiranje pevskega zbora zmanjševalo. Podjetja, ki so prej prispevala dober delež k financiranju zbora, so se začela izogibati vsem stroškom, ki niso neposredno povezani z gospodarsko dejavnostjo. Financiranje pevskega zbora je padlo na pleča občinskih proračunov. Zmanjševanje finančnih virov je zaostriло pogoje financiranja dejavnosti in povzročilo, da veliko pevskega skupin ne dobi dovolj sredstev za nemoteno delovanje. Gre predvsem za zbornice, ki ostajajo na območni ravni po zborovski piramidi Javnega sklada za kulturno dejavnost², in za zbornice, ki ne izpolnjujejo pogojev niti

¹ Vodi prostovoljno gasilstvo z več kot 120.000 organiziranimi člani.

² Po pravilih JSKD so zbori razdeljeni po dosežkih na tri ravni: državno (80 zborov), regijsko (200 zborov) in območno (1550 zborov). Njihova razporeditev kaže piramidalno obliko, zato jo v pogovornem jeziku imenujejo »piramida zborov JSKD«. To poimenovanje prevzemamo tudi v članku.

za vstop na to raven. Zbori so namreč financirani na podlagi dosežkov in ocene strokovnega spremljevalca revije pevskih zborov. Zbori, ki dobijo slabše ocene, dobijo tudi manjši delež finančnih sredstev. Vsak pevski zbor v Sloveniji se mora torej predstaviti vsaj enkrat na leto na občinski reviji, sicer si izniči možnosti financiranja iz Javnega sklada za kulturno dejavnost za prihodnje leto.

Takšen pristop je ozek, saj se zanaša na vulgarno ekonomistično idejo, da morajo manj sposobni »odmreti«, da se kakovost v celoti dvigne. Edini priznani način za večanje kakovosti po tem pristopu je tekmovanje, ki slabše prisili k prenehanju petja in se zanaša na strah pred konkurenco kot motivacijo. »Slabi« zbori morajo v skladu s tem pristopom prenehati delovati ali vsaj prenehati »odžirati« sredstva »boljšim«. Takšen pristop ne upošteva družbenih in socialnih posledic prenehanja delovanja pevskih zborov.

V empirični raziskavi, ki smo jo opravili, smo poskusili odkriti vrednote in stališča, zaradi katerih so zbori pomembni za svoje člane, in ugotoviti, kako nekateri sociodemografski in organizacijski dejavniki vplivajo nanje. Pokazati smo nameravali, da so pevski zbori poleg umetniških in kulturnih organizacij tudi pomembne avtopoetske skupnosti, ki lahko svojim članom zagotavljajo socialno oporo ter občutek pripadnosti in pomembnosti.

Metodologija

V raziskavo smo vključili pevce devetih pevskih zborov: štirih zborov, ki jih vodi soavtor (Blaž Rojko):

- MePZ A Cappella Petrovče,
 - MePZ Cluster, KD Rak – Rakek,
 - MoPZ Zarja, Trbovlje,
 - MeMPZ Gimnazije in ekonomske srednje šole Trbovlje,
- in pet zborov, ki jih vodijo drugi zborovodje:

- KZ Megaron,
- MePZ Obala Koper,
- APZ Tone Tomšič,
- Zbor sv. Nikolaja Litija,
- MoPZ Loški glas.

Vprašalnik so med odmorom izpolnili vsi pevci, ki so bili na dan anketiranja navzoči na pevski vaji. Anketo je izpolnilo 229 pevcev, 108 moških (47 %) in 120 (53 %) žensk. Zbori v vzorcu so porazdeljeni po celotni piramidi JSKD. Štirje so vrhunski, tekmovalni zbori z državne ravni, trije zbori sodijo v regijsko raven, dva pa na območno.

Vprašalnik je bil sestavljen iz treh sklopov:

1. 67 trditev, ki so po mnenju raziskovalcev kazale stališča anketirancev do različnih socialnih procesov v zborih: medgeneracijskega sodelovanja, težnje po samopotrjevanju, socialne vključenosti in socialnih mrež, prostočasnih dejavnosti in zmanjševanja stresa ter občutka koristnosti in smisla življenja. Anketiranci so na lestvici od 1 do 7 ocenili, koliko zanje velja dana trditev. Višja ocena je pomenila večjo skladnost z mnenjem ali vedenjem anketiranca.
2. Primerjava parov motivacij/vrednot po pomembnosti. Med sabo so primerjali pet vrednot in iz primerjav je izračunana pomembnost vsake od motivacij.
3. Vprašanja o socialno demografskih značilnostih anketirancev in podatke o njihovem delovanju v zboru, za katere smo sklepali, da bi lahko bili povezani s stališči anketirancev do zbora in svojega delovanja v njem.

Zaradi načina organiziranja pevskih zborov se starostna struktura od zbora do zbora zelo razlikuje. V vzorcu so trije srednješolski in študentski pevski zbori, ki pokrijejo 68 % starostne skupine do trideset let. Pri teh zborih je več anketirank kot anketirancev. Dva moška zbora sta hkrati sestavljena iz upokojenih pevcev. Teh pet zborov je starostno homogenih, preostali štirje pa so starostno heterogeni. Zaradi omenjenih razlik v starostni in spolni strukturi zborov je v

vzorcju opazna navidezna interakcija med spolom in starostjo: ženske so v povprečju mlajše, moški pa starejši.³

Iz stališč anketirancev v prvem sklopu smo izračunali spremenljivke, ki kažejo na odnos pevk in pevcev do pevskega zbora in svojega udejstvovanja v njem. Izločili smo 33 trditev, pri katerih se odgovori zaradi različnih razlogov niso dovolj razlikovali med anketiranci. Preostalih 34 trditev smo uvrstili v eksplorativno faktorsko analizo z ekstrakcijo faktorjev po metodi glavnih osi. Faktorsko strukturo smo poenostavili z rotacijo varimax. Dobljeni faktorji kažejo širša področja, ki so pevkam in pevcem v zborih pomembna. Za spremenljivke, dobljene na podlagi faktorjev, lahko trdimo, da kažejo resnični odnos pevcov do pevskega zbora ter pomembnejših segmentov delovanja in življenja v njem. Za te smo preverili, ali se statistično pomembno razlikujejo glede na socialno demografske in druge značilnosti anketiranih. Ker so, kot smo že opozorili, socialno demografske spremenljivke v vzorcju med sabo zelo povezane, lahko pričakujemo medsebojne vplive med njimi, zato preprost prikaz vpliva posameznih spremenljivk ne zadošča. Za preverjanje medsebojne povezanosti vplivov smo uporabili multivariatno analizo variance, v kateri smo preverjali tudi dvosmerne interakcije. Zaradi neuravnoteženosti vzorca imajo rezultati bolj eksplorativni značaj, vendar nam kljub temu omogočajo določen vpogled v možne vplive lastnosti pevk in pevcev na delovanje in življenje pevskega zbora.

Rezultati

Lestvice stališč do socialnih procesov v zborih

S pomočjo eksplorativne faktorske analize smo izluščili štiri pomembne faktorje. Faktorska rešitev s štirimi faktorji je pojasnila 32,9 % skupne variance. Na dobljene faktorje lahko gledamo kot na latentne (skrite) skupne dejavnike, ki vplivajo na to, kako se odgovori na vprašanja, združena v faktorju, med pevci razlikujejo⁴. Poimenovali smo jih glede na skupni smisel, ki ga je možno razbrati iz vsebine združenih vprašanj:

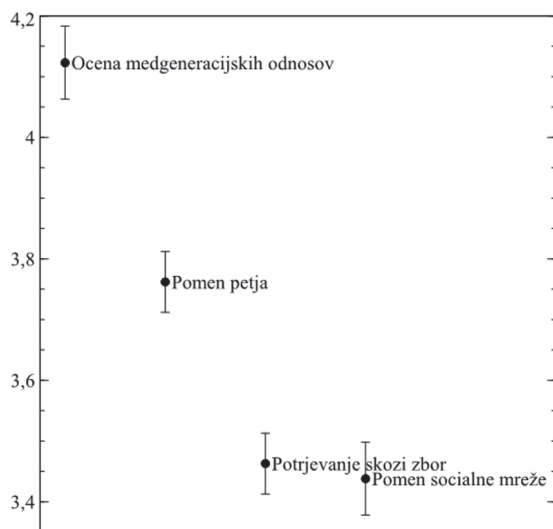
1. Faktor *notranjih medgeneracijskih odnosov*. Vanj sodijo predvsem stališča o odnosih med »mladimi« in »starimi« pevci. Glede na to, da je ta faktor opazen tudi v zborih, ki niso starostno mešani, kaže, da anketiranci razumejo medgeneracijske odnose predvsem v širšem pomenu besede kot sodelovanje med (mladimi) pevci s krajšim pevskim stažem in (starimi) pevci z daljšim pevskim stažem. Takšno sodelovanje je za pevske kolektive izjemno pomembno. V teh odnosih gre med drugim tudi za sprejemanje mladih pevcev in za prenašanje kulture zbora na mlajše kadre. Seveda pa je proces dvosmeren. Starejši pevci prejemajo od mlajših svežino, delovni elan in sveže poglede na določene težave v zborih.
2. Faktor *odnosa do petja*. Sestavljen je iz izjav o petju in vplivu petja na različne segmente življenja pevcov. Petje je poglobljena dejavnost zbora kot celote, zato je razumljivo, da je odnos do njega pomemben dejavnik v odnosu pevcov do zbora.
3. Faktor *druženja in socialne mreže*. V tem faktorju so združene izjave, ki kažejo intenzivnost socialnih odnosov s sopevci, ki presegajo osnovni namen zbora, petje. Ta faktor kaže na vpetost pevcov v socialno mrežo in na procese, ki iz zbora delajo skupnost.
4. Faktor *potrjevanja skozi zbor* (slava in tekmovalnost). Pomemben vir razlik je tudi odnos do slave in tekmovalnosti, želja po potrjevanju zbora navzven.

Za izdelavo lestvic smo sešteli postavke, ki so pri posameznem faktorju imele faktorsko utež vsaj 0,50, se pravi, da je vsaj četrtno razlik v vrednosti spremenljivke med anketiranci možno pojasniti z tem faktorjem.

³ Zaradi vseh omenjenih razlik v socialno demografski strukturi med zbori je treba rezultate interpretirati previdno, saj so povezave odgovorov s starostjo in spolom lahko posledica razlik med zbori in nimajo nujno zveze z omenjenima spremenljivkama.

⁴ Preglednice za vse obdelave so na voljo pri avtorjih.

Slika 1: primerjava povprečnih ocen lestvic.

Za pevce so najpomembnejši medgeneracijski odnosi v skupini. Na drugem mestu po pomembnosti je odnos do petja. Tem faktorjem sledita druženje in socialna mreža ter potrjevanje s pomočjo pevskega zbora.

Vpliv socialno demografskih dejavnikov na stališča do socialnih procesov v zborih

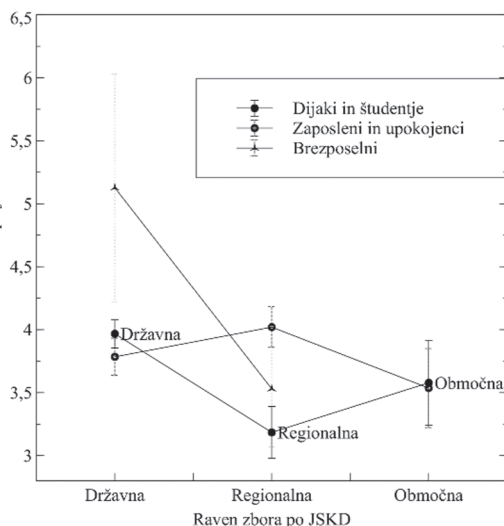
Že prej smo opozorili, da so socialno demografske značilnosti med seboj povezane že zaradi sestave vzorca. Vse kaže, da je povezava med zakonskim stanom in spolom izjema. Da ne gre le za navidezno interakcijo, kaže razporeditev zakonskega stanu po spolu. Več žensk je bilo samskih, nikoli poročenih (71 % proti 51 % pri moških, $t_{\text{razlike}} = 3,079$; $p = 0,0023$).

To, da kategorija samskih na sploh prevladuje v vzorcu, kaže na možnost, da je tudi zborovsko petje ena od prostočasnih dejavnosti, ki jih posamezniki (ženske še bolj očitno) opustijo, ko formirajo družino. Podobno kaže tudi podatek, da je v vzorcu kar 59 % dijakov in študentov.

Najbolje pojasni model vpliva razlik v spolu, zakonskem stanu, zaposlitvenem statusu in ravni pevskega zbora, ki mu anketiranec pripada, razlika v *odnosu do petja*. Model pojasni slabo petino variabilnosti ocen odnosa do petja (tabela 2; $R^2 = 0,258$; popravljeni $R^2 = 0,193$). Skupen vpliv teh spremenljivk je zelo statistično značilen ($F = 3,984$; $sp = 18$; 206 ; $p = 0,000$). Na odnos do petja neposredno vpliva le zakonski stan: nikoli poročenim (samskim) je petje manj pomembno ($x = 3,486$; $sd = 0,192$) kot drugim ($x = 4,195$; $sd = 0,193$). Sta pa statistično značilni interakciji vpliva med zaposlitvenim statusom in ravno zboru (slika 2) ter med spolom in ravno zboru (slika 3).

Iz grafa aritmetičnih sredin odnosa do petja po statusu in ravni zboru je možno razbrati, da se po ravneh najbolj med sabo razlikujejo dijaki in študentje, te razlike pa so pri zaposlenih in upokojencih manjše, njihove povprečne ocene pa praviloma višje. Razliko lahko pojasnimo z dejstvom, da je delovanje v pevskem zboru v srednji šoli pa tudi med študijem sestavni del učno-

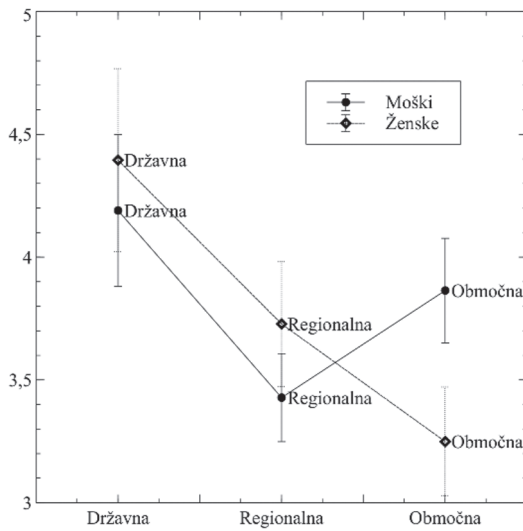
Slika 2: Odnos do petja po zaposlitvenem statusu in ravni zboru.

vezni procesa, ko se posameznik zaposli, pa zborovsko petje praviloma preide v sfero prostega časa. Motivacija za dejavnost v pevskem zboru postane zato povezana s samim odnosom do petja. Tisti, ki jim petje ni toliko pomembno, večinoma nehalo delovati v zboru. V tem vidimo razlog za poenotenje odnosa do petja med zaposlenimi in upokojenci na višji ravni od dijakov in študentov.

Tudi razlika v vrstnem redu povprečnih ocen odnosa do petja po ravneh lahko nastaja zaradi istega razloga. Kot je vidno iz grafa, je odnos do petja pri dijakih in študentih najnižji v zborih na regionalni ravni in najvišji pri zborih na državni ravni, pri zaposlenih in upokojencih pa je obrnjeno. Če se spomnimo, da se veliko srednješolskih zborov uvršča na regionalno raven,

Slika 3: Odnos do petja glede na spol in raven zbora.

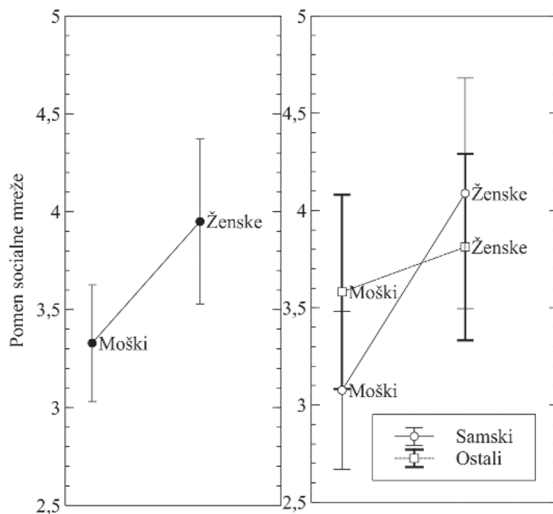

Statistično značilen je še vpliv interakcije med spolom in ravniyo zbora (slika 3). Razlike med moškimi in ženskami v odnosu do petja so povezane z ravniyo zbora.

V zborih na državni in regionalni ravni je odnos žensk do petja višji od odnosa moških, v zborih na območni ravni pa se razmerje obrne. To, da je v vzorcu samskih 50,9% moških in kar 70,8% žensk in da je po ravneh nesorazmerje še večje, nam omogoča, da omenjene razlike v odnosu do petja interpretiramo kot pokazatelj, da se v primerjavi z moškimi ženske težje odločijo za delovanje v zboru, ko imajo družino. Zato ženske, ki so ostale v zboru, petju pripisujejo večji pomen.

Praviloma so ženske, ki delujejo v zborih, samske ali pa imajo večjo motivacijo za delovanje v zboru, za petje, in s tem tudi boljši odnos do petja kot moški. To posebej velja za zборе na državni, a tudi regionalni ravni, saj obdržati mesto na tej ravni zahteva razmeroma veliko vaj, pa tudi nastope zunaj domačega kraja, vse pa zahteva dokaj veliko časa, ki si ga ženske z družino redkeje vzamejo kot moški. Priče smo torej svojevrstni selekciji, zaradi katere imajo ženske, ki ostanejo aktivne v zboru, boljši odnos do petja od moških. Obrat na območni ravni lahko pripišemo predvsem temu, da je obstoj zborov na tej ravni zaradi finančnih in organizacijskih problemov manj gotov, zato morajo biti člani zborov na tej ravni bolj zavzeti za to delo, posredno pa tudi za petje. Organizacijske zadeve pa so že po tradiciji bolj domena moških. Kaže, da

Slika 4: Pomen socialne mreže glede na zakonski stan in spol.

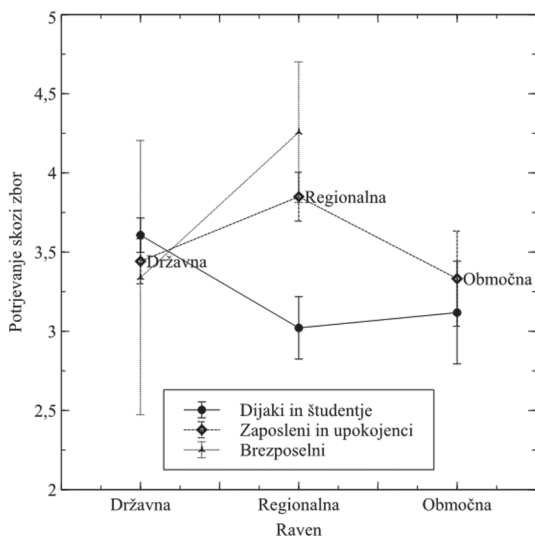
postane možnost veljavnosti zgornje interpretacije še večja. Razlike v vrstnem redu povprečij po ravneh so torej najverjetneje kazalec razlik v pomembnosti, ki jo pevci pripisujejo svojemu zboru zaradi ravni, na kateri je.

Zanimivo je tudi, da ima (na žalost edini) brezposelni iz zbora na državni ravni daleč najvišjo oceno odnosa do petja, povprečna ocena brezposelnih iz zborov na regionalni ravni pa se ne razlikuje občutno od povprečnih ocen zaposlenih in upokojenec, ki pa so še vedno razmeroma visoke. Zaradi premajhnega števila brezposelnih v vzorcu ti podatki sicer niso zanesljivi, vendar razmeroma visoke ocene brezposelnih nakazujejo, da jim je petje zelo pomembno. Ena od možnih razlag je, da brezposelni izključenost, ki je povezana s tem statusom, vsaj delno kompenzirajo z delovanjem v zboru.

ženske, kolikor jih je v zborih na tej ravni, najdejo drugo motivacijo za udeležbo, zato petju ne pripisujejo velikega pomena.

Model pojasni dobro desetino variabilnosti v pomenu socialne mreže za pevko ali pevca (preglednica 3; $R^2 = 0,175$; popravljeni $R^2 = 0,102$). Ocena pomena socialne mreže je odvisna od spola: ženskam pomeni druženje in socialna mreža v zboru več ($x = 3,950$; $sd = 0,151$) kot moškim ($x = 3,329$; $sd = 0,214$). Zanimiva pa je interakcija zakonskega stanu in spola na pomen socialne mreže za pevke in pevce. Kot kaže slika 4, pripisujejo druženju in socialni mreži največji pomen samske ženske ($x = 4,088$; $sd = 0,301$), najnižjega pa samski moški ($x = 3,076$; $sd = 0,206$), pri tem pa so preostale

Slika 5: Potrditev skozi zbor po zaposlitvenem statusu in ravni zbora.

ženske ($x = 3,812$; $sd = 0,243$) in preostali moški ($x = 3,581$; $sd = 0,253$) nekje na sredi, le da moški še zmeraj pripisujejo socialni mreži nekoliko manjši pomen.

Model pojasni približno enajstino variabilnosti v pomenu *potrditve skozi zbor* (preglednica 4; $R^2 = 0,157$; popravljeni $R^2 = 0,109$). Neposredni vplivi dejavnikov, vključenih v model, niso statistično značilni. Je pa statistično značilen vpliv interakcije zaposlitvenega statusa anketirancev in ravni zbora (slika 5).

Vpliv zaposlitvenega statusa na težnjo potrjevanja s pomočjo zbora je torej povezan z ravno zbor, se pravi z zahtevnostjo delovanja v zboru.

Ocene medgeneracijskih odnosov, ki so jih podale pevke in pevci, so stabilne in očitno odvisne predvsem od dejanskih odnosov v zborih, ne pa od tega, kdo jih ocenjuje. Upo-

rabljeni model razlik glede na spol, zakonski stan, zaposlitveni status in raven pevskega zbora, ki mu pevka ali pevec pripada (preglednica 5), namreč pojasni le slabih 5 % variabilnosti ocen medgeneracijskih odnosov ($R^2 = 0,124$; popravljeni $R^2 = 0,047$) in kot celota ni statistično značilen ($F = 1,613$; $sp = 18$; 206 ; $p = 0,059$). Tudi vplivi posameznih dejavnikov in njihovih interakcij niso statistično značilni. Izbrani dejavniki torej ne vplivajo na to, kako pevke in pevci ocenjujejo medgeneracijske odnose v zboru.

Dober vpogled v zbor kot pomemben sestavni del socialne varnostne mreže pevcev in pevcov bi nam dala primerjava ocen obravnavanih dejavnikov pri brezposelnih pevkih in pevcih v primerjavi z preostalimi. Na žalost je v vzorcu le šest brezposelnih, zato pomena razlik v njihovih stališčih in vrednotah s statističnimi metodami ne moremo zanesljivo preverjati. Majhno število pa nam omogoča, da njihove podatke primerjamo neposredno za vsakega posameznika. Podatke za spremenljivke iz modela prikazujemo v preglednici.

Preglednica 1: Pregled spremenljivk modela pri brezposelnih.

Id	Stan Spol	Raven		Medgen. odnosi	Odnos do petja	Socialna mreža	Potrditev	Povprečje
2	Poročena Ž.	Regionalna	Povpr.	4,65	5	4,76	4,47	4,7
			Petina*	3,5	5	5	5	4,6
3	Poročena Ž.	Regionalna	Povpr.	4,48	4,56	3,94	4,2	4,3
			Petina*	3	4,5	4	4,5	4
5	Poročen M.	Regionalna	Povpr.	4,3	4,56	4,06	3,67	4,1
			Petina*	3	4,5	4	3,5	3,8
1	Samski M.	Državna	Povpr.	4,3	4,11	4,18	3,4	4
			Petina*	3	3,5	4,5	2,5	3,4
6	Poročen M.	Regionalna	Povpr.	3,43	4,33	3	3,93	3,7
			Petina*	1,5	4	3	4	3,1
4	Samski M.	Regionalna	Povpr.	3,96	2,33	2,41	4,2	3,2
			Petina*	2	1	1	4,5	2,1

* Položaj posameznika v ranžirnih vrstah smo prikazali poenostavljeno, tako da smo izpisali, v katero petino podatkov sodi posameznik. Vrednosti smo uredili od najmanjše do največje, zato nižja zaporedna številka petine pomeni nižjo vrednost lestvice pri posamezniku. Kadar je vrednost lestvice za posameznika enaka kateremu od kvintilov podatkov, smo to označili tako, da smo številki spodnjega kvintila dodali 0,5 (podatek je »na pol poti« med enim in drugim kvintilom).

Brezposelne smo našli le v zborih na državni in regionalni ravni, v zborih na območni ravni pa jih ni bilo. Pregled podatkov pokaže, da je na lestvici medgeneracijskih odnosov večina brezposelnih (4 od 6) blizu sredine vrednosti vzorca, se pravi v srednji petini podatkov (v tretji petini, med drugim in tretjim kvintilom), se pravi, da se ne razlikujejo veliko od povprečja. Na lestvicah odnosa do petja in socialne mreže so skoraj vsi (5 od 6) nad tretjim kvintilom, se pravi v zgornjih dveh petinah vrednosti lestvic. To kaže, da tako petju kot druženju pripisujejo razmeroma velik pomen. Tudi potrditev je večini dokaj pomembna (5 od 6 ima vrednost v zgornjih dveh petinah). Visoke vrednosti dajo misliti, da je zbor za brezposelne pomemben sestavni del njihove podporne mreže, ki mogoče nadomešča socialno mrežo, ki bi jo sicer imeli v delovnem okolju.

Poudariti velja, da imata najvišje ocene na vseh lestvicah prav poročeni ženski, to pa dodatno govori v prid tezi, da predvsem poročene ženske potrebujejo večjo motivacijo za nadaljevanje sodelovanja v zboru. Zanje je najverjetneje zbor še posebej pomemben del življenjskega sveta in pomeni pomembno oporno socialno mrežo.

Zanimiva sta dva od brezposelnih z netipičnimi vrednostmi. Prvi (Id 1) je pevec iz zbora na državni ravni, samski moški, ki mu je po podatkih sodeč najpomembnejše druženje, potrditev skozi zbor pa mu je veliko manj pomembna kot drugim. Pri drugih dveh lestvicah ima vrednosti v srednji petini, se pravi blizu povprečja vzorca. Trdimo lahko, da je tudi temu zbor pomemben kot vrsta podporne mreže. Drugi, prav tako samski moški, ki pa je pevec zbora na regionalni ravni, ima visoko vrednost na lestvici potrditve skozi zbor (enako vzorčnemu četrtemu kvintilu, se pravi, da je na meji med četrto in peto petino podatkov), druge vrednosti pa so precej nizke: ocena medgeneracijskih odnosov v drugi petini, odnos do petja in socialna mreža pa celo v prvi, najnižji petini. Te podatke bi težko pojasnili v okviru našega modela, se pa zdi, da gre za nestabilno in zato verjetno kratkotrajno razmerje med vrednotami. Ta anketiranec je očitno izjema, vendar ne popolnoma neverjetna. Ni težko najti interpretacije takšnih rezultatov. Lahko so na primer posledica kakšnih osebnih razlogov (konflikti, zamere ipd.), ki jih naš model seveda ne vključuje, bodo pa verjetno v nadaljnjem vodili v odhod tega anketiranca iz zbora, za enkrat pa svoje sodelovanje racionalizira s poudarjanjem, da mu je zbor pomemben prostor, v katerem se lahko potrjuje. Seveda pa ne gre izključiti možnosti, da so njegovi odgovori predvsem izraz trenutnega razpoloženja in nimajo zveze z drugimi njegovimi lastnostmi. Kljub omenjeni izjemi prevladuje vtis, da je brezposelnim sodelovanje v zboru pomembno in da jim vsaj delno nadomešča izpad socialne mreže iz delovnega okolja.

Sklep

Pevski zbori so skupnosti, ki so zaradi procesov, ki v njih potekajo, dragocene za socialno varnost tako svojih članov, kot tudi ljudi v okolju, v katerem delujejo. V Republiki Sloveniji se po podatkih Javnega sklada Republike Slovenije za kulturne dejavnosti aktivno ukvarja s petjem 3,2 % njenih prebivalcev. To je dokaj velik delež. Zaradi obsežnosti populacije, ki v pevskih zborih uresničuje svoje kulturne pa tudi socialne potrebe in sposobnosti, je ta dejavnost družbeno zelo pomembna. Seveda pa pri tej dejavnosti nastajajo stroški. Največje breme pevske kulture pada na pleča občin, saj prav te najizdatneje financirajo pevska društva. Si pa tudi občine vedno manj lahko privoščijo te izdatke, saj se tudi njihova sredstva zmanjšujejo.

Veliko truda in strokovnega znanja vlaga v pevsko dejavnost državna institucija Javni sklad Republike Slovenije za kulturne dejavnosti. Vzdržuje, gradi in oblikuje zborovsko piramido v Sloveniji. Prek nje država finančno pomaga pevskim zborom pri izvedbi različnih projektov. Res pa je, da je tega denarja izjemno malo v primerjavi s številnostjo populacije pevcev in različnih pevskih sestavov. Da bi zagotovili čim bolj »racionalno« porabo teh sredstev, se vedno bolj zanašajo predvsem na glasbena merila in ne upoštevajo socialnega pomena pevskih zborov kot varnostne mreže. Tako je vedno manj denarja za zборе, ki po merilih strokovnih ocenjevalcev ne dosegajo več pevskih standardov. Ker ta sredstva, ki v večini primerov ne zadostujejo za pokritje stroškov

strokovnega vodenja zbora, sodelovanje z drugimi, prijateljskimi zbori zunaj domačega kraja in podobno, ni neobičajno, da pevke in pevci teh zborov krijejo te stroške iz lastnih žepov. Pevci, ki teh stroškov ne zmorejo, se po navadi umaknejo iz zbora in ostajajo brez pomembnega dela socialne varnostne mreže, ki jo pevski zbori zagotavljajo. Tako način ocenjevanja in financiranja pevskih zborov zmanjšuje množičnost, ki je pogoj za dobre pevske rezultate, posredno pa marginalizira manj premožne pevke in pevce in s tem večja njihovo ranljivost.

V raziskavo smo vključili štiri vrhunske, tekmovalne zборе, ki sodijo v sam vrh slovenske zborovske dejavnosti, torej med 80 najboljših slovenskih zborov (državna raven, zborovska piramida Javnega sklada za kulturne dejavnosti). Te zборе smo primerjali z zbori, ki po ocenah strokovnih ocenjevalcev sodijo na regijsko raven (trije zbori), in še z dvema zboroma, ki sta na območni ravni. Prav ta, najnižja raven je za skupnostno socialno delo pomembna, saj ustvarja široko bazo pevcev, ki so v vsakdanjem življenju tudi člani številnih drugih skupnosti. So vir za razvoj pevske kulture in s svojim delovanjem resnično skrbijo za slovensko zborovsko dejavnost. Po navadi gre za zборе, v katerih prepevajo starejši pevci, ali pa za starostno mešane zборе, v katerih je starost pevcev zelo različna. Ti zbori sicer ne dosegajo več zavidanja vrednih pevskih rezultatov, a s svojim obstojem večajo socialno varnost svojih članov, velikokrat lajšajo njihove stiske in povečujejo kakovost njihovega življenja.

V raziskavi smo poskusili ugotoviti, kakšne so vrednote in stališča, zaradi katerih so zbori svojim članom pomembni. Na podlagi tega smo nameravali med drugim pokazati, da so pevski zbori poleg umetniških in kulturnih organizacij tudi pomembne avtopoetske skupnosti, ki lahko svojim članom zagotavljajo socialno oporo ter občutek pripadnosti in pomembnosti. V odgovorih pevcev smo odkrili štiri dejavnike v medsebojnih odnosih pevk in pevcev, ki jih lahko delimo na takšne, ki so povezani s sestavo zbora, recimo jim zunanji, in tiste, ki so lastni pevkam in pevcem in jih bomo označili kot notranje. Medgeneracijsko sodelovanje in potrjevanje z dosežki zbora sta zunanja dejavnika in za razlago razlik glede motivacije pevk in pevcev za sodelovanje v zboru nista toliko pomembna. Odnos do petja in druženje pa sta notranja dejavnika, zaradi katerih pevke in pevci sodelujejo v pevskih zborih.

Preverili smo tudi, kako nekateri sociodemografski in organizacijski dejavniki vplivajo na te dejavnike. Rezultati kažejo, da je od zunanjih dejavnikov medgeneracijsko sodelovanje ocenjeno višje kot potrjevanje z dosežki zbora. To kaže, da imajo pevski zbori za pevce in pevke veliko širši pomen, kot ga promovirata kulturno ministrstvo in Javni sklad za kulturne dejavnosti, ki na podlagi meril za pridobivanje finančnih sredstev poudarjata nagrajevanje dosežkov pevskih zborov. Visoke ocene medgeneracijskega sodelovanja opozarjajo, da pevke in pevci pevski zbor, v katerem delujejo, pojmujejo kot skupnost, ki poleg petja in doseganja priznanj zadovoljuje tudi širše socialne in družabne potrebe svojih članov.

Pri notranjih dejavnikih rezultati kažejo, da sta primarna interesa pevk in pevcev za sodelovanje v pevskih zborih predvsem petje in druženje, ustvarjanje socialne mreže pa je kot nekakšen skriti motiv, to pa še ne pomeni, da je nepomembno.

Pričakovati je bilo, da sociodemografske značilnosti pevk in pevcev na zunanja dejavnika ne bodo vplivale. Zanimiveje je, da sodeč po rezultatih raziskave tudi položaj zbora v zborovski piramidi ne vpliva nanju. Vse kaže, da vsaj v preučevanih zborih ne poskušajo večati kakovosti s spodbujanjem tekmovalnosti in primerjanjem z drugimi zbori. To bi skoraj gotovo povzročilo, da bi bili člani bolj kakovostnih zborov bolj nagnjeni k temu, da iščejo svojo potrditev v dosežkih zbora.

Raziskava je še enkrat pokazala, da je zborovstvo veliko več kot le petje. V pevskih skupinah se tkejo nevidne niti, ki ljudi povezujejo in so pomemben element pri večanju kakovosti življenja posameznika. Že Primož Trubar je dal posebna navodila za petje. Vsak pevec mora besedilo razumeti, ga podoživeti in temu primerno podati drugim. Vse to da slutiti, da mora pevec razmišljati o svojem delu in se vživeti v vlogo, ki mu je zaupana. Pevčeva vloga se spremeni v glasnika glasbenega in čustvenega sporočila. Tako se človek v pevskem zboru nenehno dograjuje. Petje v pevskem zboru pa je ne le individualna, temveč tudi kolektivna dejavnost. Marsikje so pevska

društva oziroma zbori edini kulturni delavci v ožjem okolju. Njihovi člani s svojo dejavnostjo med drugim skrbijo tudi za krajevno, kulturno in drugo prepoznavnost okolja.

Vsak zbor ima specifično mikroklimo, ki je posledica delovanja vseh aktivnih članov. Pri tem je vsak član skupine pomemben in z drugimi sestavlja celoto, ki je avtentična in popolnoma drugačna, kot bi bila, če tega člana ne bi bilo v skupini. Vsak na svojem mestu doživlja svojo samouresničitev in prispeva svoj delež k celoti. Psihološka ustvarjalnost vsakega posameznika daje čudovit prispevek skupini. V dobrem pevskem zboru se potencial vsakega v celoti preplete z delovanjem drugih v delovanje pevskega kolektiva. To iz pevskega zbora naredi skupnost.

Pevski zbori so torej samostojne skupnosti in kot takšni pomemben prostor za skupnostno socialno delo. Procesi v njih pomagajo vzdrževati neformalne socialne varnostne mreže članov, hkrati pa so pevske zbori, pa tudi druga društva in nevladne organizacije, dober prostor za odkrivanje socialnih težav in stisk in za ozaveščanje glede različnih socialnih problemov in rešitev. Zborovodje s svojim posebnim položajem v zboru imajo lahko pri tem pomembno vlogo, zato bi jih bilo dobro ozavestiti in usposobiti za prepoznavanje socialnih težav in stisk. Prav tako bi jih bilo dobro pritegniti k sodelovanju v različnih projektih skupnostnega socialnega dela.

Rezultati raziskave potrjujejo, da ima za posameznika petje v pevskem zboru velik pomen in da ta aktivnost bogati pevčev vsakdan. V njem posameznik uresničuje svoje sposobnosti in zadovoljuje tako kulturne kot tudi socialne potrebe. Trenutna sistemska ureditev financiranja pevskega zborov temelji predvsem na glasbenih merilih, s tem pa zanemarija socialne vidike pevskega zborov, ki delujejo na območni ravni. Zato bi bilo treba razmisliti, kako (tudi finančno) podpreti takšne pevske zborove v njihovi vlogi široke civilno družbene dejavnosti in pomembne skupnosti.

Viri

- Blumer, M. (1987), *The social basis of community care*. London: Allen & Unwin.
- Boden, M. A. (1994), Précis of the creative mind: myths and mechanisms. *Behavioural and Brain Sciences*, 17, 3: 519–570.
- Bokan, R., Novak Škarja, B., Tratnik B. (2004), *Od čustvene inteligence do modrosti srca*. Ljubljana: CDK, Zavod za izobraževanje, vzgojo, razvoj in kulturo.
- Campbell, D. (2004), *Mozart za otroke*. Ljubljana: Tangram.
- Cohen, A. (1976), *Two-dimensional man*. Berkeley, Los Angeles: University of California Press.
- Denac, O. (2002), *Glasba pri celostnem razvoju otrokove osebnosti: priročnik za vzgojitelje, razredne učitelje, učitelje glasbe in glasbenih predmetov v splošnih in glasbenih šolah*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Mead, G. H. (1934), *Mind, self, and society: from the perspective of a social behaviorist*. Chicago: University of Chicago Press.
- Mennen, P. (1999), *Kako to lepo diši!: odkrivati svet z vsemi čuti*. Radovljica: Didakta.
- Pesek, A. (1997), *Otroci v svetu glasbe*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Poštrak, M. (1995), Razsežnosti ustvarjalnosti. *Socialno delo*, 34, 1: 37–44.
- Šugman Bohinc, L. (1994), Socialno kulturno delo. *Socialno delo*, 33, 4: 317–324.

Publisher
University of Ljubljana Faculty of Social Work
All rights reserved

Editor in chief
Bogdan Lešnik

Senior Editor
Borut Petrovič Jesenovec

Editorial Board
Lena Dominelli, Srečo Dragoš
Tamara Rape Žiberna
Mojca Urek, Darja Zaviršek

Advisory Board
Gabi Čačinovič Vogrinčič, Bojan Dekleva
Vito Flaker, Andreja Kavar Vidmar, Zinka Kolarič
Anica Kos, Blaž Mesec, Zdravko Mlinar
Marija Ovsenik, Jože Ramovš, Tanja Rener
Bernard Stritih, Nada Stropnik

In memoriam
Jo Campling

Address
Topniška 31, 1000 Ljubljana, Slovenia
phone (+386 1) 2809260, fax 2809270
socialno.delo@fsd.uni-lj.si

Web site
www.fsd.uni-lj.si/sd_eng

Subventions
Slovenian Book Agency

The Journal is issued bimonthly.

Guidelines for authors are published
on the Journal's web pages.

SOCIALNO DELO, Vol. 54, Issue 2
(April 2015)

SELECTED CONTENTS

- 79 Majda Hrženjak – Work like any other,
work like no other
- 89 Klavdija Kustec – Potential negative effects
of expressive-creative media
- 99 Ksenija Domiter Protner – The role of
social capital on prevention of child
and adolescent abuse in the family
- 111 Maša Avsec, Nino Rode – Fairytales as
a tool in social work with children
- 123 Blaž Rojko, Nino Rode – Importance of
choirs for community building

SOCIALNO DELO
LETNIK 54
APRIL 2015
ŠTEVILKA 2

ISSN 0352-7956
UDK 304+36

ČLANKI

Majda Hrženjak – DELO KOT VSAKO DRUGO IN HKRATI KOT NOBENO DRUGO – 79

Klavdija Kustec – POTENCIALNI DEJAVNIKI TVEGANJA PRI DELU Z
IZRAZNO-USTVARJALNIMI MEDIJI – 89

Ksenija Domiter Protner – VLOGA SOCIALNEGA KAPITALA NA PODROČJU
PREPREČEVANJA ZLORABE OTROK IN MLADOSTNIKOV V DRUŽINI – 99

Maša Avsec, Nino Rode – PRAVLJICE KOT SREDSTVO V SOCIALNEM DELU
Z OTROKI – 111

Blaž Rojko, Nino Rode – POMEN PEVSKIH ZBOROV ZA SKUPNOST – 123

